Apie laisvę senojoje Lietuvoje

Darius KUOLYS

Kalbėdami apie laisvę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) galėtume kelti klausimą, ar tikrai moderni tautinė Lietuva yra išsaugojusi jungtį su senąja Lietuva? O gal toji jungtis yra tik mūsų pačių dirbtinai konstruojama? Šiandien dalis Lietuvos politologų teigia, kad tautinė Lietuva, kilusi iš XIX amžiaus idėjų, iš modernaus nacionalizmo, toji Motiejaus Valančiaus ir Vasario 16-osios Lietuva yra visai kitas projektas, kad ieškoti sąsajų tarp šių dviejų Lietuvų yra bergždžias reikalas. Net pasvarstoma, kad per dažnas kalbėjimas apie LDK gali kenkti mūsų tautiškumui ir mūsų dabartinei tapatybei.

Stengdamasis šias politologų baimes išsklaidyti, mėginsiu sieti senąją Lietuvos Kunigaikštystę su moderniąja Lietuva, atskleisdamas tas jungtis, kurios man atrodo svarbios ir šiandienos visuomenei. Norėčiau pradėti nuo 1990 m. rudenį Čikagoje, Ilinojaus universitete, tarptautinėje konferencijoje Vytauto Kavolio skaityto pranešimo „Antrasis Lietuvos atgimimas: kultūra kaip veikla“. V. Kavolis klausė: kodėl būtent lietuviai, ne estai ar latviai, pasaulio žiniasklaidoje šiuo metu tapo universaliu dėl savo laisvės teisėtai kovojančios negausios tautos simboliu? Kodėl Amerikos žurnalistai, aptardami Afrikos tautų išsivadavimo judėjimus, už laisvę kovojančias šio žemyno tautas vadina juodaodžiais lietuviais? Kodėl būtent lietuviai su beprotiškai rizikinga drąsa pirmieji ėmė veržtis iš Sovietų Sąjungos imperijos? Beje, kaip ir 1918-aisiais pirmieji iš Baltijos tautų skelbė nepriklausomybę. V. Kavolis spėjo, kad tokią politinę elgseną lėmė „herojiškoji sąmonė“, „įspūdingesnė lietuviškoji istorija“: LDK, XIX a. sukilimai, kovos su Lenkija dėl Vilniaus, ilga ginkluota rezistencija pokaryje.

Kelčiau dar vieną prielaidą – toks lietuvių elgesys gali būti susijęs ir su tradicine laisvės samprata, perimta iš senosios Lietuvos. Ši laisvės samprata siejo lietuvių kilmingųjų bendruomenę jau nuo XVI šimtmečio. Taigi, kuo lietuvių laisvės samprata savita? Kaip ji formavosi ir kaip vėliau buvo perimta mūsų moderniųjų, jau lietuviškai rašiusių žmonių, – Simono Daukanto, Maironio?

Prisiminkime profesorių Donatą Sauką, sovietmečiu, 1970 m., išleidusį knygą „Tautosakos savitumas ir vertė“. D. Sauka buvo ne tik tautosakininkas, bet ir istoriosofas tuo metu, kai istoriosofija dar nelabai buvo galima. Norėdamas paaiškinti, kodėl viduramžiais gana negausi lietuvių bendruomenė „nubudo“ ir sukūrė didžiausią Europoje valstybę, jis atkreipė dėmesį į LDK fenomeną: į laisvų, neįbaudžiavintų valstiečių sluoksnį, kuris ne tik dirbo žemę ar ganė gyvulius, bet veikė drauge su savo valdovais kaip karių bendruomenė, turėjo laisvos tautinės bendruomenės valstybinę sąmonę. Remdamasis karinių-istorinių dainų tyrimais, D. Sauka teigė, kad tokios viduramžių dainos, kaip sutartinė „Sudaičio“, „Vai lekia lekia gulbių pulkelis“, buvo sukurtos laisvos, tėvynės laisvę branginančios ir ginančios tautos. Šitos dainos perduoda laisvės kodą, kuris išnyksta XVII–XVIII a., kai mūsų dainose ėjimas į karą išgyvenamas kaip didžiausia nelaimė asmeniui, šeimai. Tai nebe kova už laisvę, bet svetimas karas, į kurį įtraukiami valstiečių vaikai – broleliai ir sūneliai. Ir tiktai XVIII a. pabaigoje, pasak D. Saukos, lietuvių valstiečiai karinėse dainose vėl ima tapatintis su tėvynės laisvę ginančiais herojais. Štai Tadas Kosciuška apdainuojamas kaip brolelis, su kuriuo solidarizuojamasi – jis yra vienas iš mūsų, mūsų tautos – „giminėlės“ – gelbėtojas ir tėvynės gynėjas.

Kodėl D. Sauka siūlo tokią istoriosofinę teoriją? Gal tai Daukanto tradicijos tąsa sovietmečiu? O gal pastanga išsaugoti tam tikrą lietuviškos savigarbos kodą, „daukantišką mitą“ prievartos ir okupacijos metais? Ar šią mintį pagrįstų istoriniai šaltiniai? D. Sauka rėmėsi dainomis, aš mėginsiu kalbėti apie kitus tekstus, kurie, mano manymu, vienaip ar kitaip šią D. Saukos idėją patvirtina.

Žinome, kad pirmąją krašto privilegiją Jogaila lietuviams suteikia 1387 metais. Lietuvių tautos kilmingieji ir kariai įgyja *pilietines* teises: teisę paveldėti turtą, nuosavybę ir perduoti tai palikimu savo vaikams, teisę laisvai tekinti savo dukras ir seseris. Ne tik kariams, bet ir visiems Lietuvos vyrams, taigi ir valstiečiams,

pirmasis įstatymas priskiria pareigą dalyvauti Vytyje: vyti į kraštą įsiveržusius priešus. Vis dėlto XIV a. dar nekalbama apie *politines* teises ir laisves. Šios teisės aptariamos XV a. pradžioje Vytauto ir Jogailos tekstuose, įtvirtinamos Horodlės akte. Į Horodlę, nedidelį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestelį, 1413 m. suvažiuoja Lietuvos seimas su Lenkijos didikais, o Vytautas ir Jogaila pasirašo aktą, kuriuo lietuvių bajorams suteikiama politinė teisė rinktis Lietuvos valdovą kartu su lenkais ir dalyvauti renkant Lenkijos karalių. Taigi suteikiama rinkimų teisė. Taip pat iškiliausi lietuviai gauna teisę posėdžiauti drauge su valdovu taryboje ir „tartis dėl bendrojo gėrio“, dalyvauti parlamentuose. Tai tarimosi teisė. Vėliau dėl šių teisių grumiamasi, kol XVI a. jos išplečiamos ir įtvirtinamos LDK statutuose.

Jau Pirmasis Statutas 1529 m. kalba apie vienos teisės valdomą Didžiosios Kunigaikštystės visuomenę, kelia teisinės gyventojų lygybės idėją. Skelbia, kad visi valdovo valdiniai, „tiek vargšai, tiek turtingi, kad ir kokios būtų padėties ar luomo, lygiai ir vienodai šia rašytine teise turi būti teisiami“. Dažnai statutus linkstama interpretuoti kaip feodalų teisę, bet lenkų istorikas Julijus Bardachas yra atkreipęs dėmesį, kad statutai nebuvo tik vieno luomo gyvenimą reglamentavusi teisė – jie apibrėžė ir žemųjų luomų teises. Jau Pirmasis Statutas retoriškai kalba apie visos krikščioniškos tautos, kurią sudaro ne tik kilmingieji, bet ir miestiečiai su valstiečiais, laisves. XVI a. viduryje Lietuvos bajorai pradeda save vadinti Respublika. Vitebske, kovų su maskvėnais metu, iš esmės karo lauke susirinkę Lietuvos bajorai pasiskelbia esą Respublika: esame Respublika, piliečių bendruomenė, esame valdovo valdiniai, bet „laisvi valdiniai“. Taigi atsiranda laisvo valdinio samprata. Ankstesniais amžiais asmens pavaldumas valdovui buvo svarbi tapatybės dalis. Bendruomenė – vieno valdovo valdiniai. Nuo XVI a. Lietuvos tekstuose atsiranda Respublikos sąvoka, palaipsniui stiprėja tautos, kaip laisvų piliečių bendruomenės, savimonė. „Laisvas valdinys“ jaučiasi esąs Respublikos narys, savo krašto šeimininkas, turintis teisę rinktis valdovą ir pats kurti bendro gyvenimo taisykles.

Pirmasis Statutas paties valdovo Žygimanto Senojo ir jo aplinkos suvokiamas kaip valdovo tautai duota teisė. Tvarką ir teisę tautai duoda valdovas. Albertas Goštautas už šią dovaną valdovui dėkoja. Liublino unijos išvakarėse parengtas Antrasis Statutas jau suvokiamas ne kaip valdovo dovana, bet pačios bajorų tautos kūrinys. Šį Statutą tvirtinančioje privilegijoje Žygimantas Augustas teigia, kad Statutą pasirengė tauta, o jis jį tvirtina.

Laisvi esame tada, kai patys susikuriame bendruomenės gyvenimo taisykles. Tai yra esminis respublikoniškos laisvės principas. Respublikoniška laisvės samprata gerokai skiriasi nuo vėlesniais laikais įsivyravusios liberaliosios sampratos. Kad suprastume senąją Lietuvą ir jos tapatybę, turime aptarti šį skirtumą. Liberalioji, arba negatyvioji, laisvės samprata sako, kad laisvi esame tada, kai į mūsų gyvenimą nesikėsina svetimos jėgos, kai esame laisvi nuo kitų kišimosi. Respublikoniškoji laisvė yra dalyvavimo laisvė. Esu laisvas tada, kai dalyvauju drauge su kitais priimant bendruomenei svarbius sprendimus. Prisiminkime romėnišką ištarmę: *Nihil apud me, sine me* – nieko apie mane be manęs. Toks yra pozityviosios, dalyvavimo laisvės principas. Nesu išties laisvas, jei privalau vykdyti sprendimus, kurie priimami man už nugaros. Laisvos tautos samprata senojoje Lietuvoje buvo respublikoniška: laisva yra ta tauta, kuri pati kuria savo teisę, savo statutus. Ši mintis yra pabrėžiama daugelyje to meto dokumentų ir nuosekliai ginama.

Dar XIX amžiuje lenkų istorikų kurtame naratyve lietuviai vertinami kaip menkesnė politinė bendruomenė. Pasak šio pasakojimo, lietuviai įsijungė į Abiejų Tautų Respubliką, iki tol savo Respublikos neturėję. Lietuvių respublikonizmas esąs tik bendras su lenkais, tik su Liublino unija įgytas. Beje, toks požiūris yra būdingas ir mūsų mokyklų vadovėliams, ir dalies mūsų istorikų knygoms. Mano tyrimai rodytų, kad toks požiūris prasilenkia su tikrove. Dar iki Liublino lietuviai savo politinę bendruomenę vadino Respublika – „LDK Respublika“ (*Rzeczpospolita Wielkiego Księstwa Litewskiego)*. Didysis kunigaikštis Aleksandras jau XVI amžiaus pradžioje savo tekstuose kalba apie „dvi respublikas“ – lenkų ir lietuvių. Lietuvos Respublikos savimonė ir respublikoniška politinė elgsena ypač išryškėja XVI amžiaus viduryje, Liublino unijos išvakarėse, ir išlieka iki pat XVIII a. pabaigos.

Į Liublino uniją Lietuva ateina kaip Respublika. Būtent Antrasis Statutas įtvirtina Lietuvos Respubliką – savarankišką politinę bajorų bendruomenę su plačia savivalda, su renkamais teismais, pavietų seimeliais, Lietuvos seimu. Žemieji luomai Statuto pripažįstami „krikščioniškos tautos dalimi“ ir jų „krikščioniškas laisves“ ginti įsipareigoja valdovas. Bajorai 1564–1566 metais įgyja savo krašto šeimininkų teises. Beje, Antrojo Statuto mes iki šiol nesame išsileidę lietuviškai. Tai paradoksas. Pirmąjį turime, o Antrojo ir Trečiojo, kurie apibrėžia Lietuvos Respublikos pagrin-

Trečiasis Lietuvos Statutas. 1588 m. leidimas. Titulinis puslapis. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.
Roko Gelažiaus nuotrauka.

dus, neturime. Jų beveik nėra ir mūsų istorinėje savimonėje. Istorikas Vytautas Raudeliūnas Antrąjį Statutą buvo išvertęs, rengė spaudai, bet jo rankraščiai po mirties pradingo privataus teisininko stalčiuose. Taigi Antrajame Statute kalbama apie meilę Respublikai: „iš meilės Respublikai“ lietuviai turi eiti karo tarnybą. Trečiajame Statute pridedama, kad „iš meilės Respublikai“ privalu posėdžiauti seimeliuose. Tai ciceroniška meilės samprata, kuri persmelkia Lietuvos teisynus.

Liubline lietuviai mėgina savo Respubliką apginti, bet jos neišsaugo. Unijos aktas skelbia esant vieną politinį kūną – vieną dviejų tautų Respubliką. Tačiau lietuviai išsyk po Liublino ima grumtis dėl „unijos pataisymo“. Atkurti Lietuvos Respubliką slapta sutartimi įsipareigoja Radvilai ir Chodkevičiai. 1588 m. lietuviai pasinaudoja sudėtinga Lenkijos padėtimi – kova tarp dviejų išrinktų Lenkijos karalių Maksimilijono Habsburgo ir Žygimanto Vazos, ir išsireikalauja, kad būtų patvirtintas jų pasirengtas Trečiasis Statutas. Šiuo teisynu iš dalies atkuriama LDK Respublika. Žygimantas Vaza, savo privilegija patvirtindamas Statutą, sykiu tik Lietuvos luomams suteikia teisę jį ateityje taisyti. Vadinasi, Lietuva, Lietuvos bajorija, atgauna teisę savarankiškai nusistatyti savo gyvenimo taisykles. Lenkija negalėjo primesti Lietuvai Statuto pataisų per visą Abiejų Tautų Respublikos laikotarpį. Lietuviai patys ne kartą mėgino jį redaguoti, bet vis atidėdavo, sakydami, kad tai tobuliausia teisė. Todėl šis teisynas veikė iki pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žlugimo, o civilinė jo dalis – ir XIX amžiaus pirmojoje pusėje.

Trečiąjį Statutą lydinčiose tuometinio pakanclerio Leono Sapiegos pratarmėse aiškiai apibrėžiamos Respublikos ir laisvės sampratos. Statutas būdavo perleidžiamas maždaug kas 50 metų, atsirasdavo naujos jo pratarmės, tačiau L. Sapiegos tekstai visada perspausdinami kaip neatsiejama Statuto dalis. Ką sako L. Sapiega? Respublika jis vadina vienos teisės jungiamą žmonių susivienijimą. Ir teigia, kad lietuviai turi ypatin-

Тречиасis Lietuvos Statutas. 1588 m. leidimas. Leono Sapiegos pratarmė LDK luomams. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. *Roko Gelažiaus nuotrauka.*

gas laisves, kurių stokoja kitos krikščioniškos tautos. Jie turi ne tik teisę į nuosavybę, į savo turtą, teisę į gerą vardą, sveikatą ir gyvybę. Šias teises turi ir kitos Europos tautos. Tačiau lietuviai, skirtingai negu kitos tautos, turi teisę patys kurtis savo įstatymus, savo gyvenimo taisykles. Mes patys sau leidžiamės įstatymus, ir mūsų valdovas privalo jiems paklusti, – teigia L. Sapiega. Štai laisvos, respublikoniškos tautos esmė – mūsų nustatytų taisyklių turi laikytis ir valdovas. Ne jis primeta mums taisykles, o mes valdovui. Toliau L. Sapiega aiškina: kad tauta išliktų laisva, ji turi šviestis, ji turi skaityti savo Statutą, jį išmanyti ir labai atsakingai rinkti savo atstovus į teismus. Laisvi žmonės turi jausti atsakomybę už Respubliką. Čia galime įžvelgti visą laisvos tautos programą – edukacija, pasirinkimo laisvė, asmeninė atsakomybė už bendruomenės sprendimus. Kad Statutas veiktų visuomenėje, kad jis būtų studijuojamas, L. Sapiega savo lėšomis jį išleidžia. Iš pradžių rusėniškai, paskui lenkiškai. Dar vienas labai svarbus dalykas – L. Sapiega kalba apie žmonių santarvę. Statutai reikalingi tam, kad turintys galią neengtų menkesnių ir vargingesnių. Jie apsaugo nuo savivalės silpnesnius visuomenės narius, užtikrina teisingumą ir palaiko visuomenės narių solidarumą. Ši nuostata lietuvių laisvės sampratai yra svarbi. Todėl ją būtina aptarti plačiau.

Jei pažvelgsime į L. Sapiegos gyvenimą, matysime, kad jis buvo „prasimušėlis“, kunigaikščių Radvilų klientas, iš rusėnų bajorų tapęs vienu įtakingiausių valstybės pareigūnų. Senojoje raštijoje minimi L. Sapiegos žodžiai, kad valstietis jam esąs „Šviesiausias Didikas“: „nes jei aš valstiečio neturėsiu, Šviesiausiu Didiku nebūsiu“. Pats L. Sapiega vėlesniuose tekstuose vadintas „baudžiauninkų tėvu“. XVIII amžiuje

yra paskelbti jo laiškai saviems valstiečiams. Juose LDK kancleris pagarbiai aiškina, kodėl esąs priverstas valstiečiams skirti papildomas duokles, ir prašo, kad jie „laisva valia“ jį gelbėtų, taip pat ragina valstiečius išrengti krašto gynybai iš savo rato pėstininkus. Taigi matome didiko dialogą su valstiečiais.

XVI amžiuje Lietuvos intelektualų požiūris į žemuosius luomus, regis, skyrėsi nuo Lenkijoje vyravusio. Gal ir dėl to, kad Lietuvos intelektualai, formavę LDK Respublikos sampratą – Augustinas Rotundas, Andrius Volanas – patys buvo kilę iš miestiečių. Atvykę iš Lenkijos Karalystės čia gavo prieglobstį, tapo kilmingaisiais, gavo *indigenatą*, Lietuvos pilietybę, dvarelius. Tapę šito krašto laisvais žmonėmis, jie gynė luomų solidarumo bei atvirumo idėją. Štai 1572 m. Krokuvoje išeina A. Volano veikalas „De libertate politica sive civili“ („Apie politinę arba pilietinę laisvę“). Mikalojui Radvilui Rudajam dedikuotoje knygoje A. Volanas, kaip ir Ciceronas, teigia, kad laisvė yra prigimtas dalykas, kad mes visi iš prigimties esame laisvi, tiktai mūsų ydingas gyvenimas pavertė vienus kitų vergais. Kitas esminis knygos teiginys: norint, kad Respublika būtų sveika ir tvirta, visi luomai turi turėti santykinę teisinę lygybę prieš įstatymus, kad „niekas nebūtų kito skriaudžiamas“. Luomai neišvengiami, bet juos į tautą turi jungti bendra teisė ir solidarumas. A. Volanas ragina mokytis iš to meto Livonijos tragedijos: ten vokiečių bajorų engti valstiečiai, į kraštą įsiveržus Maskvos didžiajam kunigaikščiui Jonui Žiauriajam, stojo jo pusėn ir kartu skerdė kilminguosius. Taigi žemųjų luomų būklė Respublikoje buvo siejama su Respublikos galia išlikti. A. Rotundas „Lenko pasikalbėjime su Lietuviu“ (1564 m.), remdamasis Ciceronu, taip pat aiškino, kad laisvė negali gyvuoti be piliečių tarpusavio meilės, be *charitas civium*. Respublikai yra būtina senovės graikų ir romėnų aukštinta bičiulystė, draugystė. Šiandien šią Respublikos atramą vadintume piliečių solidarumu.

XVI a. intelektualai pabrėžė nekilmingųjų luomų svarbą Respublikoje: į juos būtina žiūrėti pagarbiai, jų teises reikia ginti, nes jie yra tokie pat tautos nariai. A. Rotundas, Motiejus Strijkovskis žvelgė į lietuvių valstiečius ir kaip į senosios lietuvių kalbos, senųjų „romėniškų“ papročių saugotojus. Pasak M. Strijkovkio „Kronikos“ (1582 m.), „Lietuvos valstietija ir šiandien liaudiškai lietuviškai dainuoja“ senąsias kovų su kryžiuočiais dainas. Kur kas daugiau dėmesio žemųjų luomų teisėms buvo skirta Trečiajame Statute (1588 m.). Jis skelbė, kad valstietį nužudęs bajoras, jei tai kelių asmenų paliudijama, turi būti baudžiamas mirtimi. Tokios nuostatos nebuvo Lenkijos teisėje.

C. Šulcas. Leonas Sapiega (1557–1633) – kunigaikštis, talentingas politikas, diplomatas, karvedys, vienas iš LDK Vyriausiojo tribunolo steigėjų. Popierius, litografija. 1840 m.
Saugoma Lietuvos dailės muziejuje.

Lietuvos kilmingiesiems iki pat valstybės žlugimo daugiau ar mažiau pavyko išsaugoti ryšius su valstietija. Kunigaikštystės sukrėtimų metais šis luomų solidarumas buvo demonstruojamas. Žemaičių didikas Mikalojus Kazimieras Šemeta, 1657 m. eilėmis aprašęs sukilimą prieš Žemaitiją užėmusius švedus, pagarbiai mini narsiai kartu su bajorais kovojusių „valstiečių mišką“. Jie neperbėgo pas priešą kaip livonėnai, bet gynė savo kraštą kartu su kilmingaisiais. XVIII a. viduryje valstiečiais mėgino remtis prieš Rusijos įtaką sukilę Baro konfederatai. Jie sukurstė Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimą. Beje, žuvę Baro konfederatai buvo šlovinami ir lietuviškomis dainomis. Bendra bajorų, miestiečių ir valstiečių kova rėmėsi 1794-ųjų sukilimas.

Svarbu matyti mūsų laisvės sampratos kaitą Apšvietos laikais. Savo Apšvietą mes tik dabar pradedame nuosekliau tyrinėti. Kadaise Rimantas Jasas norėjo parašyti monografiją apie Tado Kosciuškos sukilimą,

Romantiško kalvoto peizažo fone vaizduojamas stovintis Tadas Kosciuška (1746–1817). Nežinomas XIX a. vid. dailininkas. Popierius, spalvota litografija. Saugoma Lietuvos dailės muziejuje.

bet surinkęs medžiagą suprato, kad sovietmečiu negalės tokios monografijos paskelbti. Dabar lietuvių istorikai ima tirti XVIII amžių, ir nauji atradimai griauna įtvirtintus vaizdinius.

XVIII a. viduryje Baro konfederatai ieškojo būdų, kaip atgaivinti Respubliką. Konfederatų atstovas Paryžiuje, LDK virtuvininkas Mykolas Vielhorskis, didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Oginskio svainis, prikalbina Žaną Žaką Ruso (Jean Jacques Rousseau) parašyti patarimus lietuviams ir lenkams, kaip pertvarkyti savo valstybę. Ir štai filosofas atsako, kad lietuvių ir lenkų bajorai nebus laisvi tol, kol neišlaisvins savo žemųjų luomų, kol nesugrąžins jiems prigimtinės teisės dalyvauti valstybės valdyme, kol nepavers jų visateisiais piliečiais. Jis suformuluoja Abiejų Tautų Respublikai politinę Apšvietos programą, kuri buvo derinama su lietuvių ir lenkų didikais ir 1770–1771 m. išdėstyta veikale „Svarstymai apie Lenkijos valdžią ir jos reformos projektą“. Čia ginama nuosekli respublikoniška laisvės samprata. Valstiečiai ir miestiečiai, pasak Ž. Ž. Ruso, laisvi bus tada, kai jie posėdžiaus seimeliuose ir dalyvaus savo valstybę tvarkant. Kalbama ne tik apie baudžiavos panaikinimą, bet ir apie žemųjų luomų įjungimą į politinę tautą, suteikiant jiems tokias politines teises ir laisves, kokias turi bajorai. Nelaisvieji, tapdami piliečiais, dešimt kartų sustiprintų Respubliką. Suvereni turi tapti visa tauta. Tačiau paversti valstiečius ir miestiečius piliečiais gali tik jų sielų ugdymas. 1782 m. Ž. Ž. Ruso darbas išleidžiamas prancūzų kalba, o žemaičių bajoras Mauricijus Pranciškus Karpis 1788 m. jį išverčia į lenkų kalbą.

Šiame veikale Ž. Ž. Ruso vienas pirmųjų ima kalbėti apie laisvės siaubą. Jis sako, kad daugybė suniekšėjusių tautų šiandien tauškia apie laisvę, nieko apie ją neišmanydamos. Laisvė, anot jo, yra daug sunkesnė našta už despotiją. Tai tarytum nuo stataus kalno riedantis akmenų prikrautas vežimas. Reikia labai daug moralinės jėgos, kad galėtum panešti laisvės naštą. Todėl tik apšviesta, išlavinta tauta pajėgi būti išties laisva. Pirmiausia, Ž. Ž. Ruso teigimu, reikia išlaisvinti valstiečių sielas, o tik po to – kūnus. Lavinti ir šviesti turi visa viešoji erdvė. Joje turi būti ginamos Respublikai svarbios dorybės ir vertybės.

M. Karpis šias idėjas dėsto Ketverių metų seime. Jis ragina išlaisvinti žemuosius luomus, atsigręžti į valstiečius kaip į jėgą, kuri gali išgelbėti Respubliką. Artojų gyslomis „teka gryniausias genties kraujas“, jų papročiuose dar išlikusios senosios tautos dorybės.

Atviraluomės, laisvų asmenų tautos idėja iškeliama Lietuvoje per 1794-ųjų sukilimą, kurio metu lietuviai elgiasi kaip suvereni politinė bendruomenė. Vilniuje išsirenkama Lietuvos Tautos Aukščiausioji taryba – *Roda Naydidžiausa Naradaus Letuvos*. Į ją įeina intelektualai – garsūs Vilniaus universiteto profesoriai, taip pat bajorai ir didikai – Mykolas Kleopas Oginskis, Mykolas Pranciškus Karpavičius ir kiti. Visi jie save laiko laisvos politinės bendruomenės atstovais. Priešingai negu Lenkijos Karalystėje, kur T. Kosciuška skelbiamas diktatoriumi, lietuviai renkasi savo tarybą, kuri deklaruoja ne tik kovą už laisvę, nepriklausomybę, bet ir kovą už lygybę.

Lenkijos istorikai yra atkreipę dėmesį, kad Vilniaus ir Krokuvos sukilimo programos skyrėsi. Lietuviškoji buvo socialiai radikalesnė. Dėl to Lietuvos sukilimo vadovai kaltinti jakobinizmu. Vilniuje paskelbtame „Lietuvių Tautos Sukilimo Akte“, skirtingai negu „Krokuvos Akte“, teigiama, kad sukilimo tikslas yra ne tik nepriklausomybės, bet ir „pilietinės lygybės atgavimas“. Lietuviškai bei lenkiškai išleistas Lietuvos Tautos Aukščiausiosios Tarybos „Atsišaukimas“ kreipėsi į bajorus, miestiečius ir *brolius artojus* – į *visus Lietuvos žemės gaspadorius* – ir teigė: „Pameskim uvažot ant rožnasties stonų. Žmonės esma visi

lygūs, bo visi ant tos pačios žemės gyvenam.“ Broliai artojai kviečiami kartu ginti *savo Tėviškę ir valnastį*. Štai T. Kosciuškos sukilimo metais Lietuvoje iškyla moderni tautos samprata. Ir į valstiečius kreipiamasi kaip į savo tautos dalį, kuri turi atrasti ryšį su savo tėvyne ir ją ginti.

Per kelis sukilimo mėnesius Vilniaus ir Gardino spaustuvėse buvo išleista per porą šimtų leidinių, skirtų LDK visuomenei, spausdintos net ukrainietiškos kazokų karo dainos. Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus, Tado Jurevičiaus bei kitų intelektualų pamokslai buvo adresuoti ir liaudžiai. M. K. Karpavičiaus tekste pirmąsyk lietuviškai cituotos garsios Periklio ir Cicerono kalbos apie mirties už tėvynės laisvę prasmingumą. Buvęs jėzuitas, Gardino mokyklos direktorius T. Jurevičius, vėliau tapęs detronizuoto valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio nuodėmklausiu, „Klebono kalboje žmonėms“ aiškino valstiečiams jų istorinį vaidmenį kovoje prieš Europos tironijas – „žiaurų Maskvėną ir klastingą Prūsą“. Už tėvynės gynimą T. Jurevičius žada artojams „žemę ir laisvę“. Taip vyko valstiečių įvesdinimas į piliečius, į politinę bendruomenę. Šie pamokslai buvo spausdinami, platinami ir skelbiami iš bažnyčių sakyklų visoje Lietuvoje.

Jaunas istorikas Eduardas Brusokas yra atradęs Eišiškių bajorų laišką Lietuvos Tautos Aukščiausiajai Tarybai, kuriame skelbiama ištikimybė sukilimui, tačiau nuogąstaujama dėl nejprasto valstiečių elgesio: jie metė žemę, žmonas, vaikus ir išėjo savanoriais paskui Eišiškių pavieto bajorus. Man teko atrasti spausdintą Gardino pavieto sukilėlių manifestą, kuriuo bajorai, miestiečiai ir artojai – „vienos Tėvynės Vaikai“ – prisiekia kautis už tėvynės laisvę iki mirties. Po šiuo manifestu – penki lapai signatarų vardų ir pavardžių. Didelė dalis paprastų žmonių – artojų, pasirašiusių kryžiukais. Nemažai lietuviškų pavardžių. Taip lygybės ir brolybės idėjos įgyvendinamos praktiškai: skirtingų luomų žmonės drauge manifestuoja savo pilietines pozicijas. Žinome, kad ir Simonas Daukantas didžiavosi, kad jo motina dalyvavo T. Kosciuškos sukilime. Yra daug liudijimų, kad lietuviai valstiečiai ir miestiečiai laikė T. Kosciušką savo herojumi. To meto lietuvių karo dainos kalba apie liaudies įžengimą į istorijos sceną.

Lietuviai Didžiojoje Kunigaikštystėje turėjo susikūrę istorinį naratyvą, aukštinantį laisvę kaip vertybę, teigiantį, kad kova už tėvynės ir bendruomenės laisvę yra prasminga, o mirtis už ją – garbinga. Šis naratyvas glaudžiai susijęs su tautos kilmės mitais – su Palemono ir Vaidevučio mitais. Jie turėjo labai aiškią laisvės semantiką. Prisiminkime, ką kalba Palemono

Netradicinės ikonografijos XVIII a. pradžios Vytauto Didžiojo atvaizdas. Lietuvos didysis kunigaikštis pavaizduotas kaip XVII amžiaus pirmos pusės kostiumu vilkintis bajoras. Apačioje matyti įrašas lotynų kalba: „Aleksandras Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis, kuris šią bažnyčią įsteigė 1409 Viešpaties metais.“ Nežinomas autorius. Drobė, aliejus. Saugomas Trakų parapinėje bažnyčioje. *Kęstučio Stoškaus nuotrauka.*

mitas. Jis atsako į klausimą, iš kur ir kodėl mes esame laisvi. Dar Vytautas ir Jogaila ginčijosi dėl laisvės. Vytautas laiškuose tvirtino, kad jo bajorai *niekada nėra nelaisvi buvę*. Kaip tai galėjo būti? Galėjo, nes lietuviai yra Romos Respublikos teisių ir laisvių paveldėtojai. 500 laisvų kilmingųjų, pasak Palemono mito, bėga nuo Nerono, arba Atilos, despotijos ir perkelia Romos Respubliką į Lietuvą ir Žemaitiją. Iš čia mūsų laisva tauta. Istorikas Stefanas Rouelas (Stephen Rowell) yra atkreipęs dėmesį, kad šis kilmės mitas deklaruoja

bajorijos teisę kartu su valdovu toliau kurti savo valstybę. Jeigu kartu ją įkūrėme, kartu perkėlėme, turime ir teisę šiandien kartu ją tvarkyti.

Motiejus Strijkovskis iš vokiečių istoriko Erazmo Stelos perėmė ir aktualizavo mitą apie Vaidevučio įsteigtą prūsų ir lietuvių Respubliką – *Rzeczpospolita Pruska i Litewska*. XVII a. jį atkartoja ir Albertas Kojalavičius, XVIII a. Apšvietos vadovėliai, vėliau – Simonas Daukantas ir net Augustinas Voldemaras su Kazimieru Būga.

Vaidevučio mitas sako, kad laisvą Respubliką, laisvų piliečių bendruomenę įkūrėme patys. IV amžiuje prūsai ir lietuviai gyvenę nuolatinėje kovos būklėje. Matydamas nesibaigiančias skerdynes, išmintingas žmogus Vaidevutis pasiūlė pažvelgti į bites – kaip gražiai jos gyvena ir tvarkosi, viena kitos nepjauna, nes turi karalių. Prūsai su lietuviais išsirenka Vaidevutį karaliumi, o šis įstatymais pradeda tvarkyti jų gyvenimą. Taigi iš visuomeninės sutarties gimsta tvarkinga politinės bendruomenė.

Vaidevutis taip pat išmoko prūsus ir lietuvius iš medaus gaminti midų. Kam? Kad sėdėdami už bendrų stalų ir gerdami midų žmonės susidraugautų, susibičiuliautų. Matome senovės graikų ir romėnų piliečių meilės ir draugystės idėją. Platonas teigė, kad *politėjos* negali būti be vyno. Mes vyną pakeičiame midumi. Mūsų mitas sako, kad Respublikai būtina bičiulystė subrandinama kartu geriant midų. Kad Respublika išliktų, svarbūs ne tik įstatymai, bet ir meilės santykiai tarp žmonių. Vaidevučio mitas A. Kojalavičiaus „Lietuvos istorijoje“ sujungiamas su politine teorija.

Filosofas Romanas Plečkaitis atkreipė dėmesį, kad XVII a. Vilniaus universiteto profesoriai apie Palemoną kalbėjo politinės filosofijos paskaitose. Yra išlikusių paskaitų rankraščių, kur lietuvių kilmės mitai dėstomi kaip politinės teorijos dalis. Palemono ir Vaidevučio mitai yra laisvės mitai. Jie tampa svarbia lietuvių istorinio pasakojimo dalimi.

Mūsų istorinis pasakojimas XVI a. kuriamas ne iš valdovo rūmų, bet iš diduomenės, bajorijos pozicijų. M. Strijkovskis kūrė Lietuvos istoriją kaip tautos kovos už laisvę istoriją. Jis įrašė į bendruomenės atmintį mums labai svarbias mitologemas. Pavyzdžiui – Pilėnus. Kryžiuočių kronikos pasakoja apie lietuvių barbarybę – masinę savižudybę, kurią riteriai stebėjo pasibaisėję. M. Strijkovskis, perėmęs Pilėnų pasakojimą iš kryžiuočių kronikų, išaukština pilies gynėjų žūtį – jie renkasi mirtį, bet ne vergovę. Mirties nebijantys ir mūšyje žūstantys jotvingiai M. Strijkovskio lyginami su 300 spartiečių. Kilni mirtis įprasmina tautos gyvenimą.

Respublikonišką laisvės pasakojimą XIX amžiuje perėmė lietuviškoji istoriografija ir literatūra. S. Daukantas 1822 m. parašytuose „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių“ toliau plėtoja Vaidevučio mitą, pritaiko jį moderniai tautos ideologijai. Jis sako, kad Vaidevučio laikais visi lietuviai buvo laisvi – ir varguoliai, ir didžiūnai. Vaidevučio Respublika buvusi be luomų, be vergijos. S. Daukantas respublikos sąvoką verčia žodžiu *ūkė*. Tad savo *ūkėjė* visi buvo *ūkininkai* – šeimininkai, piliečiai. Taigi S. Daukantas iš senosios Lietuvos perima bajorišką pasakojimą ir perpasakoja jį valstiečių tautai. Būtent čia esama gyvo ryšio tarp senosios ir moderniosios Lietuvos. 1845 m. išleistame „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ S. Daukantas nuosekliai išdėsto lietuviams respublikonišką laisvės sampratą. Laisva liaudis – *svietas* – visus svarbiausius ūkės reikalus svarstydavo *sueime* (seime). *Sueimo* spendimai buvę visiems – ir valdovui, ir aukščiausiam dvasininkui – privalomi. „Svietas buvo liuosas iki paskuojų gadynių ir be svieto pritarimo ir žinios ne vien didysis kunigaikštis, bet ir pats kūrėjų kūrėjas nieko nedrįso veikti lietos reikaluose. Kas yra teisingu, nesgi kas neša naštą, tas turi žinoti, dėl ko ją neša“, – teigė S. Daukantas.

1891 m. Maironis Zanavyko vardu Tilžėje išleistuose „Apsakymuose apie Lietuvos praeigą“ akcentuoja iš M. Strijkovskio perimtas mitologemas, perteikia jotvingių mitą. *Juodvyžai* (jotvingiai) žuvo, narsiai kovodami su gudais ir lenkais: jie rinkosi mirtį, bet ne vergiją. Maironis išaukština Margirį ir Pilėnus. Pabrėžia, kad senieji lietuviai, būdami laisvi, rinkosi sau kunigus, karo vadus ir didžiuosius kunigaikščius: „patys žmonės rinko sau į kunigus, kurį matė gudresnį ir išmintingesnį esant“, „buvo ir moteriškės kunigais“.

Taigi senosios Lietuvos kurtas pasakojimas ir senosios politinės elgsenos lėmė ir modernios tautos laikyseną sukilimuose, laisvės kovose. Laikysenomis ir elgsenomis neparemiamas pasakojimas gali tapti mirusiomis metaforomis. Tačiau Daukantas, Maironis, Jonas Šliūpas, Vaižgantas, Petras Vileišis ir kiti tęsė, gaivino senąjį pasakojimą tam, kad jis veiktų modernios tautos gyvenimą, duotų tam gyvenimui vertybinius orientyrus. Neatsitiktinai „Aušra“ pasakoja apie Palemoną, „Vilniaus žinios“ – apie Vaidevutį. Valstiečių vaikams reikėjo politinio laisvės naratyvo, kad jie taptų tauta.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą XI prigimtinės kultūros seminare „Prigimtinė kultūra ir laisvė“ 2016 m. liepos 3 d. Rumšiškėse.

Kam laisvės pasakojimas įpareigoja?

Diskusija po Dariaus KUOLIO pranešimo.
Diskusijoje dalyvavo Vykintas VAITKEVIČIUS, Daiva VAITKEVIČIENĖ Giedrė ŠMITIENĖ, Eduardas ŠMITAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ, Ramutė GARNEVIČIŪTĖ ir kiti seminaro dalyviai.

Vykintas Vaitkevičius. *Dėkoju už įkvepiantį pranešimą. Atsižvelgdamas į tai, ką girdėjom, siūlyčiau skaidyti diskusiją į tris dalis: 1) apie žmones ir luomus; 2) apie valstybingumą, kaip žmonės dėl to susitaria; 3) apie laisvės naratyvą, kuris kai kuriems galbūt yra visiška naujiena.*

Šiame prigimtinės kultūros seminare pranešimą „Apie valstiečio (žemdirbio) laisvės ir priklausomybės ribas luominės visuomenės ir baudžiavinės teisės sąlygomis“ skaitęs istorikas Antanas Kulakauskas priminė, kad bajorai turėjo tėvynę, o valstiečiai – tėviškes. Kitaip tariant, valstiečiai ilgai nejautė tėvynės pulsavimo, o gyveno savo erdvėje. Manote, kad valstiečiai suprato, kas dedasi jų valstybėje? Nenumaldomas noras sukilimų metu ginti tėvynę, imti dalgę ir stoti į pėstininkų gretas galbūt ne vien XVIII a. ugdymo pasekmė? Ar galima teigti, kad valstiečiai turėjo tėviškę?

D. Kuolys. Turbūt A. Kulakauskas yra teisus. Iš tikrųjų, valstiečių gyvenimas buvo gerokai uždaresnis. Vis dėlto teiginys apie luomų uždarumą laikytinas stereotipiniu. Juk XVI a. Vilniaus akademijoje valstiečių ir miestiečių vaikai galėjo įgyti aukštąjį išsilavinimą. XVI–XVII a. galime kalbėti apie judėjimą tarp luomų. Reikia prisiminti, kad mes turėjome gana daug laisvų, neįbaudžiavintų valstiečių. Pagal Mečislovo Jučo skelbtus duomenis, kai LDK užėmusi Kotryna II atliko savo valdinių surašymą, paaiškėjo, kad trečdalis valstiečių buvo laisvų. O štai Rusijos imperijoje tokių visai nebuvo. Tad sovietmečio naratyvas apie tai, kad Rusija mus civilizavo, skamba groteskiškai. Miesteliuose ir miestuose buvo daug laisvų žmonių, kurie, atėjus Rusijai, staiga tapo priklausomais, vergais. Gintautas Sliesoriūnas pastebėjo, kiek daug žmonių turėjo grumtis, kad įrodytų savo laisvę: ir bežemiai bajorai, ir miestelių gyventojai, kurių savivalda buvo naikinama, ir valstiečiai. Taigi mūsų visuomenės struktūra buvo įdomesnė. Intelektualai, Vilniaus universiteto profesoriai jautė pareigą ginti valstiečius ir jiems atstovauti. XVIII a. jėzuitų kalendoriuje publikuojama pavyzdinė istorija apie tai, kaip vienas iš didikų sąmoningai tapo valstiečiu, arė žemę ir gyveno iš savo rankų darbo. Ne bajoras, o didikas! Kitas neįtikėtinas liudijimas, kurį aptiko lenkų istorikas Anžejus Zakrevskis (Andrzej Zakrzewski): Gudijos žemėse valstietis gina teisme savo teises prieš bajorą, remdamasis Lietuvos statutu

Darius Kuolys ir Vykintas Vaitkevičius XI prigimtinės kultūros seminare Rumšiškėse. 2016 m.

ir cituodamas jį iš atminties. Mūsų stereotipai neleistų tokių dalykų įsivaizduoti. Bet taip buvo. Mūsų senoji visuomenė buvo išties įdomi.

Daiva Vaitkevičienė. *Kaip jums atrodo, ar krikščionybė turėjo lemiamos įtakos laisvės sampratai?*

D. Kuolys. Yra žinomas 1420 metų Jogailos laiškas popiežiui Martynui V, kuriame Jogaila labai atvirai sako, kad kol nebuvo krikšto, tol lietuvių valstiečiai buvo laisvi, dirbo žemę ir nuo nieko nepriklausė. O po krikšto jie tapo vergai. Taip Jogaila reflektavo to meto situaciją, fiksavo savo krašto padėtį, nevertindamas, blogai tai ar gerai, greičiausiai apie baudžiavą galvodamas palankiai. Manau, kad kalbą apie laisves turėtume pradėti ne nuo krikšto. Gedimino žadamos privilegijos kviečiamiems miestiečiams rodo, kad tam tikra teisė Lietuvoje jau galėjo būti. Pasakojimas, kad krikščionybė suteikia laisves ir teises, prasideda nuo pirmųjų Jogailos ir Vytauto privilegijų, kuriose rašoma, kad krikštas „nuėmė nuo lietuvių sprando vergijos jungą“. Šie žodžiai yra įrašyti Horodlės akte. Lietuviai visą XV a. ginčijasi su lenkais, kad neliktų šitų eilučių. Lenkai jų neišbraukė, tad lietuviai patys pasirašo sau Horodlės aktą ir išsibraukia šituos žodžius. Todėl Lietuvos metrikoje esantis Horodlės aktas skiriasi nuo Krokuvoje saugomo Horodlės akto. Lietuviai persirašo teisę taip, kad ji nežeistų garbės ir orumo. Senosios dainos, senieji papročiai liudytų, kad laisvė suvokta ir branginta iki krikšto. Dar Liudvikas Adomas Jucevičius užfiksavo, kad XIX a. viduryje žemaičiai ant sienų laikė pasikabinę ginklus – laisvės kario simbolius. Česlovas Milošas taip pat rašė, kad Lietuvos valstiečiai galėjo būti daug laisvesni. Gal būtent todėl mes išvengėme tokių skerdynių, kokios vyko Galicijoje jau po Kosciuškos sukilimo, kai XIX a. austrai sukurstė valstiečius pjauti lenkų bajorus. Lenkų istorikai sako, kad Kosciuškos, kaip valstiečių vaduotojo, mitą lenkų kultūra sukūrė būtent po Galicijos skerdynių. Kai pajuto didelį atotrūkį tarp valstiečių ir bajorų, pamatė, kad šie visuomenės sluoksniai nesueina į bendrą tautą, kad svetima valdžia gali manipuliuoti valstiečiais kaip nori. Tada atsiranda Kosciuškos mitas. O mes jį randame savo liaudies dainose.

Giedrė Šmitienė. *Kaip buvo palaikomi tarpluominiai ryšiai? Ar XIX a. valstietis ir bajoras susitikdavo? Buvo prievaizdas, kurį valstiečiai matė, bet ką jie žinojo apie bajorą ar didiką, kuriam priklausė?*

D. Kuolys. Aš manau, kad būdavo visaip. Tarkim, XVIII a. buvo būdingas tam tikras avantiūrizmas. Tai liudija Kazanovos dienoraščiai. Jis keliavęs į Rusiją per Lietuvą, Rusijoje nusipirkęs iš tėvų gražią mergaitę, baudžiauninkę, paruošęs ją, apmokęs ir pristatęs kaip damą Peterburge. Paskui ji sujžūlėjusi, Kazanova mėginęs ja atsikratyti. Taip paprastas žmogus kartais galėjo atsidurti aukštuomenės pasaulyje ir atvirkščiai. To meto gyvenimas gana įdomus.

Rimutė Garnevičiūtė. *Ar nėra taip, kad vieni istoriją nagrinėja respublikonišku požiūriu, o kiti – liberaliuoju?*

D. Kuolys. Man atrodo, kad šaltiniai ir dokumentai yra tie patys, tačiau jie skirtingai skaitomi. Istorikai irgi yra paveikti tam tikrų naratyvų. XIX a. lenkų istoriografija, kuri įsitvirtino XX a. pradžioje, mūsų istorikams uždėjo gana tamsius akinius. Iš tikrųjų ne visi istorikai priekabiai skaito. Vieni ima koncepcijas ir su jomis polemizuoja. Remiantis šaltiniais kai kuriuos lenkų istorikus, teigusius, kad nebuvo Lietuvos Respublikos iki Liublino, pavyko įtikinti, kad ji egzistavo. Be to, mus kartais klaidina vertimai. Kadangi bijojome Respublikos vardo, nes jis siejosi su „tarybų respublika“, mes šią sąvoką senojoje raštijoje visur versdavome „valstybe“. Dar britų istorikai pastebėjo, kad ten, kur šaltiniuose rašoma *respublica*, ir buvo turima omeny Respublika, o valstybė vadinta *imperium*. Sąvokų reikia paisyti. A. Kojalavičiaus istorijos pagrindinis veikėjas yra Lietuvos Respublika – *Res Lituana*. Mes verčiame – valstybė, o jis suvokia – savarankiška politinė bendruomenė.

V. Vaitkevičius. *Ar gali būti, kad Trečiasis Statutas – tai jungtis tarp LDK respublikos ir šiuolaikinės Lietuvos?*

D. Kuolys. Manau, kad tai pamatinis dalykas. Egidijus Aleksandravičius su Antanu Kulakausku knygoje „Carų valdžioje“ pateikia lietuvio apibrėžimą, kurį archyvuose aptiko gudų kolegė. Taigi, 1863 metų sukilėlio bute Minske žandarai rado „Lietuvio katekizmą“, kuriame užrašytas klausimas „Kas yra lietuvis?“ (*Kto jest Litwin*?). Atsakymas toks: „Lietuvis yra tas, kuris tiki laisve ir gerbia Statutą.“ Statutas jau dvidešimt metų neveikė, bet buvo esminė tautinės tapatybės dalis. Jei kalbėtume apie istoriografiją – neįmanoma pervertinti M. Strijkovskio indėlio. Visos mitologemos, kurias iš jo perėmė A. Kojalavičius ir S. Daukantas, lietuvių tapatybei daug davė. O mes jo veikalo vis dar neturime viso išsivertę į lietuvių kalbą.

V. Vaitkevičius. *Ar jūs sugalvojote sąvoką „laisvės naratyvas“?*

D. Kuolys. Gal ir taip. Bent jau ją pritaikiau M. Strijkovskiui, kuris aiškino Lietuvos istoriją kaip nuolatinę kovą dėl laisvės – nuo pačių seniausių laikų. Šį naratyvą perėmė Maironis, kuris rašė apie Mindaugo, Rimgaudo, Kęstučio kovas už krašto laisvę – ne apie jų

asmeninius interesus ar valdžios troškimą. Tai, manau, perimta iš M. Strijkovskio.

V. Vaitkevičius. *Kas lėmė, kad mes iš prūsų perėmėm Vaidevučio mitą?*

D. Kuolys. Vėl – M. Strijkovskis, kuris šį mitą perėmė iš Erazmo Stelos, 1521 m. išleidusio knygelę lotynų kalba „Apie Prūsijos senienas“. M. Strijkovskis perpasakojo šią istoriją kaip Respublikos įsteigimo mitą. Vėliau jį perėmė A. Kojalavičius. Įdomu, kaip Palemono mitas buvo transformuojamas Livonijos karo metu. Augustinas Rotundas aiškino, kad Palemonas išlipo ne Nemuno žemupyje, o Libavoje. Libava – tai šiandieninė Liepoja... Palemonas buvo Publijus Libonas. Ir dabar Liepojoje šis mitas gyvas, pasakojamas turistams. Tokia mito transformacija grindė lietuvių teises į Livoniją. Net ir latviai įjungiami į Palemono mitą. Mikalojus Radvilas Juodasis tuo metu laimi Livoniją, Rygą Lietuvai, ir toks pasakojimas tampa reikalingas. Gausi to meto proginė literatūra, jėzuitų teatras, kitos viešos sritys perpasakodavo, interpretuodavo lietuvių kilmės mitus. Buvo vaidinama drama apie Vaidevutį, kurioje teigiama, kad iš jo kilę visi vėlesni Lietuvos valdovai. Susiejami Vaidevutis ir Palemonas. Vilniaus universiteto rektorius Martynas Počobutas Apšvietos laikotarpiu leido „Vilniaus kalendorius“, kuriuose kasmet išvardindavo visus LDK valdovus, o pradėdavo nuo legendinių – Litavano, Vaidevučio, Palemono. „Vilniaus kalendorius“ paskelbė vokiečių istoriko Augusto Šliocerio veikalą, kuriame dekonstruotas Lecho, kaip lenkų protėvio, mitas. O štai lietuvių mitų herojai toliau pagarbiai pristatomi. Tokia buvo M. Počobuto programa.

Eduardas Šmitas. *Pirmasis Lietuvos Statutas mums buvo geriau žinomas kaip pažangus to meto dokumentas, kalbėjęs apie demokratiją, taip, kaip mes ją suvokiame šiandien. O Jūs kalbate apie Antrąjį ir Trečiąjį statutus, kaip pažangesnius.*

D. Kuolys. Kiekvienas naujas Statutas buvo vis pažangesnis. Apie Respubliką nuosekliai pradeda kalbėti Antrasis Statutas, kuriame atsiranda „meilės Respublikai“ imperatyvas. Trečiajame yra suartinami luomai, atsisakoma ankstesniuose Statutuose vartotos sąvokos *familia illibera* – nelaisvoji šeimyna. Lieka – dvaro šeimyna. Nuo šiol tik vienos kartos belaisviai gali būti vergais, bet jų vaikai jau turi būti išlaisvinti. Kaip minėta, bajorui jau gali grėsti mirties bausmė už valstiečio nužudymą. Statutas darosi modernesnis... Priklausomybės metais buvo įtvirtinta nuostata, kad laisvė Lietuvos Kunigaikštystę pražudė. Stanislovas Lazutka, statutų tyrinėtojas, viename straipsnyje prasitarė, kad bajoriška laisvė buvusi kenksminga, valstybė degradavo, todėl Antrasis ir Trečiasis Statutai buvo menkai tyrinėjami.

XI prigimtinės kultūros seminaro dalyviai Rumšiškių muziejaus dvaro akademijoje. 2016 m. *Vinco Razmos nuotraukos.*

D. Vaitkevičienė. *Kodėl Palemono legendoje buvo reikšminga laisvė? Koks buvo kultūrinis kontekstas, kad greta kilmės, garbės būtų svarbi ir laisvė?*

D. Kuolys. Mūsų istorinis naratyvas buvo kurtas ne valdovo rūmuose, kaip daugelyje šalių, kur apie praeitį pasakojama iš valdovo pozicijų... Tik ankstyvieji Vytauto laikų metraščiai pasakoja apie valdovą kaip istorijos centrą. Tačiau vėlesni jau rašomi iš didikų pozicijų. Alberto Goštauto ir Pauliaus Alšėniškio aplinkoje sukurti Vidurinysis ir Platusis metraščių sąvadai. Istorinis pasakojimas turėjo pagrįsti didikų, bajorų politines laisves ir teises. XVI a. Vytautas jame pristatomas kaip vienas iš savų, kuris tariasi su bajorais, nieko jiems neprimeta, išklauso, kaip didžiausias demokratas, nors ankstyvieji metraščiai vaizduoja jį kaip patvaldį.

Rasa Bertašiūtė. *Aš galima laisvę prilyginti atsakomybei? Viename šaltinyje rašoma, kad dvarininkas turėjo teisę atleisti valstietį nuo baudžiavos su sąlyga, kad tas valstietis sugebės savarankiškai išgyventi. Ar tai atsispindi senojoje raštijoje?*

D. Kuolys. Lietuvos politinė mintis brėžia skirtį tarp laisvės ir savivalės. *Libertas* – tikroji laisvė. O jos antitezė – *savivalė*, kurios reikia vengti. Laisvė sieta su paklusnumu įstatymams. Laisvė be įstatymų – tai savivalė. A. Volanas, A. Rotundas teigė, kad atsiriboję nuo įstatymų ir nukrypę į savivalę, pražudysime Respubliką. Valstiečių išlaisvinimas prasidėjo jau XVI a. Mūsų arijonai kėlė idėją apie baudžiavos panaikinimą, tuo gąsdindami valdovą ir visuomenę. Prisiminkime, ką kalbėjo Ž. Ž. Ruso: pirmiausia reikia edukuoti valstiečius, tik paskui juos išlaisvinti. Nebūsi laisvas, jei tik būsi paleistas iš baudžiavos. Laisvės reikia mokytis. Česlovas Milošas, senatvėje žiūrėdamas į Lenkijos tikrovę, parašė eilėraštį „Žiurkininko fleita“. Jame kalba: štai Europos pakrašty vėl atsirado iš imperijos ištrūkęs mažų žmonių kraštas, bet gal teisus yra Jonas Jokūbas Ruso, sakęs, kad norint išlaisvinti žmones pirmiausia reikia juos išlavinti ir apšviesti, nes gali ateiti žiurkininkas su fleita ir nusivesti juos, kur panorėjęs.

R. Garnevičiūtė. *Seminare daugiau kalbėjome apie individualią laisvę, o čia diskutuojame apie bendruomeninę. Ar iš tiesų reikia vienam kitą mylėti, kad būtume laisvi?*

D. Kuolys. Respublikoniška laisvė neatsiejama nuo individualios, kaip individuali – nuo bendruomeninės. Lietuvoje būta aiškaus supratimo, kad mano laisvė gali skleistis tik laisvoje žmonių bendruomenėje. Mes turime Respublikos sąvoką, bet savo galvose neturime respublikoniškos laisvės sampratos. Turime liberaliąją, libertariąją laisvės sampratą ir respublikonišką konstituciją. Tai nesuderinami dalykai, tad ir esame ištikti postmodernios šizofrenijos. Rimtas klausimas – ar gali gyvuoti Respublika, kai jos nariai nepažįsta ir neišpažįsta respublikoniškos laisvės sampratos?

IŠSAMIAU ŠIA TEMA:

D. Kuolys. *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

D. Kuolys. Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis. Iš: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 163–260.

D. Kuolys. Pasakojimas apie Respubliką: literatūra ir politika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydyje. Iš: *Darbai ir dienos.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, t. 48, p. 151–166.

D. Kuolys. Apie laisvę, karą ir dainas. Iš: *Literatūra.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, t. 51(1), p. 71–86.

D. Kuolys. Kaip seksime Lietuvos istorinį pasakojimą? Iš: *Lietuvos istorijos metraštis. 2009 metai.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, t. 2, p. 73–96.

D. Kuolys. Liublinas: kovos dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Respublikos. Iš: *Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas. Unia lubelska: idea i jej kontynuacja*, sudarė Liudas Glemža, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 280–300.

On freedom in ancient Lithuania

Darius KUOLYS

Cultural historian Darius KUOLYS discusses the concept of freedom in stories from Lithuanian history. The political behaviour of the elite of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) and modern national Lithuanian historical self-consciousness reveal the republican concept of freedom. In the GDL not only the nobles and nobility felt that they were free, but the lower levels of society as well — the peasants and city dwellers. The statement by Vytautas the Great that "We have never not been free", Jogaila's confirmation that until Christianisation the peasants had been free, the GDL noble-signed "Lithuanian" amendment of the Pact of Horodło, the Second and Third Statutes of Lithuania, on the basis of the principles of democracy and legal equality before the law — all these speak of the GDL Republic as a phenomenon. The 18th c. Republican idea, expressed during the rebellion of Tadas Kosciuska and the 19th c. uprisings, encouraged Lithuanians of different social classes to fight for their homeland and their freedom. Ancient and modern Lithuania is connected also through the myths of the legendary founders of the Lithuanian state, Palemonas and Vaidevutis, actualised by 16th–19th c. historians and the founders of the 20th c. State. The text has been prepared on the basis of a presentation from the 3 July 2016 indigenous culture seminar "Indigenous Culture and Freedom" in Rumsiškės.

Lietuviškosios šventumo sąvokos kilmė

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnyje nagrinėjama lietuvių k. žodžio šventas *kilmė ir kai kurios įmanomos hipotetiškos jo sąsajos, iš dalies remiantis Vladimiro Toporovo šiam žodžiui ir jo atitikmenims kitose kalbose skirtais darbais*[1].

Prasminiai žodžiai: šventumo sąvoka, žodžio šventas *kilmė.*

1. Žodžių istorija – pažiūrų raidos pėdsakas

Kalbotyros nauda tautos mentai pažinti

Žodis yra dvipusis, dvigubas, dvinaris, sudėtas iš dviejų dalių: viena dalis – tai žodžio „kūnas“, t. y. garsai, kuriais jis ištariamas (ir raidės, kuriomis tie garsai užrašomi); kita dalis – tai žodžio „siela“, t. y. reikšmė, kuri tais garsais perteikiama. Semiotikas pasakytų: signifikantas (tai, *kas* kažką reiškia) ir signifikatas (*ką* tai reiškia). Panašiai kalbininkai skiria žodžio formą ir turinį.

Savo ruožtu dviem šakomis šakojasi, dviem kryptimis auga ir plėtojasi kalbotyra, irgi tad turinti dvi puses ar du dėmenis: tai formalioji kalbotyra, arba istorinė ir kitokia gramatika, – mokslas apie žodžių formas, jų tarpusavio santykius bei raidą ir semantika, arba semasiologija, – mokslas apie žodžių reikšmes, jų tarpusavio santykius bei raidą.

Formalioji kalbotyra yra tikslusis mokslas, atskleidžiantis griežtas garsų santykių taisykles įvairiose kalbose įvairiais istoriniais jų raidos laikotarpiais ir, tomis taisyklėmis remiantis, nustatantis tiek istorinę žodžio formos raidą (praeityje vykusius jos kitimus), tiek žodžio atitikmenis bei giminaičius giminiškose kalbose. Kalbų giminystė, tiesą sakant, ir nustatoma per žodžių giminystę (jų formos, darybos ir kaitymo bendrumus).

Giminiškų kalbų tarpusavio santykius nuo seno įprasta vaizduoti „kalbų medžio“ pavyzdžiu. Artimiausios vienos šakos atžalos – tai vienos kalbos tarmės (kaip antai lietuvių aukštaičių ir žemaičių). Dvi atskiros šakelės, dar palyginti neseniai atsišakojusios, – tai artimai giminiškos kalbos (kaip antai lietuvių ir latvių kalbos, maždaug ligi VII a. dar prilygusios vienos kalbos tarmėms, taigi sudariusios vieną kalbą – vieną šaką su liaunomis tarmių atžalomis). Lietuvių, latvių ir dar prūsų kalbos sudaro jau storesnę ir senesnę baltų kalbų šaką – bendrą baltų prokalbę, kurios atžalomis jos kitados buvo ir nuo kurios ilgainiui atsišakojo. Savo ruožtu baltų prokalbė kitados sudarė bendrą stambesnę šaką su paskui atsišakojusia būsimųjų slavų prokalbe (kuri pati vėliau išsišakojo į atskiras slavų kalbas); toji bendra baltų ir slavų prokalbė kalbininkų taip ir vadinama – baltų-slavų prokalbe. Senų senovėje (manoma, maždaug ligi III tūkstantmečio pr. Kr.) vieną bendrą prokalbę sudarė baltų-slavų, germanų, keltų, lotynų, graikų, senovės arijų, arba indų-iranėnų, ir kai kurios kitos kalbos. Tai vadinamoji indoeuropiečių prokalbė – indoeuropiečių kalbų medžio kamienas. Panašiai savas kalbų šeimas – savus „medžius“ – sudaro ugrų-finų, semitų-chamitų, tiurkų ir kitos pasaulio kalbos.

Šis „kalbų medžio“ įvaizdis, kaip ir dauguma metaforų bei alegorijų, ne visai tiksliai atspindi tikrovę, mat kalbos ne tik atsišakoja iš bendrų prokalbių ir nutolsta viena nuo kitos, bet atsišakojusios dažnai vėlgi veikia viena kitą, daro viena kitai įtaką ar net susimaišo, taigi gali vėl suartėti. Akivaizdžiausiai tai rodo visokie skoliniai: leksiniai, fonetiniai, gramatiniai, sintaksės ir kt. Tarsi kai kurios medžio šakos atsišakojusios paskui vėl suaugtų į vieną. Vis dėlto pirminę kalbų raidą „medžio“ įvaizdis perteikia gana išraiškingai ir aiškiai.

Giminiškų kalbų leksikoje yra išlikę gana daug formalių atitikmenų – žodžių, kurie savo forma gali būti laikomi vieno bendro prokalbės žodžio atšakomis. Tačiau tokių formalių atitikmenų reikšmės skirtingose kalbose anaiptol ne visuomet sutampa, gal net dažniausiai nesutampa. Tad atsiranda galimybė tirti žodžių reikšmių raidą. Jeigu giminiškose kalbose turime du žodžius, kilusius iš vieno bendro prokalbės žodžio, tačiau turinčius skirtingas reikšmes, vadinasi, to vieno prokalbės žodžio reikšmė turėjo būti tokia, kad iš

1. Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą X prigimtinės kultūros seminare „'Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa?' Šventumo pajauta ir išraiška“, 2016 m. kovo 5–6 d. Kulionyse–Sanklodiškėse (Molėtų r.).

jos galėtų atsirasti ir vieno, ir kito atsišakojusio žodžio reikšmės. O žodžių reikšmės, sudarančios kalbos sąvokas, – tai ta kalba kalbančių žmonių mąstymo priemonės, įkūnijančios jų bendras mintis ir daugiau mažiau sąlygojančios kiekvieno atskiro kalbančiojo mąstymą. Išmokdami kalbą, mes išmokstame ne tik atpažinti bei tarti atitinkamus garsus, bet įsisaviname ir jais perteikiamas tam tikras pamatines mintis – ištisos ta kalba kalbančios bendruomenės, tautos mintis. Užtat tirdami žodžių reikšmių kitimus bei raidą galime užčiuopti kažką panašaus į kolektyvinį mąstymą ir padaryti labai svarbių išvadų apie atitinkamos tautos pasaulėžiūrą, jos nacionalinį mentalitetą arba, lietuviškai, Daukanto žodžiais tariant, tautos mentą (Razauskas 2015: 75).

Būtent šį lėtą, šimtmečius ir tūkstantmečius trunkantį kolektyvinį mąstymą ir atskleidžia žodžių reikšmių kilmė bei raida, ypač žodžių, įkūnijančių mazgines, kertines pasaulėvaizdžio sąvokas ir sudarančių pasaulėžiūros – tautos sielos namų – sąsparas.

1.2. Keli iškalbingesni pavyzdžiai

Lie. *jėga* ir la. *jēga* bendroje lietuvių-latvių prokalbėje sudarė vieną žodį, formaliai atstatomą kaip **jēgā*. Tačiau la. *jēga* reikšmė yra visai ne „jėga“, o „prasmė“ bei „supratimas, nuovoka, protas“, atitinkamai veiksmažodžio *jēgt* reikšmė – „nutuokti, suprasti“. Tiesą sakant, ir lie. *jėga* šiaurinėse tarmėse yra vartojamas reikšme „nuovoka, supratimas, nuojėga, protas, išmanymas“: *Tas žmogus be jėgos, apie kupčystę jis nieko nenujėgia* (Biržai); *Jis mažos jėgos žmogus, nieko nenutuokia* (Kupiškis); *Paliko be jėgos, apkvaišo* (iš K. Maciaus raštų); *Kalbi kaip ir be jėgos* (Salamiestis, Kupiškio r.); veiksmažodis *nu-jėgti* tebeturi reikšmę „išmanyti, suprasti, nuvokti“, o iš jo padarytas daiktavardis *nuo-jėga* reiškia „sugebėjimas, supratimas, išmanymas“ ir tiesiog „sąmonė, nuovoka“[2]. Vadinasi, pirminė prožodžio **jēgā* reikšmė turėjo būti tokia, kad iš jos būtų galėjusios išsirutulioti abi dabartinių žodžių reikšmės: ir „jėga“, ir „prasmė“ bei „supratimas, nuovoka, protas“. Kitaip tariant, ji turėjo apimti abiejų reikšmių užuomazgas, tiksliau – sudaryti abiejų reikšmių bendrą užuomazgą. Jos esmę nusakyti galime iš dviejų pusių: iš vienos – tardami, kad „prasmę sudaro jėga“, kad „prasminga ir protinga yra tik tai, kas reiškiasi su jėga, kas turi jėgos“; iš kitos – tardami, kad „tikroji jėga yra prasmė“, kad „jėgos turi tik tai, kas yra prasminga, protinga“. Šių teiginių savotiškas bendras vardiklis ir sudarytų sąvokos **jēgā* branduolį, kuriame reikšmės „jėga“ ir „prasmė“ bei „supratimas, protas“ dar nėra išsiskyrusios, dar nėra skirtingos, o sudaro pirmapradį vienį. Tokį, kad latviškai ištartas klausimas *kāda dzīves jēga* „kokia gyvenimo prasmė“ lietuviškai galėtų skambėti *kokia gyvenimo jėga*. Ir atvirkščiai: lietuviškas nusiskundimas dėl ko nors, kame *nėra jėgos*, latviškai galėtų skambėti *nav jēgas* „nėra prasmės“. Beje, labai iškalbingai senoji, pirminė prožodžio **jēgā* reikšmė šiais laikais atgyja tuomet, kai apie ką nors pasakome: *jėga!*

Toks santykis tarp reikšmių „jėga“ ir „prasmė“ bei „nuovoka, supratimas, protas“ šiaip jau yra ne atsitiktinis, o dėsningas. Tai rodo panašus reikšmių santykis tarp lie. *siela* ir sl. **sila* „jėga“ (le. *siła*, ru. *сила* ir kt.). Baltų-slavų prokalbėje tai būta vieno žodžio, turėjusio formą **seilā*. O jo reikšmę kalbininkai bando nusakyti jungdami sąvokas „vitalinis“ ir „psichinis“: būtent „vitalinė ir psichinė jėga“ (Mažiulis 2013: 836). Kaip matyti, abiem atvejais jėgos neišeina apibrėžti aplenkiant psichiką, t. y. prasmę, supratimą, protą, sielą. Kita vertus, sielos su visais jos reiškiniais neįmanoma suvokti apeinant „energetinę“ sąvoką – jėgą. Jau vien iš to galime numanyti, kad pirmykštė baltų ir slavų jėgos samprata buvo dvasinė-maginė, galimas dalykas, kažkiek panaši į melaneziečių „maną“.

Panašų pasaulėvaizdį atskleidžia ir lietuvių kalbos žodis *prie-žastis*. Mat jis yra vienos šaknies su daiktavardžiu *žodis* ir veiksmažodžiu *žosti* „tarti, sakyti, byloti“ bei „žodžiu, kalbėjimu lemti“. Taigi pirminė lietuviškoji *priežastingumo* samprata remiasi žodžio galia ir akivaizdžiai priklauso dvasiniam-maginiam pasaulėvaizdžiui. Ir tai ne kokia lietuviška išimtis, o dėsningumas. Toks pat santykis, pavyzdžiui, yra tarp rusų *рок* „lemtis, likimas“ ir *реку* „tariu, sakau, byloju“, *пред-рекать* „pranašauti“. Kaip senovės lietuvių pasaulėvaizdyje reiškinio priežastį sudaro lemtingas žodis, taip senovės rusų pasaulėvaizdyje žodis yra reiškinio lemties priežastis.

Lie. *vaistas*, darybiškai **vaid-(s)tas*, yra „žinojimą“ reiškiančios šaknies, tos pat kaip žodžiai lie. *veizdėti* „žiūrėti, žvelgti; sekti akimis, stebėti“ ir kt., la. *viedēt* „(įsi)žiūrėti“, pr. *waidimai* „žinome“, *waist* „žinoti“, sl. *vědĕti* „žinoti“ (le. *wiedzieć*, ru. *ведать* ir kt.), vok. *vissen* „žinoti“, *ich weiss* „aš žinau“, skr. *veda* „jis žino“, daiktavardis *vedas* „šventas žinojimas, šventoji žinija, Veda“ ir t. t.; tos pačios šaknies dar yra prūsų-lietuvių žynio pavadinimas *vaidila*, le. *wiedźma*, ru. *ведьма* „ragana“ ir kt. Apskritai priesagos *-(s)ta-* daiktavardžiai, be retesnių išimčių, pasak Prano Skardžiaus, „daugiausia reiškia priemones bei įrankius ar šiaip konkrečius veiksmo padarinius“ (Skardžius 1996:

2. Lietuvių kalbos žodžių reikšmės pateikiamos pagal LKŽ, prieinamą ir internete adresu: www.lkz.lt. Kitų kalbų žodžių reikšmės – pagal įvairius atitinkamų kalbų žodynus.

320–325, § 182–184). Tad ir *vaistą* galime suprasti, viena vertus, kaip „žinojimo padarinį“, o antra vertus, kaip „žinojimo priemonę“. O kad sugebėjimas gydyti, pagal tradicinę sampratą, priklauso nuo tam tikro ypatingo žinojimo, akivaizdžiai rodo ir tradicinio gydytojo pavadinimas *žiniuonis*.

Lie. *bausti* (būtojo laiko lytis *baud-ė* aiškiau rodo šaknį) – tai galininkinė, arba vadinamoji tranzityvinė, veiksmažodžio lytis, o to paties, formaliai žiūrint, veiksmažodžio savaiminė, arba intranzityvinė, lytis yra *busti* (*bud-o*). Atitinkamai susiję, pavyzdžiui, *dužti* ir *daužti* „daryti, kad dužtų“; *lūžti* ir *laužti* „daryti, kad lūžtų“; *smukti* ir *smaukti* „daryti, kad smuktų“; *sprūsti* (*sprūd-o*) ir *sprausti* (*spraud-ė*) „daryti, kad (į)sprūstų“ ir daugelis kitų, tarp kurių visai panašus į mūsiškį būtų pavyzdys *glusti* (*glud-o*) ir *glausti* (*glaud-ė*) „daryti, kad (pri)glustų“. Taigi ir *bausti* grynai gramatiškai reiškia „daryti, kad (nu)bustų“. Šiaip jau *glausti* iš esmės reiškia tą patį, ką *gludinti* – irgi iš esmės „daryti, kad (pri)glustų“. Panašiai *bausti* gramatiškai pirmiausia reiškia tą patį, ką *bud-inti*. Vadinasi, galime daryti išvadą, jog senoji lietuviškoji *bausmės* samprata remiasi požiūriu, kad nusikaltėliui yra apsiniaukęs protas, aptemusi sąmonė, kad jis dvasiškai tarsi užsnūdo, miega ir nebežino, ką daro, todėl jį reikia iš to dvasios miego *pabudinti*. Bausmės tikslas – ne atkeršyti, ne sukelti skausmą, ne atskirti nuo visuomenės, o pabudinti iš nusikaltimą lėmusio dvasios aptemimo. Tokia tad būtų pačios kalbos menama pirminė lietuviškoji *bausmės* samprata.

Kazimieras Būga kitados buvo iškėlęs prielaidą, kad žodis *auka* esąs Simono Daukanto pramanytas naujadaras. Tačiau kalbininkai jau kurį laiką tuo abejojo, kol galiausiai Jonas Palionis užtiko šį žodį pavartotą 1720 m. lietuviškuose raštuose, taigi gerokai pirm Daukanto. Pastaruoju metu daiktavardis *auka* laikomas vienos šaknies su veiksmažodžiais *aukauti* bei *aukuoti* „kiloti aukštyn žemyn“, o kaip jų atmaina, gerokai pirm Daukanto, pasirodo, atitinkama reikšme vartotas ir veiksmažodis *aukoti*, religiniuose kontekstuose priartėjantis prie religinio aukojimo. Ir daiktavardžio *auka* tad pirminė reikšmė būtų „iškėlimas, kilstelėjimas, pakylėjimas (dievybei)“. Tokią pirminę aukos bei aukojimo sampratą visiškai patvirtina baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, kuriuose aprašomų senovės lietuvių apeigų kulminacijos metu auka kaip tik yra iškeliama aukštyn. Beje, ir pats lotyniškos kilmės žodis *kulminacija*, lo. *culminatio*, remiasi veiksmažodžiu *culmino,-are* „(iš)aukštinti, (iš)kelti“.

Prabilę apie auką ir aukojimą, mes savaime nejučia priartėjome prie šventumo sąvokos, tad prie jos dabar tiesiai ir pereikime.

2. Žodžio *šventas* kilmė

2.1. Artimiausia žodžio aplinka

Žodis *šventas* lietuvių kalboje turi tos pačios šaknies veiksmažodį *švęsti* (*švenčia*, *šventė*), kurio pirminė bendra reikšmė būtų „atlikti šventą veiksmą“ – iš čia ir *švęsti šventę* (ir daiktavardis *šventė*), ir, kita vertus, *pa-švęsti* ką nors, t. y. „padaryti šventą“, kitaip tariant, *pa-šventinti* arba *į-šventinti* ir pan., tik veiksmažodis *šventinti* yra ne pirminis, kaip *švęsti*, o būdvardžio *šventas* vedinys. Betgi daugiau akivaizdžių tos pačios šaknies žodžių nematyti, tad nei būdvardžio *šventas*, nei veiksmažodžio *švęsti* paaiškinimo pačioje lietuvių kalboje nėra.

Prūsų kalboje irgi žinomas būdvardis *swints* (rekonstuotomis lytimis **svintas* ar **sventas*) „šventas“ ir jo vedinys – veiksmažodis *swintint* (**svintintvei* ar **sventītvei*) „švęsti, šventinti“. Ir tiek.

Latvių kalboje būdvardis *svēts* „šventas“ laikomas slavizmu (dėl grynai formalių priežasčių), tačiau savas, paveldėtas yra veiksmažodis *svinēt* „švęsti“ ir jo vediniai, kaip *svinīgs* „iškilmingas“ ir kt. Bet vėl tik tiek.

Taigi ir baltų kalbose žodžio *šventas* reikšmės paaiškinimo nėra – baltų prokalbėje jis jau vartotas ta pačia „šventumo“ reikšme, tad jokių papildomų sąsajų, galinčių jį paaiškinti, nematyti.

Šį žodį ta pačia reikšme turi ir slavai – **svętъ* (le. *święty*, ru. *святъ*, *святой* ir kt.). Ir vėl jokių kitų sąsajų. Vadinasi, žodžio *šventas* kilmės nepaaiškina ir baltų-slavų prokalbė. Kitaip tariant, ir baltų-slavų prokalbėje jis jau vartotas ta pačia „šventumo“ reikšme, jau buvo terminologizuotas ir nebeturėjo jokių akivaizdžių sąsajų su kitos reikšmės žodžiais.

Kita vertus, tai rodo, kad jau baltų-slavų prokalbės laikais šventumo sąvoka buvo visiškai nusistovėjusi, visiškai savi-stovi, nebereikalaujanti pagrindimo nei paramos iš jokių kitų artimų žodžių. Iš to galime daryti išvadą, kad pati šventumo sąvoka yra gerokai sena, pasiekusi mus iš žilos senovės.

2.2. Tolesnės žodžio sąsajos ir pirminė reikšmė

Be baltų ir slavų kalbų, žodžio *šventas* atitikmuo dar žinomas senovės iranėnų kalboje, t. y. kalboje, kuria kalbėjo šiuolaikinio Irano ir kai kurių aplinkinių kraštų gyventojų protėviai prieš 3 tūkstančius metų ar seniau, kalboje, kuria kalbėjo pranašas Zarathuštra ir kūrė religines giesmes bei kitus religinius tekstus, sujungtus į vadinamąją Avestą. Avestos kalboje šis žodis skambėjo *spənta-* ir reiškė tą patį – „šventas“.

Avestos kalboje šis žodis irgi neturi akivaizdžių sąsajų, taigi ir joje jis jau buvo nusistovėjęs šventumą žymintis terminas. O tai reiškia, kad indoeuropiečių prokalbės laikais, taigi maždaug prieš 5 tūkstančius metų, žodžio *šventas* reikšmė jau buvo nusistovėjusi, ir šventumo sąvoka jau buvo sau pakankama, praradusi tiesioginį ryšį su kitais prokalbės žodžiais. Vadinasi, šventumo sąvoka priklauso seniausioms, seniausiai susidariusioms žmonijos sąvokoms. O remiantis formaliosios kalbotyros nustatytais garsų kaitos dėsningumais, ide. prokalbėje šiam žodžiui atstatoma prolytė **k'u̯en-to-*.

Žodis yra išlikęs ne visose ide. kalbose. Taigi galima manyti, kad jis buvo svarbus ne vienodai visoje ide. prokalbėje, o tik tam tikrose jos tarmėse (kitose tarmėse šventumo sąvoką imta reikšti kitais žodžiais). Išklojus ant žemėlapio tas sritis, kuriose senovėje kalbėta žodį *šventas* (tiksliau, ide. **k'u̯en-to-* „šventas“ vedinius) vartojusiomis kalbomis, t. y. baltų-slavų prokalbe ir senovės iranėnų kalba, išeina gana didelis vientisas plotas, vakaruose siekiantis Vyslą ir gal kažkiek už jos, o rytuose nusidriekęs toli į Vidurinę Aziją ir tiesiogiai susisiekiantis su senovės indų kalbos plotu.

Senovės indų (vedų) kalba ir senovės iranėnų (Avestos) kalba, prieš joms išsiskiriant, irgi sudarė bendrą indų-iranėnų, arba arijų, prokalbę, tad jeigu jau senovės iranėnų kalboje būta žodžio *šventas* atitikmens, tai savaime yra dingstis patikrinti, ar tik neatsirastų kokių nors jam giminiškų žodžių senovės indų, arba vedų, kalboje. Tokį tyrimą atliko iškilus XX a. antrosios pusės rusų kalbininkas Vladimiras Toporovas, paskyręs tam bent keturis didelės apimties straipsnius (Топоров 1987: 184–252; 1988: 3–44; 1989: 3–50; 1995: 441–447–490).

„Rigvedoje“ – Indijoje apsigyvenusių senovės arijų šventų giesmių rinkinyje, sunormintame ne vėliau kaip prieš 3,5 tūkstančio metų, nors dalis jam priklausančių giesmių yra gerokai senesnės, – dusyk yra paminėtas žodis *śvāntás*, formaliai sutampantis su Avestos *spəntа-*, sl. **svętъ* ir lie. *šventas*.

Vienąsyk jis galininko linksniu paminėtas himne, skirtame šventos ugnies dievui Agniui (I.145.4c), kuriame sakoma, jog aukojama auka *abhí ś v ā n t á m mr̥śate nāndy mudé*, t. y. „*śvāntám* paliečia dėl džiaugsmo svaigaus“. Antrąsyk – kilmininko linksniu himne, skirtame Visiems dievams, bet, kaip matyti iš kelių ankstesnių posmų, irgi kalbant apie Agnį (X.61.21a–b): *ádhā gā́va úpamātiṁ kanā́yā ánu ś v ā n t á s y a kásya cit páreyuḥ*. Eilutė ne visai aiški, bet pažodžiui daugiau mažiau suprantamai ją galima versti taip: „Antai karvės pirma mergelės kažkokio *śvāntásya* patarimu / prašymu nuėjo“; kitaip tariant: „Antai karvės nuėjo, mergelės genamos, kažkokio *śvāntásya* patarimu / prašymu.“ Pažymėtina, kad abiem atvejais žodis *śvāntás* pavartotas kalbant apie Agnį.

Taigi, akivaizdi šio žodžio sąsaja su šventa ugnimi ir ją įasmeninančiu dievu Agniu. V. Toporovas šią sąsają apibendrino formule *śvāntás* & *agnís*, ir tuomet iškart paaiškėjo ją turint patikimų atitikmenų slavų ir lietuvių tradicijose – tai slavų **svętъ *ognь* (ru. *святой огонь* bei kt.) ir lietuvių *šventa ugnis* (o kadangi pietryčių Lietuvoje yra užrašytas vyriškosios giminės daiktavardis *ugnìs*, tai lietuvių kalboje visai tikėtina ir šios formulės vyr. g. atmaina **šventas ugnis*, jau visai tiksliai sutampanti su vediškąja). Vadinasi, vedų žodis *śvāntās* išties gali būti ne tik formalus žodžių sl. **svętъ* ir lie. *šventas* atitikmuo, bet – kaip galima spręsti iš to paties jo pavartojimo konteksto – ir susijęs su jais reikšme. O jei taip, tai, nustatę vedų žodžio *śvāntás* reikšmę, ir sužinotume šventumo sąvokos semantinį pagrindą – tą pirminę reikšmę, iš kurios ilgainiui išsirutuliojo reikšmė „šventas“.

Vedų žodžio *śvāntás* pirminę reikšmę padeda nustatyti jo gramatinė aplinka, t. y. daryba ir sąsajos su kitais tos pačios šaknies žodžiais, kurių – kitaip nei baltų, slavų ir iranėnų kalbose – vedų kalboje akivaizdžiai yra. Mat *śvāntás* formaliai gali būti laikomas būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyviu (o vedų kalboje, kaip ir lotynų, tokie dalyviai atliko ir būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvių funkciją), padarytu iš veiksmažodžio šaknies *śvā-* / *śū-*, kuri reiškia „pūstis, plėstis, skleistis, kupėti, augti, kilti, klestėti, būti pilnam jėgų, galingam“ ir pan. Šaknis aptinkama tokiuose žodžiuose, kaip *śvayáti* „kupa, auga, kyla, skleidžiasi, klesti“, *śávas-* „jėga, galia, galybė“, *śávīras* „stiprus, galingas“, *śū́ras* „galiūnas, didvyris“, *śunás* „augimas, skleidimasis, klestėjimas, laimė“ ir t. t.

Vadinasi, ir žodis *śvāntás*, kaip ugnies pažyminys, apibūdina ją kaip kylančią, augančią, o tai yra viena iš esmingiausių ugnies ypatybių: ugnis savaime visuomet k y l a aukštyn. Kita vertus, ugnies apibūdinimas *śvāntás*, nors tinka ir ugniai apskritai, dar gali reikšti ugnį tuomet, kai ji kilsteli, ūgteli, šokteli aukštyn ir ryškiau plyksteli nuo jon įlietos ar įžertos degios medžiagos aukojant. Panašų vaizdinį mena ir toji Agniui skirto himno eilutė (I.145.4.c), kurioje auka *abhí ś v ā n t á m m°śate nāndy mudé* – taigi „k i l s t e l i n t į / ū g t e l i n t į / š o k t e l i n t į paliečia dėl džiaugsmo svaigaus“. Kitaip tariant, ugnį, ir savaime visad kylančią, „palietus“ jon įlietai ar įžertai degiai aukai, ji „džiaugsmingai“ plyksteli ir kilsteli, ūgteli, šokteli aukštyn.

Iš to galima padaryti išvadą, kad pirminė žodžio *šventas* reikšmė, bent jau kalbant apie *šventą ugnį*, mena kaip tik tokį ugnies kilstelėjimą, ūgtelėjimą,

šoktelėjimą ir plykstelėjimą, kai jon aukojant įliejama ar įžeriama kokia nors degi medžiaga. Vadinasi, ypač *šventa* ugnis yra būtent tuomet, kai nuo jon įlietos ar įžertos degios aukos ji kilsteli, ūgteli, šokteli ir ryškiai plyksteli. O kadangi ugnis ir šiaip visuomet kyla, auga aukštyn ir visuomet daugiau mažiau ryškiai plieskia, šviečia, tai ji – kaip tik dėl to – apskritai yra *šventa*, kaip vienas iš pirmųjų, seniausių ir būdingiausių predikato „šventas“ subjektų.

Pažymėtina, kad šitokia pirminė šventumo samprata visiškai sutinka su minėta pirmine aukojimo samprata – kilstelėti, iškelti auką aukštyn. Savo ruožtu, aukojant į ugnį ar ugniai, auka su kylančios ugnies liepsnomis bei dūmais simboliškai yra pakylėjama į dangų[3].

2.3. Etimologinė prielaida

Gal verta pridurti, kad minėta vedų šaknis *śvā-* / *śū-* „pūstis, plėstis, skleistis, kupėti, augti, kilti, klestėti, būti pilnam jėgų, galingam“ ir jos vediniai *śávas-* „jėga, galia, galybė“, *śā́vīras* „stiprus, galingas“, *śunā́s* „augimas, skleidimasis, klestėjimas, laimė“ ir kt., kai kurių kalbininkų nuomone, turi atitikmenų lietuvių kalboje – tokie esantys žodžiai *pašunė* „jėga, pagalba“, *šūsnis* „krūva, kupeta, krūsnis“ ir „daugybė“, *šaūnas*, *šaunùs* „puikus“, „judrus, žvitrus, apsukrus“, „smarkus, stiprus“, „didelis“ ir pan. Visi šie žodžiai tokiu atveju priskiriami tai pačiai ide. šakniai **k'eu-* „pūstis, tvinkti, didėti, augti, stiprėti“ (Pokorny 1959: 592–594). Jei tikrai taip, tai jie butų ir žodžio *šventas* giminaičiai. Vis dėlto dauguma kalbininkų, pradedant Kazimieru Būga, minėtus lietuvių žodžius laiko bendrašakniais su veiksmažodžiu *šauti*, priskiriamu kitai ide. šakniai – *sk'øu-* „sviesti, stumti“ (Būga 1959: 586–589; Fraenkel 1965: 968, 969; Pokorny 1959: 954–955).

Bet ar nebūtų galima šias dvi ide. šaknis – **k'eu-* „pūstis, tvinkti, didėti, augti, stiprėti“ ir *sk'ĕu-* „sviesti, stumti“ – sujungti, tiksliau, laikyti vienos pirminės šaknies atšakomis?[4] Tuomet nebeliktų kliūčių susieti tarpusavyje visus minėtus lietuvių kalbos žodžius ir giminišku žodžiui *šventas* laikyti ne tik žodžius *pašunė*, *šūsnis*, *šaunas*, *šaunus*, bet ir *šauti*. Formaliai tam kliūčių lyg ir nėra (šaknies ide. *sk'ĕu-* pradžios *s-* laikant kalbininkams gerai žinomu protetiniu garsu, vadinamuoju *s- mobile*). O semantikos atžvilgiu itin iškalbingos būtų *šauti* reikšmės „smarkiai švystelėti, plykstelėti“ ir „staiga smarkiai kilti į viršų“, ypač kalbant apie ugnį, pavyzdžiui: *Į aukštį šovė liepsnos liežuviai* ir pan. Tokiu atveju apie kilstelėjusią, ūgtelėjusią, šoktelėjusią aukštyn ir plykstelėjusią ugnį galėtume pasakyti, kad *ugnis šovė*, o kaip tik tuomet, kai *ugnis šauna*, ji yra *šventa*.

Būtina pabrėžti, jog ką tik išsakyta kalbinė sąsaja tarp žodžių *šventas* ir *šauti* kol kas tėra prielaida, ne daugiau. Ją derėtų labai nuodugniai patikrinti, atsižvelgiant į visas įmanomas formalias ir semantines sąlygas. Čia to padaryti nėra įmanoma. Tad lieka pasitenkinti spėjimu ir viltis, kad jis kada nors bus patvirtintas.

O jeigu taip iš tikrųjų nutiktų, tai atsivertų nauja netikėta erdvė ir mitinio *Sovijaus*, mirusiųjų ugnyje deginimo pradininko ir vėlių vedlio į dangiškąją šviesos karalystę, vardo aiškinimui. Kaip gerai žinoma, ir Algirdas Julius Greimas, ir Vladimiras Toporovas tarpusavy nepriklausomai jo vardą yra susieję su veiksmažodžiu *šauti* (palaikus ugnin) ir išaiškinę jį kaip *šovį* arba *šovėją*, pašaudavusį mirusiojo palaikus ugnin senajame kremacijos rituale[5]. Pasitvirtinus ką tik iškeltai prielaidai, jis tad nejučia susytų ir su pačia lietuviškąja *šventumo* sąvokos šerdimi.

2.4. Tikėtinos gilesnės šventumo sąvokos ištakos

Minėtą ide. šaknį *1 *k'eu-* „pūstis, tvinkti, didėti, augti, stiprėti“, kurios pagrindu V. Toporovo buvo išaiškintas žodis *šventas* bei jo atitikmenys ir su kuria mėginta sieti žodžius *šaunas*, *šaunus*, verta palyginti su homonimiška, t. y. formaliai sutampančia, šaknimi ide. *2 *k'eu-* „švytėti, spindėti“ ir jau ide. prokalbėje rekonstruojamu būdvardžiu **k'ou-no-s* „spindintis“ (Pokorny 1959: 594), formaliai visiškai tiksliai atitinkančiu lie. *šaunas* „šaunus“.

Semantiškai tokią sąsają pirmiausia įgalina *šauti* reikšmės „staiga smarkiai kilti į viršų“, „susidarius viduje spaudimui, su trenksmu išlėkti, iššokti, išsiveržti, sprogti“, „smarkiai mesti, sviesti“ ir, kita vertus, „smarkiai švystelėti, plykstelėti“. Taip pat, pavyzdžiui, tokių tarpusavy bendrašaknių žodžių reikšmės kaip *švaistyti* „svaidyti, mėtyti, blaškyti“, *šveisti* „smarkiai mesti, sviesti, trenkti“ bei „šviesų daryti“ ir *šviesti*, taip pat *švitrus* „blizgantis, žibantis“ bei „vikrus, apsukrus“, „žvalus, žvitrus“ – būtent *šaunas*, *šaunus*. „Šaunumas“ šiaip jau ir savaime siejasi su „spindesiu“: užteks pami-

3. Apie dūmus, kaip būdingą aukos pakėlimo į dangų priemonę, trumpai žr. Razauskas 2011: 144–146.
4. Juoba kad pastaruoju metu ši šaknis apibrėžiama be pradžios *s-*, kaip **k'euH-* (pirmoji šaknis – kaip **k'u̯eh,-*), žr. (Rix 2001: 330, 339; Derksen 2015: 441).
5. Iljos Lemeškino pastaruoju metu išsakyta prielaida vardą atsiradus per anagramą iš *бесовий человек* „velniškas, velnio žmogus“ > *бе совий человек* > *совий бе человек* „Sovijus buvo žmogus“, kad ir labai išradinga, vis dėlto nėra visai įtikinama dėl daugelio priežasčių, tarp jų loginių, kurių čia nėra galimybės išnagrinėti.

nėti žodžio *spindesys* perkeltinę reikšmę, kaip posakyje *spindesys ir skurdas*; taip pat sinonimo *blizgesys* reikšmę „išorinis puikumas“, *blizgėti* „puikiai atrodyti“, pavyzdžiui: *Karvės šeriamos, batviniais girdomos – blizgančios* (Šatės, Skuodo r.); panašiai kitose kalbose, kaip anglų *brilliant* „blizgantis, spindintis, žvilgantis, žvilgus“ ir „nuostabus, puikus“ ir pan.

O kadangi pati šventumo samprata ištakose yra tiesiogiai susijusi su ugnies plykstelėjimu, taigi – su ryškiai plykstelėjusia šviesa, vadinasi – su švytėjimu, spindesiu, tai atsiranda semantinis pagrindas kelti klausimą, ar negalėtų žodis *šventas* dar gilesniame kalbos lygmenyje būti susijęs su veiksmažodžiais *švisti* bei *šviesti* ir jų vediniais *šviesa*, *šviesus* ir t. t.

Nėra neįmanoma sąsaja tarp *šventas* bei *švisti* ir formos požiūriu, nes šio veiksmažodžio esamojo laiko lytys kaip tik turi vadinamąjį šaknies infiksą *-n-*, būtent: *švintù*, *švintì*, *šviñta*. O tarmėse *švintas* „šventas“ su jomis išvis kone sutampa.

Jei šie žodžiai tikrai turi vieną bendrą prošaknę, susijusią su kilimo, didėjimo, smarkumo ir švitimo, šviesos reikšmėmis (o jas visas telkia ugnies vaizdinys), tai ir žodyje *šventas* savaime galėtų būti likę reikšmės „šviesus, spindintis“ pėdsakų. Kaip tik tokiu jos pėdsaku, V. Toporovo manymu, galima laikyti gausius lietuvių (ir plačiau – baltų, iš dalies baltų-slavų) vandenvardžius su dėmeniu *švent-*, kaip ežerai *Šventas*, *Šventežeris*, bent kelios *Šventosios* upės ir daugybė kitų. Jei taip, tai pirminis motyvas vandens telkiniams šitaip įvardyti būtų dar ne religinis šventumas (dėl kokių nors prie jų atliekamų apeigų ar kitų mitinių-religinių kontekstų), o pats blizgantis, spindintis, švytintis vandens paviršius (girių apsuptyje tai išties ryški, daranti įspūdį vandenų ypatybė). Ir šitaip įvardyti šie vandens telkiniai būtų buvę tada, kai religinė šventumo sąvoka gal išvis dar nebuvo susidariusi, kai žodis *šventas* dar neturėjo vėlesnės šventumo reikšmės, o reiškė būtent švytėjimą, spindesį. Ilgainiui, šio žodžio pagrindu lygiagrečiai išsirutuliojus ir nusistovėjus religinei šventumo sąvokai, jos atšvaitas savaime krito ir ant šių vandenvardžių, kitados pavadintų žodžiu, kuris nuo šiol jau žymi šventumą.

Žinoma, atskiras vandenvardis *Šventu* galėjo būti pavadintas ir vėliau – būtent dėl jo religinio šventumo, kaip *šventi* kalnai, akmenys, medžiai ir kt., arba, tarkim, jo senasis švytėjimą kitados reiškęs vardas galėjo vėliau būti atitinkamai perprasmintas. Šiaip ar taip, aišku, kad seniausiųjų *Šventųjų* vandenų samprata neišvengiamai kito kartu su žodžio *šventas* raida: viena vertus, nuo jo įgaudama šventumo atspalvį, antra vertus, konservuodama ir palaikydama jo paties pirmykštes sąsajas su šviesa, spindesiu. O pats semantinis ryšys tarp šventumo ir šviesos, spindesio – neabejotinas, pabrėžiamas kuo įvairiausiose, jei ne visose pasaulio tradicijose, nepriklausomai nuo kalbos.

LITERATŪRA:

Būga 1959 = Kazimieras Būga. *Raštai*, II. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius, 1959.

Derksen 2015 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon* (*Leiden Indo-European Etymological dictionary Series*, vol 13). Leiden–Boston: Brill, 2015.

Fraenkel 1965 = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg–Göttingen, 1965.

LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

Mažiulis 2013 = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Pokorny 1959 = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München, 1959.

Razauskas 2011 = Dainius Razauskas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.

Razauskas 2015 = Dainius Razauskas. Simono Daukanto *Tautos menta*. Iš: *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 4. (www.tautosmenta.lt [žiūrėta 2016 07 14]).

Rix 2001 = Helmut Rix. *Lexikon der indogermanischen Verben: die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001, p. 330, 339.

Skardžius 1996 = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Fotografuotinis leidinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996 (1943).

Топоров 1986 = В. Н. Топоров. Язык и культура: об одном словесимволе (к 1000-летию христианства на Руси и 600-летию его в Литве). Iš: *Балто-славянские исследования 1986*. Москва: Наука, 1988.

Топоров 1995 = В. Н. Топоров. Идея святости в Древней Руси, II: Индоевропейский контекст слав. **svęt-*; III: Слав. **svęt-*. Iš: В. Н. Топоров. *Святость и святые в русской духовной культуре*, I: *Первый век христианства на Руси*. Москва: „Гнозис“, Школа „Языки русской культуры“, 1995.

Топоров 1987 = Владимир Николаевич Топоров. Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре – **svęt-*. Iš: *Языки культуры и проблемы переводимости*. Москва: Наука, 1987.

Топоров 1989 = В. Н. Топоров. Из славянской языческой терминологии: индоевропейские истоки и тенденции развития. Iš: *Этимология 1986–1987*. Москва: Наука, 1989.

Origin of the Lithuanian concept of sacredness

Dainius RAZAUSKAS

This article examines the origin of the Lithuanian word šventas – “sacred” – and several possible hypothetical links, in part on the basis of the works of Vladimir Toporov, who studied this word and its equivalents in other languages.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius,
e.paštas: *liaudies.kultura@llkc.lt*

Gauta 2016-07-10, įteikta spaudai 2016 08 2?

Šventumas; aukštųjų būsenų sauga

Viktorija DAUJOTYTĖ

Kelios bendrosios pastabos

Kai Prigimtinės kultūros seminare kalbame apie šventumą[1], suvokiame, kokia tai bendrybė, bet ištariame *šventa duona,* ir viskas lyg priartėja. Vadinasi, turime būti – išbūti tarp didelio bendrumo, universalumo ir tarp konkrečių daiktų. Būti šiame *tarp*, vadinasi, patirti ir tam tikras *būsenas.* Su šventumu susijusios būsenos suvokiamos kaip išskirtinės, *aukštos.* Pasitelktus pavyzdžius lydės *ramumo, rymojimo* vaizdiniai; iš didesnių ramybės universalijų prisiminsime *rymantį rūpintojėlį, ramuvą.* Tai lyg aukštųjų būsenų sutelktys. Be abejonės, saugotos – dievdirbys, drožiantis rūpintojėlį, ieško, kaip ramumo, rymojimo būsenai suteikti formą, tvarumą. Kitaip tos būsenos nebūtų galėjusios būti sutelktos, o iš sutelkties atpažintos, paliudytos ir perduotos jau ir kitais būdais. Vinco Mykolaičio-Putino „Rūpintojėlio“ (1926) posmas, labiausiai sietinas ir su prigimtinio pasaulio vaizdiniu:

Bet kam gi tu, budrus Dievuli mano,
Prie lygaus kelio rūpestėliu rymai?
Prie lygaus kelio, kur vargai vargeliai
Vieni per dieną dūsaudami vaikšto?

Rūpintojėlis – *budrus* ir *rymantis* Dievas; šventumas kaip *to* patirtis, būsena. Tiek trumpai dėl teksto pavadinimo ir jo mąstomojo branduolio.

Prigimtinės kultūros sąvoka yra to paties lygmens, kaip ir gimtoji kalba; akcentuojame kalbos ir kultūros, kaip pirminių žmogaus buvimo pasaulyje normų, pirminės tvarkos signalus, kuriuos gauname gimdami tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje, *prigimdami,* tarsi įsiurbdami – *motinos pienas* yra pirminis, universalija, sunkiai kuo nors pakeičiama. Gyvendami, patirdami begalinę pasaulio įvairovę, prigimtuosius signalus plėtojame, taikomės, teigiame arba neigiame, bandome suleisti šaknis ir kitose žemėse bei kultūrose. Prigimtinės kultūros patirtis gali plėstis ir gali siaurėti. Bet savasties neprarandantis žmogus, net įsipareigojęs kitai pasaulėžiūrai, religijai, nenusigręš nuo to, kas įgimta ar prigimta, – nuo savosios kalbos ir kultūros, jei jai ir neįsipareigos. Prigimtinės kultūros tyrėjai yra daugiau ar mažiau įsipareigoję prigimtinei kultūrai, mato ne tik jos reliktus – be abejonės, labai svarbius, – bet ir gyvybingus prasitęsimus dabartyje: žmonių laikysenose, būsenų, jutimų apibūdinimuose ir, kas itin svarbu – savo patirtyje. Taip pat rankdarbiuose, amatuose, ypač – kryždirbystėje, dievdirbystėje, kur svarbu skirti užsiėmimą, verslą, sugebėjimą padaryti nuo kūrybinio prado. Tik kūryba užmezga gyvą ryšį su tradicija. Žmogaus pasaulio archetipiniai pamatai yra gana bendri, esame valdomi universalijų, simbolių. Universalijas sunku atpažinti kasdienybės tankumynuose, tam reikia stiprių įžvalgų. Įžymųjį religijotyrininką (ir literatūros kūrėją) Mirčą Eliadę (Mircea Eliade) Gintaras Beresnevičius yra pavadinęs universalybių specialistu: sugebėjimas tokias universalybes įžvelgti – ne vien prigimtinis talentas, o ir galimybės daug matyti ir patirti (Beresnevičius 1996: 8). Gal ne tiek daug, kiek gerai matyti, *įžvelgti.* Patirties ir kūrybingumo momentai svarbūs ir svarstant universaliuosius šventumo momentus.

Patirtis, tarsi vidinis tikrinimas, intensyvinamas kūrybingumo, ir dabartyje padeda išvengti supriešinimo tarp skirtingų sistemų, kultūrinių ir religinių, įgalina matyti *tai* ir *tai.* Prigimtinės kultūros tyrimui ypač aktualus krikščionybės ir senosios baltų kultūros permąstymas – ne tik priešpriešų, susidariusių kruvinos ginties ir prievartos sąlygomis, bet ir ryšių, perėmimų – jau daugiau nei po 600 metų. Junglusis mąstymas paprastai nėra toks ryškus ir patrauklus

1. Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą X prigimtinės kultūros seminare „„Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa‘? Šventumo pajauta ir išraiška“ 2016 m. kovo 5–6 d. Kulionyse–Sanklodiškėse (Molėtų raj.)

Laima Dzigaitė. Šv. Pranciškaus pamokslas paukščiams

kaip radikalusis, aiškiau brėžiantis skiriamąsias linijas, aiškiau apsibrėžiantis ir savo pozicijas, išeities taškus. Ir tas, ir kitas mąstymo tipas prigimtinės kultūros tyrimuose turi rasti savo vietą. Junglusis mąstymas, tikėtina, turi daugiau perspektyvų, labiau atitinka (ar gali atitikti) ramumo, rimties, nusiraminimo siekinius, pereinančius į aukštąsias būsenas, gal nuo jų ir neatskiriamus.

Su prigimtinio šventumo, jo pajautų ir išraiškų paliudijimais jau esame susitikę ankstesniuose seminaruose[2]. Juk jau ištarta ir *šventa žemė*, jau žvelgta į *šventus medžius*, ne tik į ąžuolus, bet ir į pušis, į mirtį, į kapo kauburį, panašų į pilkalnį. Užsimintos apeiginės dainos, šokiai, ritualai. Neabejotina, kad šventumo išraiškų, lyg kokių materializacijų, savo kultūroje, tautosakinėse fiksacijose turime daugiau nei šventumo pajautų, būsenų, jų refleksijų.

2. Nuo 2011 m. VšĮ „Prigimtinės kultūros institutas“ rengiamų seminarų temos, filmuota medžiaga ir publikacijos skelbiamos tinklapyje www.prigimtine.lt.

Bandant kiek pasigilinti į šventumą prigimtinėje kultūroje, reikia suvokti, kad tai sudėtinga ir gili tema. Šventumas apgaubtas religijų. Kiekvienos religijos branduolys yra šventybės ir šventumo, jų apsireiškimo ar apreiškimo suvokimas. Sakytume, kad šventybė išeina už tiesioginės patirties ribų, susitikti galime tik su šventumo pajautomis bei išraiškomis. Šventumas, kažkas, kas lieka nežinoma, bet yra, veikia žmogų ir jam įprasta realybe, kasdienybe, bet kitais garsais, *kita kalba,* kurią galima išgirsti, bet tik ypatingais, nuo gyvenimo šurmulio atskiriančiais momentais. Šventumas gyvenimą įprasmina, lyg apgaubia kažkokiu skliautu, ginančiu, saugančiu. Suvokiame, kad patys to, ką kartais juntame, gauti negalime, kad tai iš kažko, ko taip pat nepajėgiame žinoti. Mūsų *žinančiosios metaforos* – lyg kokios mitų atskalos. Du pavyzdžiai iš lietuvių „Frazeologijos žodyno“: „Kertėje didžiausias keras Dievo medžio, antroje kertėje šparagas“ (Žemaitė); „Atlėkė povelis į rūtų darželį ir nutūpė į Dievo medelį“ (Simonas Daukantas). Įvaizdintas šventumas – ir Dievo medžiu, Dievo medeliu.

Tiriant šventumą, jo apraiškas, nemaža ir padaryta: turime paskelbtų lietuvių mitologijos šaltinių, turime Norberto Vėliaus, Gintaro Beresnevičiaus, dabar – ir Vytauto Ališausko darbų. Didelė talka ir iš kitataučių tyrinėtojų, kad ir Vladimiro Toporovo. Senesnius tyrinėjimus reikia permąstyti, tarsi restauruoti. Gyvas reikalas naujai reflektuoti, kas baltų (lietuvių) mitologijos tyrimuose padaryta Norberto Vėliaus, neabejotinai turėjusio prigimtinę seniausių kultūros impulsų nuojautą. Norėčiau paliudyti Norberto Vėliaus paskaitos, vykusios Ramuvos sąjūdžio Vilniaus universitete laiku (apie 1970-uosius), įspūdį. Įžengė į auditoriją (tikriausiai tai buvo 118-oji, dabartinė Vinco Krėvės auditorija), pamatė pirmame suole sėdinčią Laimą, iš aktyviųjų ramuviečių, pažįstamą iš bendrų ekspedicijų, ir ištarė: „Tai aš apie tave ir kalbėsiu, tai ir paskaita bus apie Laimą, deivę, senųjų dievų hierarchijoje užimančią svarbią vietą...“ Ir kalbėjo, ilgai ir gyvai, su reta kalbėjimo aistra ir įtaiga. Norbertas Vėlius turėjo ir senųjų patirto šventumo, dievų ir deivių pasiją; esu pagalvojusi, kad buvo Mirčai Eliadei artimos prigimties. Kažkas jį tarsi kėlė, vedė.

Vytautas Ališauskas, parengęs studiją „Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus“ (Ališauskas 2012), atnaujino protestanto Jono Lasickio ir jo knygelės „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“, lotynų kalba išleistos 1615 metais, bylą. Galima sakyti, kad į to laiko religines polemikas bandoma įjungti ir senąją lietuvių religiją, jos neniekinant, o bandant perteikti tai, kas dar apčiuopiama. Iš tiesų – lietuvių kultūros požiūriu, Jono Lasickio pasakojimai – tai dar gana ankstyvi liudijimai, kuo tikėta, kam aukota, kaip gyventa, kokie buvo pagrindinių gyvenimo momentų (tuoktuvių, laidotuvių) ritualai. Vytauto Ališausko parodoma, kad Lasickiu kai kurių ankstesnių tyrinėtojų nepasitikėta nepagrįstai; lietuviškai jis mokėjo ar bent suprato tiek, kad galėjo perteikti tai, ką matė ar girdėjo apie dievus kalbant, pasakojant. Kita vertus, juk ir anksčiau į Joną Lasickį savo mitologiniuose darbuose įdėmiai žvelgė Algirdas Julius Greimas, Norbertas Vėlius, Vladimiras Toporovas. Šio trumpo teksto reikšmė neabejotina ir religijotyrai, ir kalbotyrai, ir mitologijai. Taip pat etnologijai ir antropologijai. Tik dar reikia sutelkto kalbininkų, mitologų dėmesio, patikimų to, kas Lasickio užrašyta, transkripcijų dabartine lietuvių kalba, kad galima būtų tvirtai remtis, neišklysti iš kelio. „Dingęs šventybės pasaulis“ – šis Vytauto Ališausko požiūrio taškas atrodo teisingas, priimtinas. Žmogus negali būti be šventybės, vienu ar kitu būdu turi ją atrasti, susikurti; tai, kas pažeminant laikoma pagonybe, taip pat turi savitų religingumo formų. Senasis lietuvių tikėjimas gali būti pavadinamas ir religija. Tai svarbi ir patikima mintis, atnaujinanti tai, kas buvo svarbu ir Vydūnui. Šiuolaikinis mokslas šią mintį sutvirtina bei duoda naują impulsą prigimtinės kultūros šventumui tirti.

Naujų galimybių prigimtinės kultūros turinio suvokimui atveria ir ką tik pasirodžiusi Vytauto Ališausko knyga „Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)“ (Ališauskas 2016), papildanti, koreguojanti ankstesnius baltų mitologijos šaltinius, jų vertimus bei vertinimus. Ir netikėtai suteikianti atsparų: žmonės pasitikėjo protėviais, jų gyvenimu.

Šventumas kaip senojo pasaulėvaizdžio dimensija

Šventumas yra pasaulėvaizdžio vertikalė – ir atskira, jei kalbame apie asmenį, ir bendroji, jei bandome aprėpti didesnę visumą: baltus, senlietuvius, prigimtinę kultūrą. Pasaulėvaizdis yra ir pats bendriausias sandas, teikiantis galimybę kalbėti ir apie tikėjimą, religiją, įvairias antropologines praktikas, apimančias gydymą, burtus. Prigimtinės kultūros, kaip sunkiai struktūrinamos visumos, pamatas gal ir galėtų būti pasaulėvaizdis, jo funkcionavimas šiandien dar apčiuopiamais ir literatūros liudijamais vaizdiniais ir tuo, kas yra suvokiama kaip žmogaus patyrimai, būsenos. Bendriausios prieigos lieka fenomenologinės, neatskiriamos nuo gyvenamojo pasaulio, nuo patirties ir kintančių galimybių patirti. Trumpa atogrąža į savo kelią: mano kurso draugė, viena ir iš artimesnių bičiulių Danutė Skvarnavičiūtė yra kilusi iš *Visdievų* kaimo, esančio netoli Obelių. Užrašydama jos adresą, visada pagalvodavau, iš kur gali būti toks pavadinimas, kas galėjo būti tie *visi dievai.* Porą kartų lankiausi pas draugę, vaikščiojom, ėjom grybauti, kalbėjomės, jos tėvukas Antanas Skvarnavičius kaimo pavadinimą paaiškino taip: šventindavo kryžius (bet ir liepas), kurių kaime daug buvę, ir duodavę jiems dievų vardus. Žmonės klausę, kodėl vis dievai? Tai taip ir likę Visdievai. Tai buvo maždaug apie 1967-uosius, prieš baigiant universitetą. Jaučiau, kad čia yra kažkas daugiau, bet nesigilinau, tiesiog dar neturėjau tikresnio intereso. Be pamatinio intereso patirtis plaukioja paviršium. Vaikščiojom, kopėm į kalnelį, kuris man atrodė menkas, neišvaizdus, nejutau jo ypatingumo. Ir štai po daugelio metų skaitau Dainiaus Razausko studiją „*Visi dievai*; „panteono“ sąvokos kilmė, pirminis turinys ir lietuviškas atitikmuo“ (Razauskas 2016), ir jau pavadinimas mane siunčia į *Visdievus*, galvoju,

kad reikia autoriui apie tą kaimo vardą pasakyti. Bet Dainiui Razauskui jis žinomas, tapęs argumentu; užrašyta žmonių paliudijimų, taip pat ir A. Skvarnavičiaus, paminėta ir ant to kalnelio buvus *visų dievų* šventyklą, nuskendusią. Kaip ir visos senosios šventyklos. Mano nerišli, fragmentiška, bet neišnykusi, išlikusi patirtis buvo sutvirtinta.

Dėl to, kad remiuosi ir patirtimi, kaip patirtį suvokdama ir įvairius skaitymus, labiausiai lietuvių literatūros klasikos, jų permąstymus, mano galvojimas apie senąjį lietuvių pasaulėvaizdį, įgilintą šventumo, galiausiai ir religijos, šventybės, jei šiandien ir reliktinės, lieka *poetinis* (ne poetiškas), lyg atsiremiantis į mitopoetinius vaizdinius, perimtus iš patirčių, iš tų prigimtinės kultūros klodų, kurie tarsi kilo į viršų, palaikomi papročių, žmogaus ir aplinkos santykių, galiausiai perteikti kūrybingųjų prigimčių. Prigimtinei kultūrai, jos seminarams, labiau šviečiamojo nei grynai mokslinio pobūdžio, ir tai svarbu. Bet negalime užmiršti, kad gilesnio ir senojo, prigimtinio šventumo suvokimo negalime atskirti nuo šaltinių, nuo mitologijos. Vadinasi, nuo *tūrio,* nuo daugiamatiškumo, nuo mokslinio žvilgsnio. Negalime pasiduoti saviveiklai, mėgėjiškoms aspiracijoms. Žvelgdami iš mitologijos šaltinių ir iš to, kas jau sukaupta ir prigimtinės kultūros tyrimuose bei patyrimuose, kai kuriuos momentus jau galime koreguoti. Taip, gamta, gamtos jutimas visuose pamatiniuose senosios kultūros kloduose. Bet ir gamtiškumas, gamtojauta turi būti suprasta giliau, *tūriškiau*, neturime pasikliauti tik paviršiumi. Šiuo pranešimu visgi lieku paviršiuje; pirmiausia todėl, kad neliečiu ar beveik neliečiu religinio aspekto. Tik patvirtinu pradžioje pacituotą V. Ališausko mintį, kad senasis lietuvių tikėjimas gali būti pavadinamas (ar ir laikomas) religija. Tada jos tyrimas tampa ramesnis, nebereikia užimti trikdančios ginties pozicijos. Senoji religija tarp kitų Europos (ir ne tik) senųjų religijų. Jos *visi dievai* (beveik neabejotina, kad *visi šventi* yra *visų dievų* atitikimas, gyvas iki šiandien) tarp kitų religijų *visų dievų,* arba *panteonų.*

Grįžtant prie neišvengiamo šventumo gamtiškumo, lyg minties apie gamtą, gamtiškumą patikslinimui – dvi citatos iš Gintaro Beresnevičiaus: „Pirmiausia religinė sakrali kalno, medžio, ugnies reikšmė liudija ne senosios tradicijos „gamtiškumą“, bet visiškai ir radikaliai kitokią religinę atskaitos sistemą ar, jei norime, – kitą lygmenį. Tai būtent kosminis lygmuo, per vidinius pasaulio esinius apsireiškiantis „šiapus“. Kalnai, medžiai, ugnis yra tam tikri „sukibimo taškai“, sankabėlės, jungiančios dangaus, atmosferos, chtoniškąją sritis. Šitaip pasaulis – visas pasaulis, o ne jo detalės – tampa tvarkinga visuma, kosmosu <...>. Šie jungties taškai kalnas-medis-ugnis (podraug su juos jungiančiu vandeniu) ne tiek siejo žmogų su kosmosu, kiek leido jam tiesiog būti universalioje erdvėje.“ (Beresnevičius 2004: 260, 261).

Universalioji buvimo erdvė – mano supratimu, prigimtinei kultūrai tai labai svarbu. Tik jausdamas save kaip universaliosios erdvės, universaliojo buvimo narį (ne tik dalyvį), žmogus tam universaliajam buvimui įsipareigoja; negaliu būti bet kaip, turiu būti atsakingai, lyg atsakydamas ne tik į viengenčių, bet ir į byliųjų bei nebyliųjų sanbuviečių (medžio, akmens, paukščių) klausimus ar pareikalavimus. Įsipareigojimai žmogiškam, tad aukštesniam buvimui, atveria ir šventumo pjūvį, neišvengiamai *kosminį*. Tai tvirtina ir Antanas Baranauskas, ir Žemaitė. Jau prieš keliolika metų knygų serijai „Lietuvių literatūros lobynas“ rašydama įvadą apie Žemaitę, pavadinau jį taip: „Kosmoso žemė: Žemaitė“. Tiesiog pajutau, kad ir jos *troba* yra kosminės tvarkos atstovė žemėje, žmonių gyvenime.

Antroji G. Beresnevičiaus citata, žyminti jau nebepaaiškinsimą nuostatą: „Regis, senovės lietuvių nuomone, dvasinis pradas žmoguje slypi imanentiškai: skleistis jis iš dalies gali sapnuose, nors neaiškiai ir miglotai. Po mirties šis dvasinis pradas, nutraukęs ryšį su kūnu, galutinai pereina į tą patį sapnuose jau šiek tiek nujaustą matmenį, kuriame tebeišlieka tam tikras „materialumas“, bet pernelyg subtilus, kad iš jo erdvės dar būtų įmanomas kontaktas su žemiškuoju materialumu“ (Beresnevičius 2004: 289).

Šioje citatoje pabrėžiamas *dvasinis pradas,* jo imanentiškumas. *Imanentinis* – vadinasi, vidinis, iš prigimties, ne iš kokių išorinių duočių ar aplinkybių. Šventumas randasi, imasi, skleidžiasi įvairiais turiniais iš dvasinio prado, iš įvairiopų jo kontaktų su buvimu ir buviniais. Gali būti, kad kitais teiginiais G. Beresnevičius mąsto kitaip; bet bandyčiau to dvasinio prado, kaip žmogaus galimybės susitikti su šventumo apraiškomis, neuždaryti, jo vidujiškumo neatriboti nuo Dievo ir dieviškumo, kad ir kaip skirtingai tai būtų suvokiama ir interpretuojama. Nuo šventybės, kuri nesileidžia tiesiogiai patiriama.

Sukibimo taškai, kuriuos paminimi G. Beresnevičiaus, – kalnas, medis, ugnis (kartais ir vanduo) – vienu ar kitu būdu pasirodo, sakysime, kone kiekviename Romualdo Granausko kūrinyje. Tie „kampai“ ar esiniai yra *matomi* (mąstomi iš matymo), tad patikima, ką sako G. Beresnevičius: jie yra lyg kokie suėjimo į vienį taškai – to, kas kosmiška ir kas žemiška, gamtiška arba žmogiška – neatskiriamai, neišskaidomai, galiausiai –

Laima Dzigaitė. Baltų dobiliukų angelas

ir neatskleidžiamai. Šventumo pradas, šventumo reiškimasis pernelyg subtilus, efemeriškas, kad būtų kaip nors suimamas, išreiškiamas. Šventumas veikia fenomeniškai – pasirodydamas.

Šventumas yra žmogaus galimybių tarsi peržengti savo tik fizinio buvimo slenkstį, riba. Nėra kultūros, nei archajiškiausios, nei moderniausios, kad joje kuriuo nors būdu nebūtų žymimas šventumas, kaip viena iš universalijų. Kartu ir pastanga kuriuo nors būdu ženklinti tai, kas nėra pastovu, tvaru, kas gyva būsenomis, pajautomis. Aukščiausios žmogui prieinamos, patiriamos būsenos ir yra šventumo būsenos. Būsenos reflektuojamos, bandant suvokti, pasakyti, kas yra šventa man. Refleksija yra ne tik teksto, žodžiu ar raštu išreikštos, išplėtotos minties pamatas, refleksija yra ir postūmis veiksmui, padaryti taip, kad, sakysime, vieta, kur patirtas lyg koks išskirtinis buvimas, būtų kaip nors paženklinta: akmenimis, medžiais; taip radosi *šventvietės.* Senasis lietuvių šventumas labiausiai ženklintas vietų ir daiktų. Bet ir žodinės tradicijos, deja, per ilgai beraštės.

Šventraščiai – užrašyta, nors ir vėliau, nei pradėjo veikti, šventumo istorija: suvokimo, reflektavimo, šventumo pavyzdžių. Senojo Testamento tradicija: žmogų Dievas sukūrė pagal save, žmogus yra gavęs šventumo kibirkštį. Žmogus kuria kultūrą ir pats yra jos kuriamas, kai bando pasiaiškinti, kuriais momentais, požymiais jis nėra tik gyvulys, o ir kažkas kita. Judaizmas ir Europos kultūrai svarbiais aspektais brėžė žmogaus ribas, tarsi kūrė erdvę šventumui, kaip žmogaus dvasiniam ypatingumui, veikti: ribojo seksualinį palaidumą, tvirtino šeimą tik kaip gimdantį vyro ir moters santykį, draudė homoseksualumą. Kaip ir krikščionybė, pripažinusi Senąjį Testamentą šventumo šaltiniu. Kuo žmogaus gyvenimas palaidesnis, netvarkomas ne tik išorinių, bet ir vidinių moralinių nuostatų, tuo jame mažiau šventumo. Šventumas tarpsta saugomas ribų, tabu, draudimų. Ir senosios lietuvių kul-

tūros antropologines praktikas, nuo jų neatskiriamą religingumą ir šventumą reikia suvokti kaip buvimo kosmoso (tvarkos, atskiriančios nuo chaoso) kūrimą.

Didieji Šventraščiai, religijų pagrindėjai, vienu ar kitu būdu liudija šventumą kaip *apreiškimą,* kaip dieviškąją duotybę. Žmonijos istorijoje atsiranda tam tikri atskaitos taškai, žymime *mūsų erą* nuo krikščionybės slenksčio. Kas tiesiogiai nepaliudyta rašto, sunkiai reflektuojama, labiau išskaitoma negu perskaitoma. Bet *išskaitymo* galimybės niekad nėra visai išnaudotos. Dar 1995 metais išleistoje studijoje „Baltų religinės reformos“ G. Beresnevičius žengė tikrai novatorišką žingsnį – pažvelgė į senąją baltų religiją kaip į kitusią, patyrusią lūžių.

Prigimtinis šventumas kilo iš žemės

Senųjų laikų žmogus šventumą, kaip ypatingą, tik materialiniais rūpesčiais nepagrindžiamą santykį su gyvenimu, turėjo prieiti patirties, jutimų, sąmonės būsenų keliu. Lietuvių prigimtinės kultūros šventumas labiau kilo iš žemės, bet leidosi ir iš dangaus, kad ir aukšto, bet neatskiriamo nuo žemės gylio. Žmonių sielose šventumo pajautos susidarinėjo iš santykių, ryšių su aplinka, gamta, daiktais, savaisiais, ypač su mirusiais. Mirę, o ypač žuvę, artimiausieji galėjo veikti kaip giliausias šventumo patyrimas – visomis apraiškomis: skausmu, liūdesiu atsiskyrus, baime, garbinimu, draudimais ir kita. Atsiminimas, išlikimas atmintyje, sapnai galėjo būti suvokti kaip bendravimo su anapusybe ženklai, kaip nenutrūkęs ryšys. Šventumo, kaip kažko kito, neišvengiamai paslaptingo, prigimtinis kelias: iš artumos, savųjų, žemės, bet juntant distanciją: ne ta pati yra žemė, kurią dirbu, ir į kurią kreipiuosi kaip į motiną, juolab kaip į deivę Žemyną, kurioje laidoju kūdikį, tėvą, karį, savųjų gynėją. Leistis iki žemės, nors jos gelmė ir nepasiekiama, o iš jos tarsi iškilti iki dangaus. Kaip aukos ar laužo dūmui. O jei iškilti, tai ir iškelti. Supilti mirusiam ar žuvusiam aukštą kapą. Išskirti aukštą medį ir jį pagerbti. Bet neatskirti medžio šviesios viršūnės nuo maitinančių šaknų tamsos. Saugoti su artimuoju susijusį daiktą, ginklą, papuošalą. Daiktai kaip patiriamo, palytimo šventumo saugotojai. Pirminiai šventumo saugos ratai. Daiktai kaip bendrininkai – duktė paveldi, kas užgyventa motinos (ir papuošalų, ilgiausiai tveriančių), sūnui – tėvo asmeniniai daiktai, įrankiai, ginklai. Ir mirusiam paliekama jo daiktų, ginklų, papuošalų. Archeologai atkasa ne tik daiktų – ir daiktų ypatingumo, šventumo paliudijimų. Atskira kalba apie šventumo apeiginius, ritualinius reikmenis.

Kas galėjo būti (ir bent trupiniais dar lieka) išskirtinio, mąstant ir apie šventumą, prigimtinėse, pirminėse žmonių kultūrose, saugomose ne Rašto, ne institucijų, o tradicijų, papročių, susitarimų, galbūt net kultūrinės savisaugos instinkto? Kas iš tų bendrųjų parametrų būtų svarbu lietuvių prigimtinio šventumo paliudijimui? Gyvybinis moters ir vyro ryšys. Bendruomenė sunyks, jei nesidaugins, nebus atgimdoma. Tad ir gyvybinis ryšys turi būti išskirtas, *pašventintas,* rituališkas, apeigiškas. Senosios vestuvių dainos yra ir savita esmingo, perkeičiančio šventumo įsiliejimo į žmogaus gyvenimą apraiška. Kad jos artimos raudoms, tai tik paliudijimas, kad vyksta kažkas ypatingo, ką turi pajusti visi ritualuose dalyvaujantys, kad gyvybė arti mirties, kaip ir mirtis neatskiriama nuo gyvybės. Prigimtinių kultūrų šventumas ir iš saugos, savisaugos, pastangų veikti taip, kad gyvenimas būtų sutvirtintas ne tik gyvenimiškais, o ir aukštesniais principais. Ritualais žmogus skatinamas lyg atsiliepti, tuos aukštesnius principus kaip šventumo būsenas pajusti savyje. Ir tai yra universalija, persmelkianti visas kultūras.

Kai bandome gilintis į šventumą lietuvių prigimtinėje kultūroje, ieškome ir šventumo universalijos atliepinio. Ir tų universaliųjų atliepinių iki šiol juntame muzikoje, išskirtinai ryškiai – Broniaus Kutavičiaus, – taip pat ir poezijoje. Nedetalizuojant, o tarsi žvelgiant universalijų lygmeniu, ryškių, patiriamų, išgyvenamų šventumo pajautų yra Marcelijaus Martinaičio kūryboje, ypač ankstyvojoje. Galima sakyti, kad jo kūryba ir yra prasidėjusi iš tų ypatingų pajautų, kurias siekiama tarsi perduoti, įteigti žmonėms. Šventumas savyje turi lyg kokį savaiminį įtaigos pradą, kūrybinga sąmonė jam paklūsta, *tarpininkauja,* perduodama: „Reikia glostyt ėriuką, / kad šičia išliktume, / reikia duonos ant stalo, / kad būtų kalba“ („Teka laikas be garso...“). M. Martinaitis, gal jau paskutinis iš poetų, ištaria: *motina žemė*. Įprasmina *žiūrėjimą nuo kalno*: „O nuo kalno pažiūrėsim, / kaip toli mes jau nuėjom...“ („Motina žemė“). Ypatingos būsenos, pajautos – gyvenimo gilumos jutimas, kaip laiko gilumas – iki prosenių: „Ir bėga šešėliai per mirusių prosenių lovą, / Ir žydi pernykštė ugnelė, skaudi kaip gėlė“ („Artumas“). *Ugnies žydėjimas* – metafora iš senų, tikriausiai apeiginių šaknų. Pasikartoja „Saulės ženkle“: „Kur kaulų smėlis, ugnis kur žydi – / pasaulio ženklas / šviečia danguj.“ Čia prisimintina Daivos Vaitkevičienės studija „Ugnies metaforos“ (2001), skyrius „Žydinti ugnis: rožė ir saulė“. Ir M. Martinaičio „Vėlinės“: „Paukščių ramybė. Tylus nesugrįžusių laikas. / Veidą paženklina saulė šviesa kreidine“. Šventų apeigų priminimas: „Aukojimas“. Raudų ir maldų intonacijos. „Vakar ir visados“ – lyg *šventojo laiko*, kaip jis galėjo būti

patirtas pirminiame lietuvių gamtiškume ir iškeltas iki labai aukštos pasijos, tikėjimo būties prasme, sutelkto į formulę *vakar ir visados,* ir veikiančio amžinojo rato, amžinosios *kartotės* principu. Prigimtinės lietuvių kultūros šventumo pajautos, susijusios su gamtiškuoju laiko ratu, neturi smaigalio, rodančio į laikų pabaigą.

Kalbos paveldas

Kaip ir visą prigimtinę kultūrą, taip ir šventumą persmelkia kalbos problema – aukštieji kalbos lygmenys formuojasi iš atliepinių į aukštąsias būsenas, pirmiausia į šventumą. *Šventas* – seno paveldo žodis, sutinkamas ir liaudies dainose, ir senuose pasakojimuose, ir mitinėse nuotrupose, ir senuosiuose raštijos tekstuose. „Lietuvių *šventas* nepaprastai gausiai vartojamas visuose pirmuosiuose rašto paminkluose“, – sako Algirdas Sabaliauskas, lietuvių kalbos leksikos tyrinėtojas (Sabaliauskas: 1990).

Pradedant Martynu Mažvydu, Mikalojum Daukša. Santūriems kalbininkams nebūdingas nusistebėjimas: *nepaprastai gausiai.* Nepaprastai gausiai, vadinasi, labiau nei įprastai, tai reikštų, kad žodis *šventas,* žinomas ir iš senojo tikėjimo, kad jis įeina į naujas rašto aplinkybes, konvencijas, sutartis, kurias Lietuvoje dar tik įsigalinti krikščionybė sudarinėja ir su lietuvių kalba. Žodis *šventas* į tas sutartis įsirašo persirašydamas iš kitų, daug gilesnių ir savaimingesnių, bet ne rašto, o kalbėjimo sluoksnių, persirašo, nekeisdamas savo skambesio, bet perimdamas naujus turinius, žodis *nepaprastai gausiai vartojamas*, lengvai atpažįstamas: „Jei kas schwenta giesme nar giedoty...“; ar begalėtume šiandien abejoti, kad ir seniausioj prigimtinėje kultūroje būta šventų giesmių. Ir dar iškalbiau: „Begieresny su schwenta burtinikie gaidi walgiti, / Neig bažničio žeku klausiti“. Burtininkė, galbūt žynė, žmonėms yra šventa, autoriui krikščioniui reikia tai pasakyti, kad būtų suprastas gaidžio valgymas su ja, tikriausiai apeiginis, burtininkė apibūdinama tuo pačiu žodžiu kaip ir krikščionių mokslas: „Ir pagal to šventa maksla givenkiet“.

Šia pradžia, prasidedančia nuo Martyno Mažvydo, įeiname į kalbinę *švento* situaciją. Tai, kaip manė ir Kazimieras Būga, bendro baltų ir slavų kalbinio paveldo, galiausiai ir indoeuropiečių paveldo žodis, labai išplitęs. Kalba tebesaugo šventumo šaknis. Šventa burtininkė ir šventas krikščionių mokslas iš M. Mažvydo katekizmo yra argumentas iki kitų argumentų. Šventumas, bet kiti, kitokie jo pavidalai, formos. Šventa burtininkė – žodžiai, judesiai, apeiginiai ritmai, ritualiniai valgiai ir gėrimai. Šventas krikščionių mokslas – raštas, rašto tradicija, institucijos.

Laima Dzigaitė. Sėjėja

Šventumas kaip jausena, būsena; *šventas laikas* ir *šventa vieta*

Būsena – tikriausiai naujesnis žodis, priklausantis ir estetikai, ir psichologijai. Čia atsišakotų atskiresnės problemos, kurių nepaliesime, tik svarbu estetinio ar psichologinio aspekto nesumaišyti su šventumu, nors aukštuosiuose estetinių išgyvenimų kloduose ir gali vertis sąlyčių. Juk galiausiai ir meno prigimtis nėra visai paaiškinama, o dieviškas grožis bent jau seniesiems meistrams kažką reiškė.

Iš skambesio, iš akustinio suvokimo *būsena* – lyg koks tarpas tarp *būti* ir *busti.* Tarp, bet jau ir viena kitu: *būti bundant* kažkam, kas randasi ir rodosi, kaip tam tikra psichinė realybė, jutimas, jutimo kontūrai: gerumo, ramumo, liūdnumo, gailumo, ilgesio, viena-

Laima Dzigaitė. Palydintys

tvės, laukimo. Taip, tik kontūrai, nieko visai apibrėžto, paslanku, su pasislinkimais į vieną ar į kitą pusę. Konkrečius jutimus apgaubia bendresni, aukštesni skliautai: *atsiminimų*, kuriuose susipina liūdnumas ir šviesumas, gailestis ir džiaugsmas, kad buvo, kad buvo lemta išgyventi, patirti. Ir kad tai buvo ypatinga. *Šventumas* – pats aukščiausias patirties skliautas. Gali būti, kad kartais jį kiek psichologizuojame. Bet to galėtume išvengti, šventumą siedami tik su religiniais išgyvenimais, visai atsisakydami G. Beresnevičiaus imanentinio prado. Visgi šventumo skliautas lyg dangus saugo visas kitas būsenas, neleidžia joms išsklisti, prarasti tikrumo branduolius. Būsenose slypi dvasios energija, būsenos dvasios energiją tarsi akumuliuoja. Kūryba prasideda iš būsenų. Iš būsenų pirmasis judesys – siektis pieštuko, teptuko, kalto, balto popieriaus lapo, akimis prisitraukti penkias linijas ar medžio luistą.

Šventumo jausena formuojasi iš patirčių, jutimų, emocijų, jausmų, kylančių iš santykių, ryšių, iš to, kas artima, brangu, svarbu, ką galiausiai imama justi kaip gerbtina, saugotina, gintina, perduotina kitiems, vaikams ir vaikaičiams. Reikia šventumą justi, branginti pačiam, kad įteiktum kitam, jei ir nedėtum pastangų įtikinti. Šventumo gilusis klodas yra atskiras, asmeniškas; sakytume, kad tai – sielos kalba, dažnai ir liekanti pati savyje. Vidiniais tos kalbos turiniais siela pasirodo kaip esanti, veikianti. Šventumu yra siela; galbūt – siela ir yra šventumo jutimas. Labiausiai yra tai, kas yra man šventa. Intensyviausiomis akimirkomis, sustodamas prie slenksčio ar ir jį peržengdamas, žmogus įgyja šventumo lūkesčių. Nuliūsta, kai jie nepasiteisina. „Savo sieloje jis nejuto jokio šventumo“, – Broniaus Radzevičiaus sakinys iš „Priešaušrio vieškelių“, po lemtingo žingsnio. Iš sielos gelmių išeidamas į paviršių, šventumas bendrėja, apima, suima. Tai itin matyti iš apeigų, ritualų.

Apeigos, ritualai yra šventumo skraistės, dengimo, saugojimo būdai, kartu ir akivaizdybės manifestacijos, prieinamos tyrimui, atpažinimui, perskaitymui, įskaitymui. Pirmosios žmonių bendruomenės turėjo ryškėti ir pagal jaučiamo, pripažįstamo šventumo požymius. *Šventa žemė*, *šventa ugnis*, *šventas ąžuolas* – tai gana bendri objektai, bet kartu ir atskiri, nes atskiri, skirtingi yra siaurieji, konkretieji šventumo aspektai, atsiskleidžiantys žodinėse formose ir formulėse.

Ypatingosios šventumo apimtys – *šventas laikas* ir *šventa vieta.* Gal mažiausia šiandien galime pasakyti apie *šventą laiką*, jį yra visai, bet gal ir ne visai, perėmęs išoriniais kanalais, papročiais ir papratimais tekantis švenčių laikas. Dabartinis, masinis, beveik valstybinis

Kalėdų šventimas yra gal aiškiausiai matomas *švento laiko* išnykimas išorinėje šventėje. *Švento laiko* likučius, liekanas dar galime apčiuopti Kūčių vakarienėje, senuosiuose papročiuose, susijusiuose ir su *laiko laukimu* – Vakarinės žvaigždės pasirodymu, savųjų suėjimu į trobą, susėdimu aplink stalą, durų pravėrimu, bent plyšelio, o gal kas dar stovi lauke, dar neįėjęs. Kol nepasirodo, kol viduje nesusitvenkia *šventas laikas*, šventė negali prasidėti, negali įvykti. Laukimu, ypač vaikų, laikas skatinamas artėti, priartėti. Šventumo laikas yra laukiamas. Pirmosios Rasų šventės Kernavėj, saulės patekėjimo laukimas aukščiausioj vietoj, taip, yra žmonių, dar jutusių *šventą laiką,* labai seną, amžiną tai *šventai vietai.*

Bet *šventas laikas* lieka sunkiai įprasminamas. Su *šventa vieta* paprasčiau. Galvoju, kad tebeturime tikrą *šventų vietų, šventviečių* paveldą, ir čia didelis, šventas Vykinto Vaitkevičiaus įdirbis. Turime ir *šventų medžių*, ne tik ąžuolų, kas labiau įprasta, bet ir šventųjų Žemaitijos pušų sampratą ar tiesiog iškalbių vaizdinių.

Šventos vietos, šventi medžiai, šventi akmenys, tai, ką dar galime palytėti, prie ko galime prisiglausti, leidžia lyg iš naujo kelti ir *švento laiko* klausimą. Jei iš tiesų esame šventoje vietoje, tikroje *šventvietėje*, tai teisėti yra mūsų lūkesčiai pajusti ir *šventą laiką,* tarsi įvedantį į šventumo būseną. Pirmiausia kaip *seną laiką*, persmelkusį dabartį, pasiekiantį ją per žmonių kūnus.

Pagalvokime – dar daugelis iš mūsų galime grįžti į 1991-uosius metus, į sausio pirmąją pusę, į Sausio 13-ąją. Vieta, kur viskas labiausiai susitelkė, – Vilnius, gaubiamas ir mitinio, ir istorinio šventumo. Gali būti, kad ir dėl to viskas buvo (ar galėjo būti) išgyventa itin intensyviai. Grėsmė buvo tikra, juntama kiekvieną akimirką. Atsakomasis veiksmas – *gynyba.* Ženklas – *ugnis,* deginami laužai, lyg viskas vyktų ne XX amžiaus pabaigos Europos mieste, o viduramžių pilies kieme, kur grėsmės akivaizdoje susitelkę ne tik kariai, bet ir papilių gyventojai. *Visų* telkimasis, bendras ryžtas, kuris perteka visų kūnais. Mirtis yra čia pat, bet ir labai toli, nematoma, nejaučiama. Žmonės yra *dabar*, šiame laike, bet ir tarsi kitame. Ypatingomis akimirkomis į dabartį įsiveržia *senas laikas* ir perkeičia dabartį. Žmonės elgiasi kitaip. Apie Parlamentą dar ir Sausio 13-osios rytą statomi gynybiniai įtvirtinimai. Iš priešais esančios statybvietės vyrai neša blokus. Tai tas pats veiksmas, kuris galėjo būti atlikinėjamas ir XII, ir XIII amžiuje. Pilėnai tikriausiai yra mitas, bet kaip tik dėl to jis yra išlikęs, dėl savo mitinių šaknų. Lemtingais momentais mitai grįžta, juos sugrąžina *senas laikas*, kurio turinį sudaro pasikartojimai, tai *yra buvę*, tad gali būti, tai universalu. Žmonės darosi žinantys, šventumas juos persmelkia. Bendriausia prasme ir šventumas nėra grynas, ir Sausio 13-osios įvykiuose yra negrynų, netgi manipuliacinių apnašų. Grynas yra tik žmonių patirtas, išgyventas šventumas. Būsena, kuria kūnas pasiruošia ir aukai. Sausio 13-osios aukų laidojime su gražiomis krikščioniškomis apeigomis liko ir kažkas iš ankstesnių prigimtinės kultūros apeigų, ritualų. Justino Marcinkevičiaus kalba prie Katedros, žuvusiuosius išlydint, gali būti suvokta kaip turinti Žynio, Vaidilos intonacijų. Senasis laikas tebelaikė žmones savo valioje, senasis laikas ir jau senyvo poeto žodžius persmelkė labai senomis intencijomis. Sausio 13-osios patirtis atskirų žmonių buvo suvokta (galėjo būti, liko) kaip šventa. Galbūt tai paskutinis toks aukštas šventumo jutimas, ištikęs lietuvius pačioje XX a. pabaigoje. Nujaučiame tai, bandome išsaugoti, šventumą versdami minėjimu, galiausiai ta pačia švente, kad ir su gedulo žyme. Ir jau graudžiai matome – vis daugiau išorinių šventės atributų ir vis mažiau šventumo. Nuo žmonių pasitraukia šventumo būsena. Bet galbūt pasitraukdama, atsitolindama ji ir išlieka, išlieka nežinomos saugos būdu. Kad lemiamą akimirką vėl galėtų pasirodyti. Aukštosios šventumo būsenos retos. Labai brangios, per jas kultūra gali patirti kokybinių virsmų. Bet ne visada.

Šventumas iš pirminių kūno jutimų

Patiriami ir žemesni, bet ne mažiau svarbūs šventumo lygiai. Šventumo persmelkta turi būti pati žmogaus kasdienybė. Tikėtina, kad kasdienybėje turėjo glūdėti giliosios šventumo atsargos. Šventumas gali ištikti, lyg kūnas gautų netikėtą signalą, kai įsibūna vietoje, jau žinomoje, būtoje. Kūno suklusimas einant, ypač mišku, upių šlaitais, kopiant. Kažkas lyg pereina kūnu, lyg kokia srovė, lyg į kažką mes atsiliepiame, tik ne visada sureaguojame. Nesame pasirengę. Iš savo patirties žinome, kad yra vieta, kur gera, ramu, saugu. Ir atvirkščiai – yra baugių, šaltų vietų, iš kur lyg kažkas verčia trauktis. Dažniausiai tai žemos, tamsios vietos. Smurtinės mirties vietos, sunkių, kruvinų nutikimų.

Neabejojame, kad šventumą patiriame. Ir kad tai ypatingos patirties būsena, lyg kokio nuskaidrėjimo, lyg kokio paslapties priartėjimo. Kūnu juntame, lyg būtume patekę ten, kur troškome, gavę tai, ko ilgėjomės. Kokiu būdu patiriame šventumą – paslaptis, jos įspėti žmogui nelemta. Bet leista nors trumpai būti jos apglėbtam, apsaugotam. Turėtume skirti šventumą, kurį patiriame iš jo paties, iš paprastai staigaus, netikėto *perėjimo* lyg į kitą erdvę ir laiką. Ir lyg kitą šventumo lygmenį, kuris susidaro iš tik mums brangių patirčių: gimtosios vietos, kurios (ypač nuo jų atsiskyrus) gali būti išgyvenamos

Laima Dzigaitė. Paskutinė vakarienė

daugybiniais būdais, grįžtant sąmonės takais, vis iš naujo ir iš naujo susitinkant su tuo, kas tose vietose ir tame laike yra vykę, įvykę (A. Nykos-Niliūno Nemeikščiai, kaip vieta ir tarsi atskiras laikas, duoda itin daug galimybių fenomenologiniam artimojo šventumo tyrimui, net ir nevartojant pačios sąvokos).

Šventumas turi būti liudijamas; sąmonė, gavusi aukštesnės (arba gilesnės) patirties impulsą, turi gręžtis pati į save, pabandyti apčiuopti savyje tą pasikeitimą, kuris įvyko, ieškoti žodžių jam suprasti. Labiau suprasti nei aptarti. Bet ir viena, ir kita. Kol kas lietuvių šventumo patirties žodynas gana menkas; dar daugiau – menkstantis. Mes vis mažiau būname vieni, vis rečiau patys su savimi, dar rečiau – tyloje, įsiklausę į tylą. Mažiau einame. Šventumas, kaip būsena, yra tylus, neatskiriamas nuo tylos. Kuo pasaulyje (o ir mūsų gyvenime) mažiau tylos, tuo mažiau ir šventumo, tiksliau kalbant, patiriamo šventumo. Ir vis vien šventumas tebėra galimas patirti, paliudyti. Tiesiog mes turime būti sau dėmesingi, atidūs, susikaupę, pramokę, bet ir tebesimokantys skaityti savo sąmonės raštą, be pertraukos rašomą patirties, aišku, labiausiai to, ką patiriame intensyviausiai.

Skirtingai jaučiamės jau žinodami, kad esame šventoje vietoje (šventovėje, vietoje, kur šventovės būta, senose kapinėse, apleistame kapinyne, ant piliakalnio), ir kai to nežinome, bet *staiga* esame lyg sustabdomi, tarsi sustoja ir ką tik įprastai tekėjęs laikas, lyg pasikeičia jo kryptis. Keičiantis (tarsi keičiantis) įprastam laiko tekėjimui, susidaro tarsi kokie plyšiai (aišku, sąmonėje), pro kuriuos lyg prasismelkia *senasis laikas*; atrodo, kad senojo laiko signalas sąmonę pasiekia pirmiau nei vietos yptingumo (šventumo) suvokimas.

Šventumas tarp kitų prasmės lygmenų

Bendresne prasme, filosofine ar teologine, šventumas priklauso tam pačiam prasminių sąvokų lygmeniui, kaip ir blogis ar gėris, šviesa ar tamsa. Nei daugiau, nei mažiau, tik kintančios žmonių situacijos, tik kintančios galimybės patirti vieną ar kitą, būti vieno ar kito galioje. Šventumas iš šviesos ir gėrio, bet taip pat temdomas blogio ir tamsos. *Šventvagystė* turėtų būti sena sąvoka: apsimestinis šventumas, švento veiksmo pakeitimas kitu, apsimetimas, siekiant kokios nors naudos. Per priklausomybės laiką, o ir dabar, deja, mes patiriame daug netikrumo, apsimetimų. Viso, kas trikdo žmogaus sąmonę, ją drumsčia. Drumstos sąmonės galimybės patirti aukštųjų būsenų, išgyventi šventumą, yra labai mažos ir vis mažėjančios. Gal ir galima kalbėti apie tylos, šventumo, jų sukeliamų būsenų ekologiją, bet jokie sutartiniai veiksmai čia negali būti efekyvūs. Žmogus turi būti paliktas pats su savimi, jam pačiam turi būti uždėta didžioji atsakomybė už savo sielą.

Ko reikia, kad žmogaus pasaulį gaivintų, turtintų būsenos, natūralios jų kaitos, kintančios amplitudės? Gyvenimo, kuris nebūtų visai nugyventas, nuvargintas. Gyvenimo, kuriame būtų lyg ir kokio negyvenimo, kai žmogus nebėga, neskuba, nekalba. Kai ramiai eina iš darbo ar iš parduotuvės, mokyklos ir mato, ir jaučia, kad eina, mato medį, tupinčią varną, dangaus pakraštį, namą, šaligatvio įskilusią plytą ar taką, išmintą žolėje. Kai stovi prie lango, ir lango *ekranas* jam rodo tai, ko nėra nei mobiliajame telefone, nei kompiuteryje: kažką visai atsitiktinio, ko jis neieškojo, nepasirinko, o buvo lyg pats to vaizdo pasirinktas. Kai sėdi už stalo dviese, ir nėra būtina ką nors sakyti, kai galima tylėti. Tyla neslegia tik pačių artimiausių. Tyla greičiausiai yra natūraliausia pirminių, pamatinių būsenų buveinė. Lyg koks ramus, gilesnis ar seklesnis vanduo. Bet pasisuka vėjas, ir bangelės nubėga jo paviršium. Kartais ir bangos.

Vis mažiau einame, vaikštome. Patirties atnaujinimui, intensyviųjų būsenų susidarymui ėjimas yra itin svarbus; ėjimas yra kūno įsirašinėjimas į erdvę, kurioje būname eidami. Kitaip nepatiriamas kismas pastovume, pastovumas kisme. Lyg ir nepastebime, kad kiekvieną mirksnį kūnas persikelia, o kūno programoje tai įrašoma; įrašomas ir paukštis, kurio negirdime, ir medžių kalba, kurią A. Baranauskas girdėjo kaip šventą. Girdėjo, nes ji jau buvo ir prieš jį išgirsta, jei ir nepasakyta. Vis mažiau ką išgirstame iš savęs, o ne iš garsų ir reikšmių techninių gamintojų . Tad ir mūsų būsenos tik suvirpa ir gęsta, užgožiamos, užslopinamos. Jos darosi mums ir baugios – gailestis, nerimas, liūdesys, – ne, geriau kuo greičiau atsikratyti jų, kaip nors užslopinti. Bet slopinimas ne išeitis.

Būsenų sauga. Būsenų ekologija. Ypač aukštųjų. Žmonėms, kurie jaučia prigimtinių laikysenų svarbą, svarbu yra ir laikytis pirminės ekologijos kaip taupumo, kylančio iš to, kas žmogui duota, net kas jo užsidirbta, brangumo, gal netgi šventumo. Paskersto gyvulio, net gyvulėlio (šiųmečio ėriuko) sunaudojimas maistui – *viso. Kogalviai*, – sako žemaičiai, tai galva ir kojos, jei net kojelės, tai – šaltienai. Nukirsto medžio, juolab ąžuolo, tik kam svarbiam, kiekviena šakelė naudinga, kiekviena skiedra sukūrenama. Aukštosios būsenos: kokia *rimtis* prie mirusio – būk atsargus, saugokis, nepažeisk. Kalbos įspėjimas: *mirtis* yra galutinė *rimtis.*

Šiandien žmogus jaučiasi nualintas. Ir pats alina save, vis bėgdamas, vis kažko ieškodamas, nesuvokdamas, kad daug ką sau jis turi pasiimti pats iš savęs. Mūsų prigimtinėje kultūroje yra buvusi laisvo laiko sauga, netgi šventuoju vadintas vakaro laikas. Žmogus yra ne tik savigraužis, bet ir *savidavis*, pats iš savęs galintis pasipildyti. Bet tam reikia pertrūkio, lyg pasitraukimo iš rutinos, *laisvo laiko.*

Gal ir galime sakyti, vis bandydami suvokti G. Beresnevičiaus dvasinio prado imanentiškumą: šventumo resursų turime ir savyje, savo laike, jei gebame jį savyje sukaupti.

Šventoji, Šventybrastis

Žmogaus sielai, jo aukštosioms būsenoms, skatinančioms kūrybingumą, daug reiškia prigimtoji vieta – tėvų, protėvių. *Vietos dvasia* (*genius loci*) yra kultūros metafora.

Du mūsų kultūrai išskirtiniai atvejai – Antano Baranausko ir Česlovo Milošo (daug ką iš jo kūrybos, ypač iš „Isos slėnio“ ir iš vėlyvosios lyrikos, laikau lietuvių prigimtinės kultūros suvokimui svarbiais dalykais; ypač – patvirtinimu, kad prigimtiniai dalykai neišnyksta iš žmogaus sąmonės, kad jie tik transformuojasi į kitus pavidalus). Kodėl kaip tik šie autoriai? Jie kilę iš vietų, pažymėtų itin ryškiu *šventumo* akcentu. A. Baranausko vietose – upė Šventoji. Manoma (ir manytina), kad Šventosios baseinas yra lyg koks mūsų prigimties, tos tapatybės, kuri yra pasiekusi ir dabartį, lopšys, kad čia pradėjo formuotis ir valstybingumo užuomazgos. Upės pavadinimas nusako šventumo liniją, lyg kokią pagrindinę, įbrėžtą kraštovaizdyje ir kraštoveidyje. Žinoma, kad vadinta ir *Šventupe.* Baranausko jutimai, labiausiai sutelkti „Anykščių šilelyje“ maloningai atsi-

vėrusios kalbos, yra lavinti pirminių gamtos vaizdinių, vandenų, šilo, akmens. Jo šventumas pirmiausia yra gamtinis, jutiminis, vėlesnio sąmoningumo keltas į krikščionybę.

Č. Milošo dvasinis centras yra *Šventybrastis*, ypatinga vieta prie Brastos upelio, vieta, kur jis buvo pakrikštytas, kur palaidoti jo proseneliai Simonas ir Veronika Siručiai, seneliai Juzefa Sirutytė-Kunotienė ir Zigmuntas Kunotas. Šventybrastis iki šiol daro ypatingos vietos įspūdį. Medinė bažnyčia ant kalnelio, po kurios pamatais neabejotinai buvusi senojo lietuvių tikėjimo šventykla, šventvietė, kurioje degusi šventa, tad ir amžina ugnis. Galima justi, kad tas kalnelis buvo supamas ąžuolų giraitės; begalinė nuostaba, kad dar keli ąžuolai yra išlikę, saugomi kaip gamtos paminklai. Iš Milošo „Šatenių“:

Tu buvai mano pradžia, ir vėl esu drauge su tavim, čia,
kur pramokau keturių pasaulio šalių.

Žemai anapus medžių Upės šalis, anapus manęs ir sodybos
Miško šalis, dešinėje Šventosios brastos šalis, kairėje –
Kalvės ir Kelto.

Kad ir kur klajočiau, po kokius žemynus, visada buvau
atsigręžęs veidu į Upę.

Jausdamas perkrimsto balto ir raudono ajerų sultingumo
skonį ir aromatą.

girdėdamas senas pagoniškas dainas pjovėjų, grįžtančių iš
lauko, kai saulė geso anapus kalvų giedrais vakarais.
[....]

Išvertė Tomas Venclova

Turime sutikti, kad šventumo patyrimas, jutimas, pats būsenos susidarymas yra jautrios, iš esmės ir kūrybingos sąmonės privilegija. Todėl ir prigimtinės kultūros šventumo laukui pažinti svarbiausia lieka tai, ką duoda tautosaka, klasikinis jos laikas ir literatūros klasika.

Dar – į literatūros klasiką

Seminaro epigrafas: „Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa, / Kaip žvaigždelės plevena, gaili rasa krenta“ – iš Antano Baranausko, prigimtinės kultūros augintinio ir klieriko, būsimo katalikų kunigo, poemos „Anykščių šilelis“. *Medžių kalba šventa* – yra *kita kalba.* Platesnis kontekstas, aiškinantis *šventumo bylą:*

Ai siaudžia gražiai miškas, netil kvėpia gardžiai,
Siaudžia, ūžia ir skamba linksmai, dailiai, skardžiai.
Vidūnaktyj teip tyku, – kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas.
Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždės plevena, gaili rasa krinta.
Del to ir širdyj visos pajautos nutilsta,
Ramum tykumu malda dūšia dangun kilsta.
Ė kai jau dienai brėkštant rytai šviesa tvinksta,
Rasos pilnos žolynų galvos žemėn linksta.
Tada šilas nubunda, visa yra tyla,
Prasideda pamažu šventa dienos byla.

Galime sakyti, kad tai pirmoji, ryški ir graži (estetine prasme) prigimtinio, tiesiogiai patiriamo šventumo manifestacija. Gražiai siaudžiantis miškas – lietuviui itin artima vieta; šilelis yra išlaikęs ir senuose mitologijos šaltiniuose liudijamo *švento miško* ypatybių. Vieta, kuri saugo šventumo *pajautų* galimybę (*pajautos*, jau retai bevartojamas žodis, yra ir cituojamoje teksto atkarpoje). Jos lyg atsiveria toje laiko atkarpoje, kai miško gražus siaudimas, gyvybingas triukšmas yra tarsi perkertamas tylos žymėto vidurnakčio laiko. Ir tada išgirstama tai, kas paprastai negirdima, yra tarsi už žmogiškosios klausos ribų: kaip kraunasi žiedas ar lapas, kaip plevena žvaigždelės, kaip krinta gaili rasa (*gaili rasa,* jos kelias iki sutartinių *gailile raso,* galiausiai iki Marcelijaus Martinaičio programos, iki rinkinio pavadinimo „Gailile raso“). Ir iš to ypatingo girdėjimo – *įvykis,* pertrūkis: pajautos ne randasi, o *nutilsta*, sielą (*dūšią*) apgaubia ramumas, tykumas, veikiantis vienas kitu, būsena – kilimo į dangų *malda* linija, taip ryškiai Baranausko nubrėžta. Žmogus meldžiasi miške, tarsi įsijungdamas į šventą medžių kalbą. Dar vienas pertrūkis – brėkšta diena, *rytai šviesa tvinksta,* tyla *ỹra*, sklaidosi, prasideda kita *byla*; įstabu tai, kad ji irgi yra *šventa.* Aukšta, malda tarsi pasireiškianti tyla, kaip aukščiausia patiriamo šventumo būsena, neatskiriama nuo dienos darbų, taip pat ir šilelio gyvybės bruzdulio. Baranauskas mums tiesia kelią – šventumas daugialypis: jis turi aukštį, kur žmogus maldingai suklūsta, ramumu tykumu, lyg kokiu begaliniu taikumu, „dūšia dangun kilsta“, bet ir „dienos byla“, sklidina darbo, rūpesčių, nepraranda šventumo galimybės.

Dar du žvilgsniai – pirmiausia į Žemaitę, kaip jau ne kartą prigimtinės kultūros seminaruose, tik šįkart į „Šv. Jurgio aukas“. Šventumo žymė pačiame pavadinime, ji dviguba. Pirmosios, pirminės žmogaus aukos tam, kas laikomas šventu. Atidesnis žvilgsnis į pačią pradžią.

Šventas Jurgis mums šventė, dėl to rytą truputį pamigau. Atsikėlęs, išėjęs į lauką, žvalgausi.

Gražus rytmetys išaušo. Naktį būrelis lietaus perėjęs, žemelė pavilgyta, žolelė nuprausta, oras atgaivintas. Šiltas vėjelis virpina sprogstančius medžių lapelius. Miškas jau į žalumą metėsi, o žemė miške tarp žalumynų geltonais ir baltais žiedeliais mirgėjo... Laukai vasarojui suarti juodavo, o rugiai žaliuodami stiepėsi jau nuo žemės.

Vieversiai visose pusėse už vienas kito vyturiavo, taip pat ir po mišką paukšteliai jau sukilę įvairiais balsais giedojo. Tą visą grynas, žydras dangus apsiautęs rymojo. Viename pakraštyje švytinti patekėjusi saulelė, antrame – nusileidęs, apskritas, nublyškęs mėnuo; abudu, prieš vienas kitą sustoję, į pasipuošusią žemę stebėjosi.

Pasižvalgęs, pasidžiaugęs apsišėriau arklius, apžiūrėjau gyvulius. Eidamas į vidų, dar žvalgaus... tik beržyne gegužė ku-kū, kukū, kukū!

– Na, – tariau, – nebeatmenu tokio ankstybo pavasario, kad per šv. Jurgį gegužė užkukavo... Kad šįmet Dievas gerus metus duos, tai ir dribtelės...

Pradžia: „Šventas Jurgis mums šventė <...>." Šventumo duotybė – priimta, žinoma. Bet – tik *mums.* Lyg dar kažkas giliau nei šventojo diena. Senosios lietuvių Velykos. Šventė, pakeičianti įprastą dienos tėkmę, – ilgiau pamiegoti, neskubiai padaryti, kas būtina. Lėtesnis laikas, galima ir *pasižvalgyti*. *Žvalgausi* – veiksmas, kuriuo prie akių prisitraukiamas, tarsi naujai, iš naujo pasaulis patiriamas, į patirtis atsiliepiant būsenomis. Grožio – gražus rytmetys. Malonumo – nulyta, žemelė atvilgyta, gaivesnis oras. Malonės, kylančios iš gamtos, veikiančios subjekto valia: vėjelis virpina sprogstančius lapelius, žaliuoja, žydi. Tvarkos – laukai suarti iš rudens vasarojui, rugiai jau pasistiepę nuo žemės, paukščių balsai; viskas, kaip ir turi būti. Žvilgsnis į žemę, to, kas vyksta žemėje, jutimas. Lyg ir įprastas. Bet ir ne visai. Yra žemė, bet yra dar ir dangus. Žvilgsnis nuo žemės į dangų. „Tą visą grynas, žydras dangus apsiautęs rymojo." Žemės gyvybės judrumą lyg saugo *rymantis,* nejudantis dangus, kitimo ir pastovumo dermė, kad tai, kas turi įvykti, įvyktų. Jau galėjome pastebėti ir bendresnius *ramumo, rymojimo* akcentus. Ypatingo jutimo stiprinimas – dangaus šviesulių susitikimas, nedažnai tai matoma, balandžio pabaigoje, jau mėnuo po lygiadienio, dažniau leidžiama tai išvysti. Dangaus pakraščiuose patekėjusi saulelė ir nusileidęs mėnuo, vienas prieš kitą sustoję, pasipuošusią žemę stebėjo. Žemės laikas – atbudimo, atgimimo. Žemė pasipuošusi savo šventei, jos pradžiai. Kaip tiksliai ir kaip taupiai Žemaitė pasako apie senąją, prigimtinės kultūros iškeltą šventę – pavasario, atgimimo,

Laima Dzigaitė. Šventų Velykų rytas
Juozo VALIUŠAIČIO nuotraukos

atbudimo: žemė yra *pasipuošusi.* Netikėtai, nes labai anksti, beržyne užkukavusi gegužė patvirtina šventės pradžią. Ir po kiemą besižvalgantis, arklius apsišėręs, gyvulius apžiūrėjęs, vadinasi, atlikęs ir su šventės esme susijusius žemiškuosius veiksmus, žmogus suvokia, kad ženklai geri – pavasaris bus ankstybas. Pereinama į kitą paradigmą – vilčių: Dievas duos gerus metus. Ir nuo čia apsakymas ima įdomiai dvejintis – svarbiausia, ką iš jo galima išskaityti: ta šventumo būsena, kurią žmogus patyrė, nyksta, blanksta, netikrumas, taip pat ir aukų, viską paverčia pripratimo, šventės rutina, balaganu. Visi taip daro, ir mes taip pat. Visi švenčiame taip pat. Šventumo jutimas atskiras, individualus.

Žemaitė iš anksto apie šventumą tarsi nežino, nesiekia jo aprašyti. „Šv. Jurgio aukų“ pradžia yra tik įvadas į veiksmą, iš pirmo žvilgsnio – tik balandžio pabaigos ryto aprašymas. Bet aprašymu ima pertekėti lyg kokios daugkartinės patirties liudijimai – pačioje gamtoje vyksta kažkas ypatinga, į ką žmogus negali neatsiliepti, negali nebandyti atlikti veiksmų, tarsi suderintų su kokia aukštesne tvarka. Žmogaus patiriamas šventumas tuo suderinimu ir yra grindžiamas. Tai, kas vyksta visuotinesniu lygiu, žmoguje atsiveria tam tikra būsena – rimtimi, džiugumu, šviesumu, taikumu. Iš būsenos kyla pastangos atsiliepti, kaip nors dalyvauti. Giesmė, malda, auka – atsiliepimo, reagavimo į šventumą veiksmai. Sunku juos išlaikyti grynus, pradeda veikti konvencijos, intencijos. „Šv. Jurgio aukose“ meistriškai atskleidžiama pirminio šventumo degradacija.

Ir dar vienas tekstas – iš Vinco Krėvės apsakymo „Bedievis“. Pavadinimas taip pat susijęs su šventumu, iš pirmo žvilgsnio – su tariamu jo netekimu. Senas sodietis, vadinamas *filozopu.* Su juo, sėdinčiu ant Milžinkapio arba ant Šmėklų kalno, kalbasi jauni žmonės, iš kurių vienas rengiasi būti kunigu, tad ir bando senąjį įtikinti kita tiesa: kapinyne mirusieji negyvena, tik danguje ar pragare. „Argi kunigas nemoko to?“ Į tai senasis Vainorus atsako:

> – Temoko sau. Juk jūs tam ir duoną valgote, – ramiai atsakė Vainorus. – Betgi aš vis juntu, kad ten kažkas gyvena, ir gana. Ten kryžius, ir tasai, rodosi, gyvas. Tik gyvybė ten kitoniška, rami, ne tokia kaip žmonių tarpe. Sėdi ten žmogus, ir vis rodosi, kad štai vienas akimirksnis – ir tu sužinosi didelę didelę paslaptį, ir būsi tokis pat ramus. Neberūpės tau tada nei javai, nei gyvuliai, nei bitės.

Ypatinga, išskirtinė vieta, kur, anot Vainoraus, senų amžių žmonės guli, milžinai. Pirmasis, pirminis pavadinimas – Milžinkapis, degradavęs, nušventintas – Šmėklų kalnas. Bet kitas kaimietis patvirtina ir dabartinį vietos ypatingumą: „Tikrai, čia dažnai vaidenasi, kad tave kažkas šaukia. Mano čia palaukėje rėželis yra. Kitą kartą ardamas aiškių aiškiausiai girdi, kad tave kažkas vardu šaukia, jog net nusigręži žmogus.“ Bet bando supaprastinti – iš oro vaidenasi, iš karščio. Nebeturi tikrumo, kad tai kažkas ypatinga, nežinoma.

Vainorus tebetiki ir senos vietos ypatingumu, ir senu laiku, atitekančiu iki dabarties. Jo tikėjimas – iš būsenos, kurią patiria ir kurią apsako savo bendrakalbiams. Visgi kiekvienas iš keturių: klierikas, tikriausiai studentas, racionalus kaimietis ir *filozopas* – lieka su savo nuomonėmis. Kur neprasiskverbia patirtis, žinojimas lieka paviršiuje. Bet patirtis lieka nebyli, jei ja nepasitikima. Kad iš tiesų patirtum, reikia tuo, kas patiriama, ir pasikliauti. Pasikliauti ir kartu saugoti pirminius patirties branduolius. Neabejotina, kad šventumas – vienas iš jų. Ir kad su juo žmogus vis dar gali susitikti, patirdamas kitaip nesusidarančias aukštąsias būsenas.

2016 m., sausis–kovas

LITERATŪRA:

Ališauskas 2012 = Vytautas Ališauskas. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus. Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai* 6. Vilnius: Aidai, 2012.

Ališauskas 2016 = *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.).* Sudarė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Aidai, 2016.

Beresnevičius 1996 = Gintaras Beresnevičius. Mircea Eliade: gyvenimas ir kūryba. Iš: Mircea Eliade. *Amžinojo sugrįžimo mitas, Archetipai ir kartotė.* Vilnius: Mintis, 1996. Beresnevičius 2004 = Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija.* Vilnius: Tyto alba, 2004.

Razauskas 2016 = Dainius Razauskas. Visi dievai; *„panteono“ sąvokos kilmė, pirminis turinys ir lietuviškas atitikmuo.* Vilnius, 2016.

Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika.* Vilnius: Mokslas, 1990.

Sacredness; protection of higher powers

Viktorija DAUJOTYTĖ

The article considers the concept of sacredness in Lithuanian indigenous culture. Making use of phenomenological access, it is examines how sacredness unfolds through the Lithuanian language, traditional culture, literature, studies of the old world-view in the past decades. The naturalness of sacredness and its relationship with religions, manifestations of holiness and its direct experience are considered. The importance of sacred time and sacred places, the inherent sanctity of the land and the natural place are accented. Sacredness is a cultural universal and the highest condition experienced by humans; it can be reflected through word, writing, it provokes action – the establishment of a sacred place.

Baltų šventviečių atodangos

Vykintas VAITKEVIČIUS

Remiantis ilgamete Lietuvos šventviečių tyrimų patirtimi straipsnyje ieškoma atsakymo į klausimą, kuo grindžiamas baltų religijos šventviečių šventumas, kaip jis reiškiasi ir yra patiriamas. Pirmą kartą fenomenologiniu būdu bendrinama patirtis yra lyg dvidalė: vietinių žmonių (šventviečių žinovų, tvarkytojų bei saugotojų) ir tyrinėtojo.

Straipsnio autorius prieina prie išvados, kad šventose vietose prie žmonių priartėjęs dievų ir mirusiųjų pasaulis. Sąlyčio arba perėjimo galimybė, kitaip tariant, mitinės šio ir kito pasaulių jungties vaizdinys, yra ryškiausias baltų šventviečių žymuo. Su juo tiesiogiai, glaudžiai susijusi nuo gimimo iki mirties žmogų lydinti, šventvietėse patiriama laimė – dalingo, sveiko, vaisingo, gražaus, turtingo bei išmintingo gyvenimo jausmas.

Prasminiai žodžiai: baltų religija ir mitologija, lietuvių prigimtinė kultūra, šventvietės, tyrimai, patirtis.

Daugelį metų ieškau senųjų šventviečių, siekiu nustatyti jų vietas, užrašyti vardus, pasakojimus ir papročius. Remdamasis aprašymais, išmatavimais ir nuotraukomis, parengiau Žemaitijos ir rytinės Aukštaitijos dalies šventviečių sąvadus, atsižvelgdamas į surinktas archeologines ir istorines žinias, tarpusavio panašumus bei skirtumus, šias nepaprastas vietas suskirsčiau į rūšis ir tipus. Kruopštus archeologijos, istorijos, kalbos ir tautosakos duomenų nagrinėjimas vėliau atvedė į kraštovaizdžio archeologijos sritį, o prigimtinės kultūros seminarai pravėrė fenomenologijos duris.

Iki šiol neturėjau progos plačiau kalbėti apie šventviečių tyrimų patirtį. Ji visapusiškai reikšminga, teikia ir stiprina pasitikėjimą savo jėgomis, dažnai lydi darbuose ir tampa šeštuoju jausmu – archeologo nuojauta, arba uosle. Patirtį be galo sunku apsakyti, bet šventumui skirtas 10-asis prigimtinės kultūros seminaras Sanklodiškėse padrąsino, remiantis ja, skvarbiai pažvelgti į baltų šventviečių vidų, lyg tūkstantmetes Šventosios pakrančių atodangas, kuriose matyti, iš *ko* tyrimų vieta sudaryta ir *kaip* susiklosčiusi. Eidamas tokiu, iš esmės fenomenologiniu keliu, šiame straipsnyje siekiu atskleisti, kuo grindžiamas, kaip reiškiasi šventviečių šventumas, kas slypi už formalių jų klasifikacijų ir tipologijų. Čia bendrinama vietinių šventviečių žinovų, tvarkytojų ir saugotojų bei tyrinėtojo patirtis.

Tokia prieiga ir keliami klausimai yra artimi prieš dešimtmetį paskelbto Gintaro Beresnevičiaus straipsnio, skirto baltų šventumui, turiniui. Pasitelkęs baltų religijos ir mitologijos šaltinius, pasiremdamas Rudolfo Otto šventybės tyrimu, G. Beresnevičius jame žvelgė į baltų religijos šventvietes, klausdamas, ar jos nuo seno „šventos „dėl ko nors“, ar kitados buvo pašventintos, o paskui, iš kartos į kartą, „jas perduoda ir nurodo tradicija“. Nerasdamas vieno tiesaus atsakymo, religijotyrininkas kalbėjo apie abipusį vietų ir šventumo ryšį – „tradicija perteikia šventą objektą, objekto šventumas patvirtina tradiciją“ (Beresnevičius 2005: 363–365).

Praėjusio šimtmečio pabaigoje fenomenologija, peržengusi abstrakčių tyrinėjimų ribas, iškilo kaip vienas kraštovaizdžio tyrimų būdų (plačiau žr.: Tilley 1994). Pasak britų archeologo Kristoferio Tilio (Christopher Tilley), šiame lauke tyrinėtojas dirba pėsčias, su užrašų knygele ir fotoaparatu arba kamera rankose, sugrįždamas į tiriamas vietas įvairiu paros ir metų laiku, žvelgdamas į jas iš skirtingų pusių, ypatingą dėmesį skirdamas kelių ir takų tinklui. Po to tyrėjas privaląs vykti į tokią aplinką, kurioje žmogaus buvimo bei veiklos pėdsakų nėra, ir tuomet imtis atliktų stebėjimų bei sukauptos patirties palyginimo, visų surinktų duomenų interpretacijos (Tilley 2010: 25–31; plg.: Vaitkevičius 2012: 56–60).

Suprantama, kad ši metodologinė prieiga subjektyvi, tačiau kitas britų archeologas Ričardas Bredlis (Richardas Bradley) pripažįsta, kad ji svarbi tiriant vieną ar kitą konkrečią priešistorinę vietą (Bradley 2000: 41–43). Beje, R. Bredlio darbams taip pat būdingas įsibuvimas kraštovaizdyje: senovės gyvenvietėse, kapinynuose, kulto vietose, skvarbus jų stebėjimas ir geografinių, archeologinių bei tam tikra dalimi etnografinių duomenų dermė (plg.: Bradley 2005).

Paminėtieji darbai, taip pat daugelis kitų studijų siejasi su baltų šventviečių po atviru dangumi: medžių ir

Viena iš daugelio baltų šventviečių atodangų – pastaraisiais metais atverta Akmenų Perkūnkalnio aikštelė (Kelmės r.). 2015 m.

giraičių, kalnų, akmenų, laukų ir pievų, upių, ežerų ir šaltinių, pelkių bei daubų tyrinėjimais, teikia jiems tam tikrą teorinį pagrindą ar bent jau žadina vaizduotę. Tačiau skirtumas tas, kad rytinėje Baltijos jūros pakrantėje nėra didingų mezolito ir neolito laikotarpio paminklų iš akmens, be to, padavimai ir sakmės apie archeologines bei mitologines vietas užsienio tyrėjus dažniausiai pasiekia kaip viduramžių legendos, o ne vietinės – prigimtinės – kultūros liudijimai. Mes dar turime galimybę juos išgirsti, dirbdami Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Baltarusijos erdvėje (plačiau apie tautosaką archeologijoje žr.: Gazin-Schwartz, Holtorf 1999).

Po Lietuvos ir Žemaitijos krikšto praėjo daugiau kaip šeši šimtmečiai. Tiek metų baltų šventvietės buvo viešojo gyvenimo užribyje. Laimė, ne visiškai pamirštos, ne visos sunaikintos. Esu patyręs, kad šventumas neišnyksta be pėdsakų. Net kai atrodo, kad šventvietė jau sugriauta – nebėra medžio, akmuo suskaldytas, o šaltinis melioratorių užverstas, visada dar *kažkas* yra – šventvietės žymė, dažnai vos įžiūrimas atspindys ar kitais būdais ir priemonėmis paliudytas jos buvimas. Pavyzdžiui, 2000 m. liepą Viktoras Petroška per Čekų (Mažeikių r.) miežių laukus nedvejodamas atvedė į nusausintos Laumės akies vietą, kurioje vasarojus buvo nesudygęs; 2015 m. sausį Antanas Jokūbaitis per bekraščius Giminėnų (Joniškio r.) arimus atvedė prie Tilkaus kapo – jo kūno kunigas nepriėmė į kapines, tai vedlio senelis Klemensas leido palaidoti ant jo žemėje buvusio, kitados šventu laikyto Varčios kalno.

Bene ilgiausiai sunaikintą šventvietę mena vardas, rečiau – padavimas arba pasakojimas, archeologiniai radiniai. Nepamirštamos akimirkos, kada po daugelio metų pertraukos Eigidijus Balčiūnas atranda ir rodo suskaldyto Ropėdų (Joniškio r.) švento akmens skeveldras, Valdas Šniaukšta pats išvalo Akmenių (Kelmės r.) Perkūno kalno aikštelę, Stasys Švabauskas vėl atranda kelią prie Kruncikų (Trakų r.) akmens su pėda, o Vytautas Šadzevičius užakusį Jarmališkių (Prienų r.) gydančio vandens šaltinį tyrinėtojų akivaizdoje išvalo ir atgaivina.

Profesorė Viktorija Daujotytė tai vadina vartoja sąvoką šventumo – aukščiausio žmonių sąmonės lygmens – nuojauta, iš kurios kylantis pirminis tikėjimas (Daujotytė, Martinaitis 2013: 111). Su akivaizdžiu, nuostabą keliančiu šventumo nuojautos liudijimu susiduria archeologai, tyrinėjantys laidojimo paminklus. Antai V amžiuje laidoti mirusiųjų palaikų į Plinkaigalio kapinyną (Kėdainių r.) buvo sugrįžta po maždaug 3000 metų pertraukos; po XIV–XV a. pirmos pusės sudegintais mirusiųjų palaikais Bajorų kaimo pelkėje (Elektrėnų sav.) slūgso maždaug 2500 metų senumo

ugnies nepaliesti žmonių kaulai ir mėlyno stiklo karoliai. Klausimas, kaip taip gali būti, kokia stipri yra vietos šventumo nuojauta, arba, kitais žodžiais tariant, trauka, iki šiol neatsakytas. Užsienio autorių darbuose taip pat gausu pavyzdžių apie tai, kaip daugelį šimtmečių ir net tūkstantmečių su pertraukomis buvo naudojami bronzos amžiaus pilkapiai, geležies amžiaus aukojimo vietos pelkėse ir kai kurie kiti paminklai (plg.: Bradley 2000: 155–161).

Naujausi tyrinėjimai atskleidžia mirusiųjų kaulų reikšmę prigimtinėje kultūroje. Gyvai paliudytas rūpestis ir pastangos į Lietuvą parvežti Sibire palaidotų lietuvių palaikus (plačiau žr.: Vaitkevičienė 2014) sugrąžina į tuos tolimus laikus, kada artimųjų – tėvų ir senelių, brolių ir seserų – kaulai buvo švenčiausias ir brangiausias dalykas, o skirtis tarp laidojimo vietų ir šventviečių neryški.

Šventvietėms būdingas gyvas ir gajus šventumas. Tai jų buvimo sąlyga ir dažnai pagrindinė dalis, kuri gali būti pamatyta, paliesta ir kitais būdais patirta. Pažymėtina, kad sunykęs arba sunaikintas vienoje vietoje, šventumas dažnai plinta aplinkui, net pereina į kitą, šalia esančią, bet šventa iki tol nelaikytą vietą; šis reiškinys dažniausiai lydi medžius, rečiau šaltinius, akmenis ir kalvas. Prisimintinos baltų religijos šventvietės, kurios buvo paverstos krikščioniškų šventovių dalimi arba pastarosios pakeitė pirmąsias, kokiu nors būdu perimdamos iš jų šventumą: plačiai žinomas pasakojimas apie beržą, ant kurio kelmo yra pastatytas didysis Beržoro (Plungės r.) bažnyčios altorius; Luponių (Šiaulių r.) akmuo su Dievo ranka ir Velnio pėda buvo panaudotas Kužių bažnyčios pamatams; ant Palangos Birutės kalno kitados iškilo Šv. Jurgio koplyčia ir t. t.

Baltų religijos šventviečių būtis neišmatuojama nei metais, nei šimtmečiais. Būdinga, kad jos yra ilgaamžės ir pergyveno daugelį žmonių kartų. Jų gyvybė bei tvarumas aiškiai juntamas prie medžių senolių bei visada žaliuojančios pušies, eglės arba kadagio. Apie gyvuosius šaltinius galima sakyti, kad jie amžinai verdantys, niekada neužšąlantys. Kartais jie tiesiog vadinami *gyvybės* šaltiniais ir gydo, stiprina sveikatą, teikia žvalumą, jaunina bei gražina. Pavyzdžiui, prie švento Pakalniškių (Jurbarko r.) šaltinėlio visą amžių gyvenusi Elvyra Bartninkaitė-Čelkonienė prisimena: „Kai augau, sakydavom: „Mamyte, tik duok mumi šaltinio vandenio, ka mes užaugtumėm šviesios, gražios“ (LTR 6266/9).

Daugelį metų Milžinkapiu vadinamas Sandariškių (Biržų r.) pilkapis ir ąžuolas dalinosi šventumu, bet likusi išlūžusio medžio kamieno dalis ilgainiui sunyks. 2015 m.

Iš pažiūros šventviečių gyvybingumas, ilgaamžiškumas yra savaiminiai bruožai, kurie kyla iš šių vietų gamtiškumo arba su juo sutampa. Tačiau šventvietės turi kažką daugiau, nei dauguma gamtos vietų. Dievai jas paženklino, ir tie nepaprasti ženklai yra būdingi plačiam, ne vien tik baltų kultūros laukui.

Ratas, arba *vainikas*, regimas žemės paviršiuje, yra vienas iš paslaptingiausių šventviečių ženklų, kurio kilmės mokslininkai iki šiol nenustatė. Prieš dešimtmetį į tokius ratus dėmesį atkreipė Lietuvos piliakalnių tyrinėtojai Zenonas Baubonis ir Gintautas Zabiela (plg.: Zabiela 2008: 50–51). Patirtis rodo, kad žolės ratų yra ir šventvietėse arba jų aplinkoje. Antai 2014 m. rugpjūtį Voskaičių (Kėdainių r.) Maldų kalno papėdėje būta 5,9 x 6,6 m dydžio, 40–45 cm pločio žolės rato, iš pietų pusės – lyg tarpo įeiti; 2015 m. gegužę Šatrijos papėdėje (Telšių r.) pastebėto rato dydis – 10,1 x 13,4 m (apie 40 cm pločio žolės ruožas); žolės ratai geriausiai matomi anksti pavasarį, tačiau išlieka per visą vasarą.

Remiantis senovės lietuvių pilkapių su akmenų vainikais tyrimais, apskritimas, nesvarbu kokio dydžio, yra šventas. Juo buvo ženklinama tai, kas brangu, ką siekta išsaugoti (plačiau žr.: Vaitkevičius 2015: 41–43). Svarbu pabrėžti, kad šias šventvietes, be senovės apeigų ir švenčių aido, dar lydėjo protėvių atmintis. Tai, kas buvo praėjusių kartų rankomis sukurta – visos regimos žymės ir pavidalai – prisidėjo, papildė pirminį, dieviškos kilmės šventumą. Šioje vietoje taip pat minėtinos sąsajos su mitiniais vaizdiniais: saulė mitologijoje dažniausiai reiškiasi kaip ratas arba žiedas; šventai ugniai per amžius buvo kasama apskrita duobelė ir net akmeniui su dubeniu, skirtu perkūnijos, lietaus vandeniui arba rasos drėgmei surinkti, tašant buvo suteikiama ritinio forma.

Grįžtant prie dievų ženklų šventvietėse, reikia pabrėžti, kad jie pasižymi didele įvairove. Atidus žvilgsnis rodo, kad šie ženklai turi daug bendro ir yra susiję su mitologiniu mūsų pasaulio ribos arba kito pasaulio angos, tenlink vedančio kelio vaizdiniu. Jis neabejotinai apima pėdomis vadinamus įdubimus šventų akmenų paviršiuje, nesvarbu, ar jie yra ankstyvųjų metalų laikotarpio paveldas (iškaltos, išgludintos apskritos duobutės), ar gamtinės kilmės žymės akmenų paviršiuje. Pėdos likusios ten, kur būta dievų: ateita, stabtelė-

Žolės ratas Voskaičių Maldų kalno papėdėje (Kėdainių r.). 2014 m.

Dvi iš keturių dievų pėdų ant Vilkelių akmens (Panevėžio r.). 2015 m.

Kareiviškio akmuo, vadinamas Perkūnija, Kruojos upelyje (Pakruojo r.). 2010 m.

ta, pereita arba išeita; vieni jų čia nužengė iš dangaus aukštybių, kiti šioje vietoje paliko žemę, atsisveikindami su jos gyventojais.

Perkūno paženklinti – daugelis skilusių, įtrūkusių šventais laikomų akmenų – ypatingi. Įtrūkimai, plyšiai – tai prasivėrusio *kito* pasaulio žymė, kaip kad perkūnijos metu įskylantis dangus, nepaprastoji akimirka ir blyksnis, kada yra matoma kito pasaulio šviesa.

Vartų arba slenksčio tarp dviejų pasaulių vaizdinys yra akivaizdus ir lydi ne tik šventus akmenis, bet ir medžius, turinčius ertmę, rečiau – ertmes tarp suaugusių kamienų arba šakų. Tokioje šventvietėje Sukantų kaime (Telšių r.) ir net prie Palangos dvaro parke suaugusių pušų buvo gydomi sunkūs susirgimai, meldžiama sveikatos. Pasakojama apie paprotį Velykų rytą per Užukalnio (Prienų r.) ąžuolo ertmę perkišti savo drabužius, o prie Šiurkiškių pušų (Akmenės r.) gyvenęs žmogus norėjo, kad po mirties karstas jam būtų pagamintas būtent iš šių medžių.

Nors paminėtose ir daugelyje kitų šventviečių *kitas* pasaulis yra labai arti, jo padėtį erdvėje sunku tiksliai nustatyti. Spėtina, kad tai ne tas pats dievų ir (arba) mirusiųjų pasaulis, kuris pasakose vaizduojamas už devynių laukų, miškų ir jūrų. Šventvietėse *kitas* pasaulis priartėja, galbūt maža dalele net sutampa, šventam medžiui arba akmeniui tarpininkaujant, prasiskverbia į žmonių pasaulį (plg.: Beresnevičius 1998: 48). Dviejų pasaulių persidengimo galimybę netiesiogiai liudija plačiai žinomos sakmės apie nematomus dievų ir mirusiųjų takus žmonių gyvenamoje aplinkoje, ant kurių nevalia būti, miegoti ir juo labiau gyventi (plg.: LD 190).

Rūko lankas virš Šliktinės aukojimo vietos (Skuodo r.). 2012 m.

Nedaug nutolsiu nuo šventviečių ženklų, atkreipdamas dėmesį, kad *bedugniai* (Žemaitijoje dar sakoma ir *begaliniai*) ežerai, giliais kanalais besijungiantys su kitais vandens telkiniais, tuo pat metu yra požemio pasaulyje plytinčių marių dalis. Antai Suosoje, ežere prie Viešintų (Anykščių r.), žvejai kartą pagavo kalbančią žuvį, ir ji pasakiusi, kad turi perduoti Suosai, kad ši privalanti sumokėti duoklę (*donį*) Dauguvai (Didžiulis 1885/1994: 43).

Peršasi mintis, kad ta pati mitinė vartų, arba perėjimo iš vieno pasaulio į kitą, reikšmė lydi visas upių santakose esančias šventvietes. Nors santakos kryptimi pusiasaliai paprastai smailėja taip, lyg vestų aklavietėn, visapusiški Neries baseino tyrinėjimai, ypač Neries ir Šventosios santaką gaubiantis šventumas rodo, kad dviejų upių sandūros taškui būdinga priešinga reikšmė – santakose mitiniai pasaulio vartai ne uždaromi, o plačiai atveriami.

Šimtai padavimų ir sakmių apie šventais laikomus kalnus ir piliakalnius – įtvirtintas gyvenvietes bei medinių pilių vietas – kalba apie skylę kalno aikštelėje arba šlaite, kuri jungia mus su požeminiu pasauliu, iš ten ataidi jo gyventojų garsai. Apie Ignaliną ir Joniškį šventi kalnai kartais tiesiog vadinami *Varčiomis*, tai yra vartų stulpais, tarpstakčiu, durimis arba vartais. Kalvotose vietovėse ypač aiškiai juntama, kad šventi kalnai žmones jungia ne tik su giliu požemiu, bet ir su aukštu dangumi[1]. Mitinis dviejų pasaulių jungties vaizdinys apima daugumą šventviečių ir yra, matyt, pats ryškiausias jų žymuo.

Dievų ženklų regima ir pakėlus akis aukštyn. Antai abipus saulės, besileidžiančios Tamožinės ąžuolyne (Kretingos r.), pasirodo *saulabroliai*, virš Šliktinės vėlyvojo geležies amžiaus aukojimo vietos (Skuodo r.) – lankas, kuris iš ryto susidaro pažemėje esančiame tirštame rūke, kuris dar neišmargintas spalvomis, nes saulė per mažai pakilusi virš žemės. Šventvietes lydi ir vaivorykštė, iki šiol neretai vadinama Laumės (apie Ariogalą, Seredžių – Laimės) juosta. Nepaprasti ratai, lankai ir juostos, lyg per dangų nutiesti rankšluosčiai ir tiltai, liudija tą pačią, jau pažįstamą pasaulių jungties

1. Tas pats įsitikinimas, kad nuo aukštesnio kalno malda greičiau pasieks dangų, iki šiol reiškiasi kaip paprotys statyti kuo aukštesnius kryžius.

galimybę, ir praturtina ją laimės sąvoka. Šventvietės yra *laimingos* vietos – tai dar vienas labai svarbus jų bruožas.

Laimė šventvietėse patiriama įvairiais būdais: žmogus randa pilnatvę, atgauna kūno jėgas ir sielos ramybę. Šventvietė yra *rami* (plg. baltų *Romovę*), viena iš idealių vietų lietuvių prigimtinėje kultūroje (plačiau žr.: Vaitkevičienė 2012: 39–40)[2]. Svarbu pabrėžti, kad laimė šventvietėse gali reikštis ir kaip pasigrožėjimas, čia žmogų apima linksmumas, kuris gražiai susiejamas su Gudininkuose prie Gervėčių augusia šventąja vinkšna:

> *Labai gražus tas medis buvo. Ir tada čia va, kur mes nupirkom namus, tas Vladas ėmė nupiluje* [=nupjovė] *tų medį. Ir jam labai nesisekė. Ne tik jam, bet visai šeimai. Pasdarė invalidai, visa, ė visi žmonės labai gailėjo to medzio* (...).
>
> *Tai va, ir mano dar kap gyveno Impolius, sako, nu va, reikėjo gi tų medių* [pjaut]*, sako visi prašė: „Nekliudyk, nekliudyk." Sakė, tokis gražus, cia niekur tokio nėra! Ir lapai labai gražūs, ir pats labai medis buvo gražus* (...).
>
> [Kodėl jis buvo toks nepaprastas, tas medis?] *Vot tai ir man labai įdomu, kap čia. Ir žinot, aš jum ir negaliu paaiškint, ir negaliu meluot, ko nežnau.* (...) *Tas ir kalnas labai gražus* [Vinkšnos]*, ir sako labai kažkaip tai linksma buvo, tį vis paukštelės čiulbėjo. Ar tu ryte, ar tu vakare, vis tynai buvo linksma*[3].

Šventos vinkšnos pjovėją, visą jo šeimą ištinkanti nelaimė akivaizdžiai rodo ir patvirtina, kad šventvietėse užtikrinama žmogaus laimė. Šio ryšio ardytojas savosios laimės dalies netenka ir paprastai yra skaudžiai baudžiamas (plg.: Beresnevičius 2005: 365–366). Palyginimui, taip Otas Glagau (Otto Glagau) aprašo ant Rambyno buvusio švento akmens suskaldymą:

> *Dar besprogdinant akmenį, vienam darbininkui buvo sunkiai sužalota akis ir ranka, o visi, prisidėję prie to darbo, buvo suluošinti; pačius vadeivas ištiko mirtis. Malūnininkas Švarcas iš gretimo Bardėnų kaimo buvo nusikaldinęs iš didžiojo gabalo girnas ir įtaisęs malūne. Netrukus jis nuskurdo, o vieną dieną jį rado įtrauktą į dantratį, visą sužalotą. Tik tada bausmės liovėsi; o paskiau kiti gabalai buvo arba sumūryti į namų pamatus, arba laikomi ir šventai saugomi tų, kurie gavo jų parsinešti, kaip namų paladijumas, saugojantis nuo stichinių nelaimių ir gydantis žaizdas, nelyginant Perkūno pirštai* (Glagau 1868/1970: 232).

„Švents tai buvo daikts ir atsikeršij, kad teip jį palietė," – minėtinas po šimtmečio Bitėnų apylinkėse užrašytas pasakojimas bei 1930-ųjų Petro Tarasenkos pastaba, kad „ir dabar dar vietiniai gyventojai apie žmones, turinčius gyvenime pasisekimą, kalba, kad jie Rambyno Laimių akmenėlį turi" (Tarasenka 1933: 410).

Šventvietės apima ir net įima toje pačioje vietoje arba apylinkėje gyvenančius žmones. Jie tampa šventų vietų prižiūrėtojais, tvarkytojais ir saugotojais. Perkeltine ir tiesiogine prasme su žmonėmis sutampančios, susiliejančios šventvietės liudija nepaprastą vienovę – bendrą būtį ir kartais net likimą. Antai, partizaninio karo metais Bernotų sodyboje Vaidulonių kaime (Radviliškio r.) kilus susišaudymui, žuvo žmonės ir sudegė namai. Tą dieną prie klėties buvęs akmuo su smailiadugniu dubeniu perskilo pusiau[4]. Vagims išvežus akmenį su smailiadugniu dubeniu iš namų kiemo Zigmas Radvilas iš Daukšių (Joniškio r.), jo paties pasakojimu, gyveno paskendęs liūdesyje, graužėsi ir silpo tol, kol akmuo bendromis žiniasklaidos ir policijos pastangomis, nebuvo jam sugrąžintas[5].

Šiuos svarstymus sutvirtina šviesuolių gyvenimo istorijos. Antai Subartonyse (Varėnos r.), šventviečių apsuptyje, gimė Vincas Mickevičius-Krėvė, Maleišiuose (Anykščių r.) – Juozas Tumas-Vaižgantas; Viktorija Daujotytė nuo mažens buvo šventos žemaičių didkalvės – Girgždūtės – lauke. Beje, garsaus ir ilgą laiką vienintelio Lietuvos kardinolo Vincento Sladkevičiaus tėvų žemėje Guronyse (Kaišiadorių r.) yra Pajautos kapas – viena žymiausių ankstyvosios Lietuvos valstybės laikotarpio šventviečių.

Šventvietės ne tik augina ir įkvepia. Jos taip pat svarbios marinant, ligonis dažnai prašo vandens būtent iš senosios šventvietės. Daugelyje baltų šventviečių iki šiol laidojami mirusieji. Pavyzdžiui, Žadeikonių (Pasvalio r.) kaimo kapinių pakraštyje auga šventas

2. Remiantis sakmėmis, laimė gali sklisti ir kita – mirusiųjų – kryptimi. Tačiau žmonėms retai pavyksta išgelbėti vėles, padaryti jas laimingas (plg.: LT 641).
3. P. Leonarda Jaraminaitė-Mažeikienė, g. 1940 m., kilusi iš Rimdžiūnų k., d. gyv. Gudininkų k., Astravo r. *U.* V. Vaitkevičius ir Ž. Montvydas, 2011 m.
4. *P.* Petras Bernotas, g. 1950 m., kilęs iš ir gyvenantis Vaidulonių k., Radviliškio r. *U.* V. Vaitkevičius, 2010 m.
5. *P.* Zigmas Radvilas, g. 1950 m., kilęs iš Rukuižių k., d. gyv. Daukšių k., Joniškio r. *U.* V. Vaitkevičius, talkinamas A. Petrauskienės ir S. Vaitekūno, 2015 m.

Žadeikonių kapeliuose (Pasvalio r.) augantis šventas ąžuolas. 2009 m.

ąžuolas, kapų eilės čia prasideda sulig medžiu. Medine tvora aptvertos kapinės su varteliais rytų pusėje sudaro šventovės po atviru dangumi vaizdą, ąžuolas vakaruose užima dievybei skirtą vietą (7 pav.). Vietos gyventojai lig šiol pasakoja apie Straigį, kuris senatvėje mėgdavęs kartoti: „Mane po ąžuolu palaidokite.“[6]

Žmonių ryšį su šventvietėmis tvirtai liudija senovinis paprotys jaunamartei vykstant į sutuoktuves atsisveikinti su gimtosios vietos šventvietėmis: akmenimis, medžiais, raudoti ant kalvų ir prie šaltinių. Tokie padavimais pavirtę pasakojimai siejami su Prienų Nuotakos kalnu Nemuno slėnio aukštumose, Karliškių (Alytaus r.) Mergos akmeniu, Mergežeriu prie Beržonkos (Elektrėnų sav.) ir daugeliu kitų vietų. Vestuvių kapeliais vadinami senkapiai apie Ylakius, Sedą, Laukuvą rodo, kad nuotakų apeigos vyko ir laidojimo vietose, kapinėse buvo kreipiamasi į protėvius.

Atsisveikinus vienoje, buvo sveikinamasi kitoje vietoje. *Įvietinimui* prilygsta jaunamartės drobės stuomens auka Kvėso ežero raisto baubliams (Kauno r.), pavasarinė Alizavos užkurių šventė Zasinyčių miško šventvietėje (Kupiškio r.). Per praėjusius

6. *P*. Marijona Remeikaitė, g. 1926 m., kilusi iš Saudogalos k., d. gyv. Žadeikonių k., Pasvalio r. *U*. V. Vaitkevičius 2009 m.

metus į žmonos šalį gyventi atėję vyrai privalėjo susirinkti bendriems šokiams ant Dijokalnio (*Dijūta, kolnali* – šių švenčių sutartinė). Vėliau liko erzinimai – nesutariantis su šeima užkurys Bakšėnuose juokais buvo siunčiamas šokti su raganomis (plačiau žr.: LLV 170–173).

1863 m. sukilėlių stovykla prie švento ąžuolo Šaravų miške (Kėdainių r.), Lietuvos partizanų bunkeriai ant Praviršulio tyrulio Šventkalnio (Radviliškio r.), Lelijų kalnelio Didmiškyje (Joniškio r.), prie šventos Maigų miško pušies (Mažeikių r.) ir kai kuriose kitose vietose liudija, kad laisvės kovotojai rinkosi ne tik nuošalias arba slaptas, bet ir šventas – saugias, laimingas vietas. Jos palaikė ir stiprino kovos dvasią.

Laimę, kurią šventvietės lemia ir užtikrina tos vietos, apylinkės, krašto, šalies gyventojams, suprantu ir kaip nenutrūkstamą laiko tėkmę (dažnai girdžiu pateikėjus sakant „radom ir paliksim“), ir kaip laimingo – saugaus, sveiko, gražaus, turtingo – gyvenimo jausmą.

Antai pasakojama, kad atsigėręs arba apsipylęs Luponių (Šiaulių r.) Laimės šaltinio vandeniu būsi laimingas; laimingas buvo ir tas, kuris ėjo po Laimės ąžuolu – senu Išlynų miško (Kelmės r.) medžiu. Vincas Vilimas buvo įpratęs rytais eiti prie Daugėlaičių (Šiaulių r.) šaltinio praustis. Jo kaimynė pamena, kaip senolis sakydavo: „Sveiks vanduo, už tai aš ilgai gyvensiu.“[7] O štai ant Budrių akmens su dubeniu (Skuodo r.) susirinkęs pirmosios perkūnijos vanduo ir stiprino sveikatą, ir gydė skaudančias vietas: „Moterys parsineš i gydys. kor kas skaust, i teps bikor... rankas nusiplaut, burną nusipraust.“[8]

7. *P.* Anelė Kuliauskaitė-Medžiaveprienė, g. 1936 m., kilusi iš Poškiečių k., Pakruojo r., d. gyv. Daugėlaičių k., Šiaulių r. *U.* V. Vaitkevičius, talkinamas A. Kazimieraitytės, A. Petrauskienės ir R. Zuzevičiūtės, 2014 m.
8. *P.* Julijana Adamavičiūtė-Bieliauskienė, g. 1919 m., kilusi iš Mikulčių k., d. gyv. Kusų k., Skuodo r. *U.* V. Vaitkevičius, talkinamas J. Kanarsko ir G. Snapkutės, 2011 m.

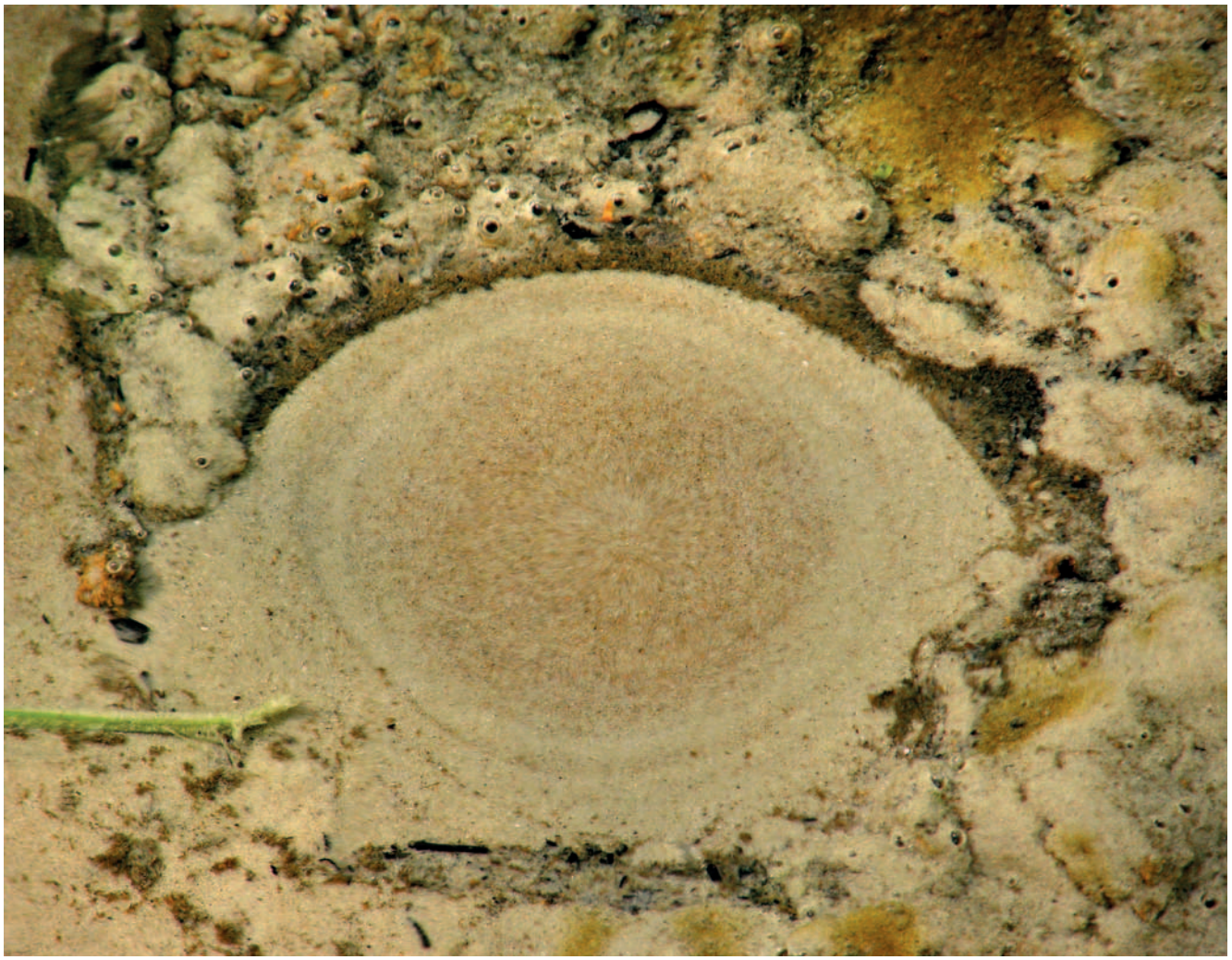

Viena iš Truikinų (Skuodo r.) Šmitos versmėje atsivėrusių akių. 2010 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotraukos.

Gydymas – svarbus, be galo platus šventviečių tyrimų laukas. Viskas šventose vietose ligoniui turi gydomos, o sveikam žmogui – sveikatą stiprinančios galios: žemė, vanduo (žiemą – ledas arba varvekliai), akmenys, medžiai, jų lapai ir žievė, žolynai. Šių nepaprastų priemonių paruošimo ir vartojimo būdas neturi tokios didelės reikšmės, kaip tikėjimas ir pasitikėjimas šventviete, jos dievybėmis.

Pabrėžtina, kad pačios šventos vietos dažnai yra kūniškos, prilygsta žmogaus kūnui. Žmones primena šventų medžių liemenys, akis – verdantys šaltiniai (8 pav.), kur yra gydoma regėjimo negalia. Stančikų Mergos šaltinis (Elektrėnų sav.) buvęs lyg veidas: dvi versmės tryško akių vietoje, trečioji – burnos[9]. Žemaičių didkalvė Moteraitis (Telšių r.) esanti lyg gulinti moteris; tokia pati buvo ir Naurašilių (Panevėžio r.) Mukoliene vadinamo akmens, kur bevaikės moterys meldė vaisingumo, išvaizda. Sukinių (Ukmergės r.) Moko kūniškumą liudija posakis „Eik pas Mokų apčiupinėt jo pantus [=pautus]“ (Volteris 1909/2014: 128).

Gydančių baltų religijos šventviečių, kurios iki šiol nebūtų įtrauktos į katalikų bažnyčios lauką, liko labai nedaug. Minėtiną, reikšmingą tarpinę vietą tarp senosios ir naujosios religijos užima žemaičių apžadų vietos. Paprastai nuošaliai, toli nuo parapinių bažnyčių esančiose šventose vietose pasižadama meldžiant sveikatos, laimės ir pasisekimo. Koplytėlės, kryželiai, kaspinai, gėlės, žvakės, einant keliais išminti takeliai – tai aukų ir padėkos ženklai, apžadų pildymas. Apžadai labai panašūs į užkalbėjimus ir, gali būti, kyla iš tos pačios arba gimininingos šaknies. Svarbiausia jos dalis – žodžiai, kuriais kreipiamasi į dievybę, meldžiama vieno ar kito dalyko.

Beje, dievybės taip pat moka kalbėti. Pasakojama apie baltų šventvietėse išgirstus žodžius ir net įvykusius pasikalbėjimus. Antai prie Alkūno miško ąžuolo (Molėtų r.) „matydavo, girdėdavo, kad šneka kas šventus žodžius – šneka kaip poterius, liepia kalbėt, melstis (...). Kai tik žmonių daugiau, tai negalima susikalbėti, o kai tik po vieną, tai ką tik norėsi, tą sužinosi...“ (Balkutė 1997: 102), o iš Liucionių uolos (Vilniaus r.) srūvantis vanduo po to, kai, pasakojama, juo nuprausė aklą šunelį, tarė: „Daug žmonių išgydžiau ir dar būčiau gydęs, bet jau pradėjo ir šunis manimi gydyti, nuo šio laiko aš būsiu paprastu vandeniu“ (LMD III 66/112c). Beje, šventviečių dievybės prabyla ir sapnuose. Paprastai juose įspėjamas švento kalno ardytojas, akmens skaldytojas ir ežero arba šaltinio sausintojas.

Ypatingo dėmesio nusipelno žinojimą suteikiančios šventvietės. *Mokais* vadinamų akmenų šeimynos teikia žinias, kurios prilygsta kitoms šventose vietose įgyjamoms vertybėms iš laimės lauko. Pavyzdžiui, Šeimaties (Utenos r.) Mokas tėvas padeda, lyg pranašauja ir pataria žmonėms, kaip elgtis negandų metu: „Ateidavo, užduodavo Mokui klausimą, paklausydavo pridėję ausį ir visada gaudavo atsakymą“ (UKP 5), o Gustonyse (Panevėžio r.) buvo sakoma: „Reik eit pas Moką pabučiuot į rūrą – tai viską žinosi.“[10] Atrodo, pas Mokus sutelkta visa pasaulio žinija, įskaitant slapčiausią ir švenčiausią gyvybės paslaptį – iki pat XX a. čia buvo meldžiama vaisingumo, įpėdinių (plg.: Tarasenka 1958: 12–14).

Apibendrindamas drįstu teigti, kad šešių šimtų metų tarpsnį – istorinę, kultūrinę ir religinę ribą, skiriančią mus nuo ankstyvosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų, gali ištirpdyti ne vien visapusiškas istorijos ir mitologijos šaltinių nagrinėjimas, įkvepiančios lietuvių prigimtinės kultūros studijos, bet ir asmeninės tyrėjo pastangos, tiriamų šventviečių stebėjimas, fotografavimas ir aprašymas fenomenologiniu būdu. Darydamas tai pirmą kartą, nesistengiau savosios patirties atskirti nuo vietinių žmonių. Per tris lauko tyrimų dešimtmečius šventas vietas žinančių, tvarkančių ir pagal galimybes saugančių žmonių patirtis man tapo artima, brangi ir tam tikru mastu – *sava*.

Priėjęs prie atodangų, pamačiau begalinį baltų šventviečių gyvybingumą ir tvarumą, šventumo sklaidą, galią plisti į šalis. Šventvietėse pastebėti dievų ženklai, nors iki šiol atpažinta tik nedidelė jų dalis, rodo dievų ir mirusiųjų pasaulio artumą, sąlyčio arba perėjimo galimybę. Mitinės dviejų pasaulių jungties vaizdinys yra pats ryškiausias baltų šventviečių žymuo. Su juo tiesiogiai, glaudžiai susijusi nuo gimimo iki mirties žmogų lydinti, šventvietėse patiriama laimė – dalingo, sveiko, vaisingo, gražaus, turtingo bei išmintingo gyvenimo jausmas.

9. *P.* Janina Kananavičiūtė-Kananavičienė, g. 1940 m., kilusi iš ir gyvenanti Stančikų k., Elektrėnų sav. *U.* V. Vaitkevičius, 2016 m.

10. *P.* Irena Gasilionytė-Šuliokienė, g. 1928 m., kilusi iš Gustonių k., Panevėžio r. *U.* V. Vaitkevičius, 2007 m.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Balkutė 1997 = R. Balkutė. *Joniškio apylinkės: padavimai, sakmės, vietovardžiai*. Vilnius, 1997. Lietuvos liaudies kultūros centre, Liaudies kūrybos archyve saugomas rankraštis.

Beresnevičius 1998 = G. Beresnevičius. Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. Iš: *Darbai ir dienos*, 1998, t. 6(15), p, 9–50.

Beresnevičius 2005 = G. Beresnevičius. Šventybės įžeminimas: pašventinimas į šventumą (pastabos baltų šventumo fenomenologijai). Iš: *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis*. Skiriama profesorės Viktorijos Daujotytės-Pakerienės 60-mečiui. Sudarytojos A. Birgerė ir D. Čiočytė. Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 355–366.

Bradley 2000 = R. Bradley. *An Archaeology of Natural Places*. London and New York: Routledge, 2004.

Bradley 2005 = R. Bradley. *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. London and New York: Routledge, 2005.

Daujotytė, Martinaitis 2013 = V. Daujotytė, M. Martinaitis. *Sugrįžęs iš gyvenimo. Pokalbiai, literatūriniai laiškai.* Vilnius: Alma littera, 2013.

Didžiulis 1885/1994 = [Apie 1885 m. S. Didžiulio užrašyta Anykščių krašto tautosaka]. Iš: *Anykščiai*, 1994, Nr. 6, p. 42–44.

Gazin-Schwartz, Holtorf 1999 = A. Gazin-Schwartz, C. Holtorf. *'As long, as ever I've known it...'*. London and New York: Routledge, 1999, p. 3–25.

Glagau 1868/1970 = O. Glagau. Lietuvninkų buitis ir būdas. Iš: *Lietuvninkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje.* Paruošė V. Milius, vertė V. Jurgutis. Vilnius: Vaga, 1970, p. 228–255.

LD = *Laumių dovanos*. Lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

LLV = V. Vaitkevičius, D. Vaitkevičienė. *Lietuva. 101 legendinė vieta*. Vilnius: Alma littera, 2011.

LMD = Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rinkiniai Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LT = *Lietuvių tautosaka* / 4. *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius ir K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. (Nurodomi rinkinio ir tautosakos vieneto numeriai).

Tarasenka 1933 = P. Tarasenka. Rambynas. Iš: *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 24, p. 408–410.

Tilley 1994 = Ch. Tilley. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg, 1994.

Tilley 2010 = Ch. Tilley. *Interpreting Landscapes: geologies, topographies, identities.* (*Explorations in landscape phenomenology* / 3). Walnut Creek, CA: Left Coast Press, Inc., 2010.

UKP = *Utenos krašto padavimai.* Parengė L. Buičenkienė. Utena, 1996. (Nurodomas kūrinio numeris).

Vaitkevičienė 2012 = D. Vaitkevičienė. Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 4, p. 30–49.

Vaitkevičienė 2014 = D. Vaitkevičienė. *„Neduok, Dieve, svetur kaulus padėti": mirusiųjų susigrąžinimas iš Sibiro į Tėvynę*. [Pranešimo 6-ajame prigimtinės kultūros seminare „Ryšiai tarp gyvųjų ir mirusiųjų lietuvių prigimtinėje kultūroje" Užutrakyje, 2014 m. kovo 16 d., vaizdo įrašas]. Prieiga per internetą: http://prigimtine.lt/lt/video-paskaitos/. [Žiūrėta 2016-08-02].

Vaitkevičius 2012 = V. Vaitkevičius. Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynų. Iš: *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 4, p. 50–61.

Vaitkevičius 2015 = V. Vaitkevičius. Pilkapiai lietuvių prigimtinės kultūros lauke. Iš: *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 1, p. 38–47.

Volteris 1909/2014 = E. Volteris. Moko akmenys ir akmeniniai atvaizdai Pietų Rusijoje, Čekijoje ir Lietuvoje. Iš: *Deltuvos kultūros almanachas ESKIZAI*, 2014, Nr. 24, p. 128–129.

Zabiela 2008 = G. Zabiela. Ancient Landscapes in Aerial Photography: The Lithuanian Example of Noise Levels. Iš: *Archaeologia Baltica*, 2008, vol. 9, p. 47–52.

Outcrops of Baltic sacred places

Vykintas VAITKEVIČIUS

Based on many years of research experience of Lithuanian sacred places, the article seeks the answer the question of what is the basis for the sacredness of the Baltic religion's sacred places and how this is expressed and experienced. For the first time, in the phenomenological manner, the experience of local people and of the researcher are shared.

At the end of the 20th c., phenomenology, having gone beyond the limits of abstract research, arose as one method of landscape research. The research of Christopher Tilley and several other authors create a theoretical basis for these studies. Only on the eastern shore of the Baltic Sea are there no great monuments of megalithic culture, while legends and stories about archaeological and mythological places, which foreign researchers usually discover through medieval legends, here remain as the only witnesses of local (indigenous) culture.

For more than six decades, the sacred places of the Baltic religion were beyond the realm Lithuanian public life. Fortunately, they are not all forgotten and not all are lost. In addition, sacredness cannot disappear without leaving some trace behind. Even when it seems like a sacred place has been destroyed, there is still something left – a mark of the sacred place, its reflection, though barely visible. For the longest time a destroyed sacred place has been kept alive through its name, less often – through legends or stories, archaeological finds.

Living and persistent sacredness is a characteristic of a sacred place. This is a condition for its presence, as well as what can be seen, touched or experienced in other ways. Having disappeared from or been destroyed in one place, sacredness often spreads, even moving over to a new place nearby, which until then had not been considered sacred.

Baltic sacred places are long-lived and have survived for many generations. Seemingly this is in relation to the naturalness of sacred places, but the gods have marked them, and some of these marks are known to this day. These are circles seen on the surface of the earth (in the grass); indentations in the surface of stones, known as "footprints"; relics of lightning strikes; spaces between tree trunks or branches that have grown together.

The article claims that sacred places are where man comes closer to the worlds of the gods and the dead. The imagery of the connection of this world and the otherworld is one of the clearest marks of the Baltic sacred places. This is directly related to good fortune – the feeling of a partial, healthy, fruitful, beautiful, wealthy and wise life – which follows a person from birth until death, experienced at these sacred places.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda

Iš lietuvių etnografijos muziejinių rinkinių istorijos.

Kazio Griniaus (1866–1950) kolekcija

Miglė LEBEDNYKAITĖ

2016-ieji Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu paskelbti Kazio Griniaus metais. Šiais metais minimos Prezidento, Steigiamojo Seimo komiteto, rengusio Lietuvos Konstituciją, pirmininko, šeštojo Lietuvos premjero, Seimo nario, gydytojo, knygnešio, varpininko, publicisto, Pasaulio tautų teisuolio (pripažintas 2015 m.), Lietuvos universiteto garbės daktaro 150-osios gimimo metinės[1].

Šiame straipsnyje siekiama suaktualinti Lietuvos dailėtyrininkų, kultūros istorikų, etnologų studijose išsamiau neaptartą K. Griniaus santykį su liaudies menu ir pristatyti jo sukauptos lietuviškų prijuosčių kolekcijos istoriją.

Straipsnyje atskleidžiama, kas lėmė šventadienės prijuostės populiarumą, kaip ji tapo tam tikru liaudies meno etalonu, ėmė reprezentuoti lietuvių tautinį stilių. Aiškinamasi, kaip šventadienės prijuostės buvo prilygintos profesionaliosios taikomosios dailės kūriniams. Atkreipiamas dėmesys į specifinį, tik nedidelei Lietuvos teritorijai būdingą suvalkietiškų kaišytinių prijuosčių ornamentą – lelijos motyvą, kuris išpopuliarėjo ir kitose liaudies meno srityse, profesionaliojoje dailėje.

Pasitelkti istorinis-kultūrinis ir faktografinis-analitinis metodai, rašytinė ir ikonografinė medžiaga.

Prasminiai žodžiai: Kazys Grinius, Joana Pavalkytė-Griniuvienė, kolekcionavimas, tradicinis liaudies kostiumas, prijuostė, pirmosios lietuvių dailės parodos (1907–1914), tarpukaris, 1927 m. lietuviškų prijuosčių paroda Kaune, M. K. Čiurlionio galerija.

Pabaiga. Pradžia ankstesniame žurnalo numeryje.

Lietuviškų prijuosčių paroda Kaune (1927)

Tarpukario metais Kaune Lietuvių dailės draugijos (toliau – LDD) surengtą lietuviškų prijuosčių parodą galime laikyti lūžio tašku prijuosčių kaupimo, klasifikavimo ir privačių liaudies tekstilės rinkinių patekimo į muziejų istorijoje. Paroda buvo atidaryta 1927 m. sausio 16 d. 13 val. LDD salone

Lietuviškų prijuosčių parodos plakatas. Kaunas, 1927 m. LLMA. 2013 m. *Modesto Ežerskio nuotrauka*.

1. Paroda, skirta Kazio Griniaus jubiliejui paminėti. Parengė Saulius Žilys, Rūta Kazlaukienė. Iš: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.* Prieiga per internetą: http://www.mab.lt/lt/naujienos/1607.

Laisvės al. 61[2]. Parodos plakatas skelbė, kad ekspoziciją galima apžiūrėti kasdien nuo 10 iki 17 val. Nurodyta, kad paroda veiks iki vasario 3 d., o įėjimo bilietą moksleiviai ir kareiviai gali įsigyti po 50 centų[3]. Paprastas bilietas į parodą kainavo 1 litą 50 centų. Ekskursijoms buvo siūloma bilietą pirkti po 25 centus, o „neturtingoms ekskursijoms" – po 10 centų[4]. Lietuviškų prijuosčių parodos plakatui buvo panaudota dviejų porų žydinčių didelių lelijų ir dviejų porų smulkių kvapiųjų žirnelių žiedų, sugrupuotų apie rombą, kompozicija[5]. Bemaž visos konkursinės parodos prijuostės buvo surinktos iš Suvalkijos etnografinio regiono (iš viso apie 300)[6]: austos staklėmis, tik viena išsiuvinėta (Sagatas 1927: 28). Savo puošyba (originaliu paukštelio motyvu) išsiskyrė prijuostė iš Mažosios Lietuvos (Grinius 1930: 219). Ekspozicijos pagrindą sudarė Joanos ir Kazio Grinių suvalkietiškų prijuosčių rinkinys. Atrodo, kad prijuosčių iš savo privačių rinkinių parodai atrinko Antanas Žmuidzinavičius, Petras Rimša, Ignas Šlapelis, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė ir kiti. Taip verčia manyti spaudoje pasirodžiusi informacija, kad minėti „stambesni lietuviškų žiurstų kolekcininkai šioje lietuvių draugijos parodoje parodys visuomenei savo brangius rinkinius"[7]. Pasak muziejininko ir dailės istoriko Pauliaus Galaunės, „daugelis kitų mūsų tautodailės sričių yra arba visiškai užmirštos, arba jomis domisi tik pavieniai asmenys, tuo tarpu prijuostes renka jau ne vienas ir ne du. Tai parodė ir minimoji paroda. Bet nė vienas rinkinys nesusilygins su daktaro K. Griniaus rinkiniu, pradėtu jo pirmosios žmonos. 300 prijuosčių rinkinys yra pakankamai gausus, atėmęs daug laiko, pasišventimo ir, žinoma, lėšų" (Galaunė 1970: 149). Kaip parodai rengtasi ir ko iš jos tikėtasi, matyti iš spaudoje skelbtų pranešimų. Turbūt iš pradžių buvo planuota ekspoziciją suformuoti iš privačių rinkinių, nes viešas kvietimas dalyvauti parodoje pasirodė likus tik penkioms dienoms iki jos atidarymo. Kad žinia vėlyva, pripažino ir organizatoriai: „Nors maža beliko laiko iki parodos, Dailės draugija prašo visų, kas turi lietuviškų prijuosčių, maloniai siųsti į parodą jų rinkinėlius."[8] Parodos metu spauda mirgėjo nuo pranešimų gausos. Miesto publika buvo skatinama atkreipti dėmesį į lietuvių liaudies kūrybą ir „išlavintą proseneliu meno skonį". Prijuostėms ir juostoms dosniai žarstytos pagyros: „Tokio rimto spalvų derinimo ir taip originališkų liaudies kūrybos raštų Europos tautos visai neturi."[9] Po drąsaus teiginio buvo patikinta, kad „tiktai rytų tautos (persai, arabai) yra pasiekę šioje srityje aukštesnio laipsnio"[10]. Parodos rengėjai vylėsi, kad lankytojos, „prisižiūrėję parodoje stebėtinai gražaus kolorito raštų, padės atgaivinti lietuviškų rūbų tradiciją" (Sagatas 1927: 28). Taigi, informaciniai pranešimai kvietė visas Kauno ponias, paneles ir moksleives aplankyti šią įdomią ir naudingą parodą[11]. Neabejota, kad įspūdingi liaudies tekstilės raštai pritrauks ir užsieniečių, kurie nepraleis progos pasigrožėti ir įvertinti „aukštos meno vertės liaudies gražiaspalves prijuostes"[12]. O P. Galaunė apie parodą palankiai atsiliepia: „Nė viena mūsų tautodailės sričių dar nebuvo taip pilnai, išsamiai sukaupta vienon vieton, kaip prijuostės Lietuvių dailės draugijos š. m. [1927 m. – M. L.] sausio mėnesį surengtoje parodoje. Tai buvo tiesiog margintų audinių šventė – visu savo įvairiaspalviu spalvingumu ir raštais, kartais to paties motyvo įvairavimu. Taip pat tai šventė ir mūsų visuomenei tuo turtu pasigėrėti" (Galaunė 1970: 149).

Lietuviškų prijuosčių paroda kas dieną sutraukdavo šimtus žiūrovų, joje apsilankė neįprastai daug – net

2. Pakvietimai į parodos atidarymą buvo atspausdinti Jolko spaustuvėje (sumokėta 25 Lt). Lietuviškų prijuosčių parodos atidarymas. Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. sausio 16 d., p. 3.
3. Už plakatų išklijavimą buvo išmokėta A. Dvorskiui 25 litai. LDD reikalų vedėjo 1927 m. vasario 3 d. Lietuviškų priejuosčių parodos apyskaita. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 44, l. 1a.
4. Lietuviškų priejuosčių parodos apyskaita. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 44, l. 2.
5. Lietuviškų prijuosčių parodos plakatas. Kaunas, 1927 m. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 45.
6. Dienraštyje „Lietuvos žinios" skelbta, kad parodoje eksponuota apie 300 prijuosčių (žr. Lietuviškų prijuosčių parodos atidarymas. Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 15 d., p. 3). Nors spaudoje buvo pranešimų, kad eksponuota apie 260 prijuosčių (žr. Sagatas 1927: 28; Šlapelienė 1927: 51). 1927 m. vasario 3 d. Lietuviškų prijuosčių parodos apyskaitoje nurodyta, kad už 286 prijuosčių nuotraukas fotografui Mejeriui Smečechauskui [dokumente nurodyta tik pirma vardo raidė „M.", o spausdinant pavardę „Šmeisiekauskui" įsivėlė klaida – *M. L.*] sumokėta 85 litai 80 centų. Už papildomas 4 prijuosčių nuotraukas (fotografavo A. Ingelevičius?) ir 41 atvirutę sumokėta 32 litai 30 centų. Iš viso nufotografuota 300 prijuosčių (žr. LDD reikalų vedėjo 1927 m. vasario 3 d. Lietuviškų prijuosčių parodos apyskaita. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 44, l. 1a.) Parodoje viena prijuosčių fotografija kainavo po 60 centų. Iš viso buvo parduotos 273 fotografijos. Už jas gauta 163 litų 80 centų (žr. Lietuviškų priejuosčių parodos apyskaita. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 44, l. 2).
7. Lietuviškų prijuosčių (žiurstų) paroda. Iš: *Lietuvis*, 1927 m. sausio 12 d., p. 3.
8. Ten pat.
9. Ten pat.
10. Ten pat.
11. Prijuosčių parodos uždarymas. Iš: *Lietuvis*, 1927 m. vasario 2 d., p. 3; Prijuosčių parodos uždarymas. Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. vasario 2 d., p. 4.
12. Lietuviškų prijuosčių (žiurstų) paroda. Iš: *Lietuvis*, 1927 m. sausio 12 d., p. 3.

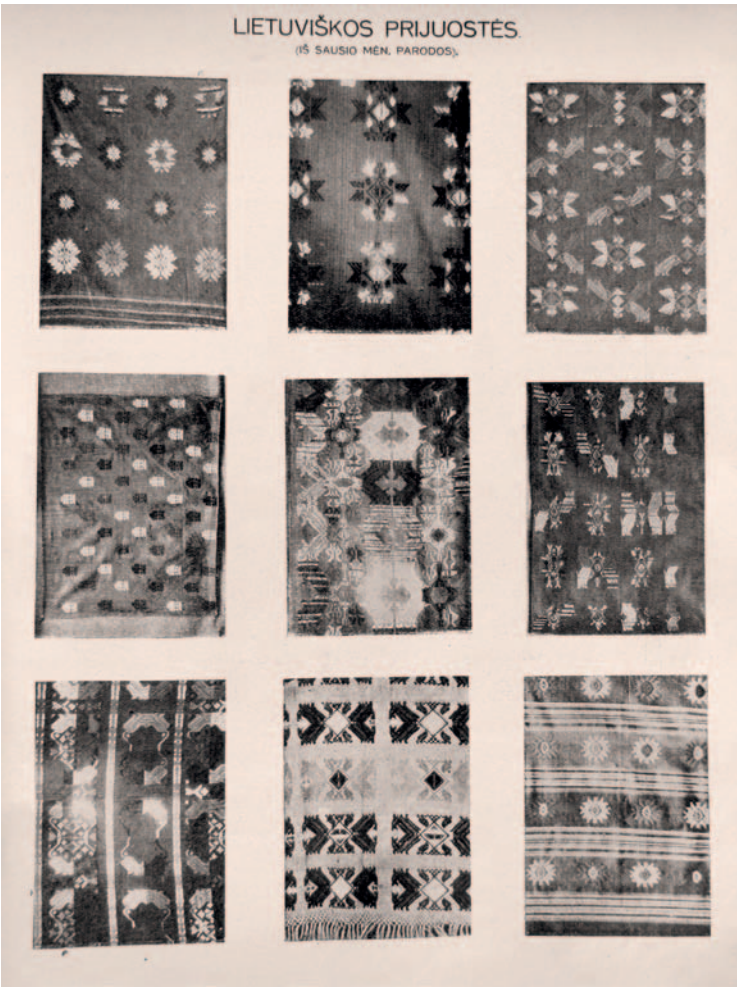

Lietuviškos prijuostės (iš sausio mėn. parodos).
(Sagatas 1927: 29).

1142 – žmonių[13]. Pagrindiniai lankytojai buvo moksleiviai, Meno mokyklos auklėtiniai, Lietuvių dailės draugijos nariai, šviesuomenė[14]. Spaudoje rašyta, kad į prijuosčių parodą plaukte plaukė Seimo atstovai, redaktoriai, profesoriai, rašytojai, studentai ir kitokie aukšti ponai (Žydrūnas 1927: 25). Tikslas buvo pasiektas: atkreiptas visuomenės ir valdininkų dėmesys į svarbią Lietuvos meninio palikimo dalį – prijuostes, kurios „daugiau sudomino lankytojus, negu bet kokių paveikslų paroda lig šiol šiuose rūmuose įrengta“ (Šlapelienė 1927: 51). Teisybė, „net pilkasermėgiai kaimiečiai užsukdavo pasigrožėt tolimos praeities liaudies kūryba“[15]. Parodoje apsilankė ne tik pavieniai žiūrovai, ją lankė ekskursijos, noriai buvo perkami prijuosčių atvirukai. Iš viso jų buvo nupirkta 273 vienetai[16]. Sulaukta lankytojų antplūdžio – organizatorių surinktos pajamos už bilietus ir prijuosčių fotografijas atpirko visas su paroda susijusias išlaidas, ji turėjo komercinį pasisekimą[17]. Informaciją apie parodą ir viešas paskaitas, straipsnius paskelbė šie periodiniai leidiniai: „Lietuvos žinios“, „Lietuvis“, „Lietuva“, „Židinys“, „Pavasaris“, „Moteris“ ir kt. Didžioji dalis straipsnių buvo iliustruota parodos eksponatais (prijuostėmis (Ž 1927: tarp 32 ir 33; tarp 48 ir 49) ir jų fragmentais (Sagatas 1927: 29; Žydrūnas 1927: 26; Šlapelienė 1927), rodyta konkursą laimėjusi gražiausia prijuostė (Sagatas 1927: 28)). Štai žurnalo „Pavasaris“ korespondentas, pasinaudojęs kilusiu susidomėjimu, išreiškė keletą kritinių pastabų jaunimui, kuris neva įsitikinęs, „kad visa, kas svetima, miestelėniška, yra gražu, o tai, kas sodžiaus padaryta, neturi nė kokios vertės“ (Žydrūnas 1927: 27). Pasak jo, „Kaune jau daktarų, aukštų valdininkų žmonos ir dukterys šventadieniais dėvi lietuviškus apdarus, lietuvių ir svetimtaučių krautuvių langai vis gausiau nustatomi namų darbo, lietuviško rašto juostomis ir kaklaraišČiais. Sodžiaus gi jaunimui tiesiog negarbė paniekinti tokį gausingą ir brangų paliktą tėvų lobį“ [18]. Kalbėtojas ragino ištraukti iš palėpių ir senų skrynių visas senoviškas prijuostes ir kitokius namų darbo audinius, jais „pasidabinti“, „išpuošti gyvenamąsias trobas“, o kitus surinkti ir „išstatyti“ parodose[19]. Pasibaigus parodai pasirodė dar keletas atsiliepimų spaudoje. Kreipdamasi retoriniu klausimu „Kur mūsų moterų menas?“, L. Karužaitė-Šlapelienė neslėpė susižavėjimo neseniai Kaune įvykusia paroda: „Įėjus į šią parodą, rodos, papuolei į kokį milžinišką gėlių darželį. Kiek čia visokių spalvų, kiek čia įvairiausių, gražiai suderintų raštų. Kiekvienas žiurstas traukia savaip akį ir negali atsigėrėti, vienas už kitą gražesnis“ (Šlapelienė 1927: 51). Ją ypač sudomino dr. K. Griniaus prijuosčių rinkinys, surinktas daugiausia iš Marijampolės apskrities.

13. „Lietuviškų priejuosčių paroda atsidarė sausio mėn. 16 d. ir tęsėsi iki 3 d. vasario mėn. 1927 m. imtinai. Parduota: 321 bilietas x 1,50 = 481,50 Lt, 338 bilietas x 50 cnt = 169 Lt, 71 bilietas x 10 cnt = 7,10 Lt, 152 bilietas x 25 = 163,80 Lt, 273 fotogr. x 60 = 163,80 Lt. Viso 859,40 Lt. Parodoje apsilankė šiaip žmonių – 321, moksleivių – 338, ekskursijos mok. – 223, Meno mokyklos – 120, Draugijos narių – 140. Viso: 1142 žmonių.“ (*Lietuviškų priejuosčių parodos apyskaita*. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 44, l. 2.)
14. Ten pat.
15. Iš lietuvių dailės draugijos (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvis*, 1927 m. vasario 1 d., p. 3.
16. Lietuviškų priejuosčių parodos apyskaita. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 44, l. 2.
17. Viso pajamų – 859 Lt 40 cnt, viso išlaidų – 358 Lt 60 cnt. Pelnas – 500 Lt 80 cnt. Žr. LDD reikalų vedėjo 1927 m. vasario 3 d. Lietuviškų priejuosčių parodos apyskaita. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 44, l. 1a.
18. Ten pat.
19. Ten pat.

Gažiausio eksponato konkursas lietuviškų prijuosčių parodoje

To meto spaudos puslapiuose mirgėte mirgėjo ne tik informaciniai pranešimai ir atsiliepimai apie prijuostes, rūpėjo ir jų rinkimo, išsaugojimo, meninės formos klausimai. Kad pritrauktų dar daugiau lankytojų į lietuviškų prijuosčių parodą, LDD dailininkų komitetas išplatino kreipimąsi į ponias ir paneles, kviesdamas išrinkti gražiausią prijuostę. Konkursas turėjo vykti tokia tvarka:

I. Pradedant nuo sausio 23 d. sekmadieniu ir baigiant vasario 1 d., visos ponios ir panelės atvykusios į parodą ir gavusios įeinamąjį bilietą, apžiūrėję iškabintas prijuostes, pažymi ant bilieto numerį tos prijuostės, kuri labiausiai patiko, ir išeidamos palieka tą bilietą pas kasininką. Pastaba: vyrai atvykę su poniomis/ na, žinoma, ir su panelėmis/ gali naudotis tik patariamuoju balsu. II. Sekmadienį, sausio 23 d. 3.1/2 val. p. p. įvyks parodoje dr. K. Griniaus pranešimas tema: lietuviškų prijuosčių audimo technika ir dail. A. Žmuidzinavičiaus: lietuviškos prijuostės estetikos atžvilgiu. III. Sekmadienį, vasario 1 d. geistina, kad ponios ir panelės atvyktų į parodą tautiškais drabužiais. 4 val. po pietų bus fotografuojama, o 5 val. įvyks sprendimo paskelbimas ir įteikimas ponių premijos gražiausios prijuostės audėjai, o jeigu tokia nebūtų žinoma, tos prijuostės savininkui ar savininkei. IV. Šiame sprendime prašomos yra dalyvauti visos ponios ir panelės neatsižvelgiant į jų amžių. V. Sprendimas bus paskelbtas spaudoje.[20]

Kadangi III pranešimo punkte įsivėlė klaida, netrukus pasirodė nauja žinutė, kad gražiausios prijuostės konkursas baigiasi ne vasario 1 d., kaip anksčiau buvo pranešta, bet sausio 30 d. 17 val. Informacija dar papildyta pranešimais apie kitą sekmadienį, sausio 30 d., 15 val. LDD salone įvyksiančią dailininko Vytauto Bičiūno paskaitą „Lietuviškos prijuostės,

20. LDD dailininkų komiteto kreipimasis „Ponių ir panelių dėmesiui“, 1927 m. sausio 20 d. išsiųstas visiems Kauno dienraščiams. Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 43, l. 155.

Kaišytinė prijuostė. XIX a.–XX a. pradžia. Marijampolės apskritis. 1927 m. Kaune, Lietuvių dailės draugijos salone vykusioje lietuviškų prijuosčių parodoje išrinkta gražiausia prijuoste. Iš dr. Kazio Griniaus ir Joanos Griniuvienės prijuosčių rinkinio, 1902–1927 m. ČDM. 2005 m. *Audriaus Kapčiaus nuotrauka*.

Cinkografijos ir fotolitografijos įmonės „Žiedas" reklama. Kaunas, 1927 m. (NŽ 1927: 18).

kaipo aisčių kultūros liekana" (Bičiūnas 1927: 4)[21]. Tą dieną ponios ir panelės buvo kviečiamos ateiti su tautiniu kostiumu. Iš spaudos sužinome, kad V. Bičiūno paskaitoje apsilankė nemažas būrys meno mėgėjų. Tarp jų buvo 10 ponių ir panelių, įsiklausiusių į rengėjų pageidavimus ir pasipuošusių gražiais tautiniais drabužiais. Lietuviškų prijuosčių parodoje dailininkas akcentavo prijuosčių dekoratyvinės puošybos įvairovę. V. Bičiūno nuomone, „šimtametės" prijuostės (*žiurstai*) tęsia seną aisčių audinių tradiciją (Bičiūnas 1927: 4). Paskaitininkas aptarė prijuosčių ornamentų pobūdį: 1) „įvairūs augmenų ir gėlių ornamentai (dobilo, radastos ir kt.)", 2) „mišraus piešinio pagražinimai, arba geometrinio bei šiaip primityvaus rašto", 3) „gyvių, įvairių daiktų bei simbolinių ženklų stilizuoti motyvai": a) „simboliškai konstuktyvinis ornamentas", b) „namo kraigo, langučių, kraigo papuošimo – žirgų, etc.", c) „saulės", d) „taurės", e) „gėlės ir paukščių", 4) „vazos su lelijų žiedais"[22].

Tikrai vertas dėmesio stilizuoto augalinio ornamento gretinimas su lietuvių trobesių kraigo galo puošmenimis iš ornamentuotų lentelių – lėkiais su kryžminiais (poriniais) žirgų simboliais. V. Bičiūnas įžvelgė „renesansinius" lelijos vazoje motyvo bruožus. Dailininko nuomone, tikriausiai šį ornamentą – augalo, išaugančio iš dekoratyvaus vazonėlio, motyvą – prijuosčių puošybai valstietės pasiskolinę „nuo kuparų ir kraičių skrynių"[23]. Taigi buvo pastebėti stiliaus ypatumai, artimi polichrominei baldų puošybai.

Po V. Bičiūno paskaitos dailininkas A. Žmuidzinavičius paskelbė gražiausios prijuostės konkurso rezultatus[24]. Suskaičiavus balsus paaiškėjo, kad dailiausiu eksponatu publika išrinko prijuostę iš dr. K. Griniaus rinkinio. Joje ryškiaspalviais skaistgijų siūlais iškaišyti pavieniai įsivaizduojami rugiagėlių (*vosilkų*) žiedai. Tikrai simboliška tai, kad premijuota prijuostė parodoje buvo pažymėta pirmuoju numeriu. Tad gal ne tik meniniai ypatumai jai padėjo nustelbti likusių prijuosčių lelijų žiedų margumyną[25]? Įdomu, kad šį tautinį motyvą savo reklamos apipavidalinimui pasiskolino cinkografijos ir fotolitografijos įmonė „Žiedas", veikusi Kaune 1926?–1934 m.[26]. Prijuostės savininkui dr. Kaziui Griniui buvo įteikta dovana – „vienas lakštas spalvotų lietuviškų audinių su atitinkamu užrašu" (Šlapelienė 1927: 51)[27]. Iškilmingoje ceremonijoje dalyvavo Marija Žmuidzinavičienė, Halina Kairiūkštytė-Jacinienė, A. Tamošaitis ir kiti. Spaudoje buvo publikuota bendra dalyvių nuotrauka, kurioje matyti tautiniais drabužiais pasipuošusios moterys[28]. Tą nuotrauką numatyta išsiuntinėti ir užsienio spaudai[29].

21. Iš prijuosčių parodos. Iš: *Lietuvis*. 1927 m. sausio 21 d., p. 3; Lietuviškų prijuosčių parodoj. Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. sausio 29 d., p. 3.
22. Ten pat.
23. Ten pat.
24. Prijuosčių prizas jau paskirtas. Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. vasario 1 d., p. 4.
25. Gražiausios prijuostės konkursą laimėjusi prijuostė saugoma ČDM Liaudies meno skyriuje: ČDM E 150. Iš dr. Kazio Griniaus ir Joanos Griniuvienės prijuosčių rinkinio (1902–1927).
26. Cinkografijos ir fotolitografijos įmonės „Žiedas" reklama publikuota tarpukario periodinėje spaudoje: NŽ 1927: 18; KV 1928: 21; Ž 1928: 251. Taip pat žr. Intaitė 2016: 80. Pasak „Žiedo" vedėjo B. Žilinsko, „ši įmonė labai gerai techniškai įrengta ir veikia nuo 1926 m. gegužės mėn." (Trimitas 1930: 508).
27. Iš lietuvių dailės draugijos (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvis*. 1927 m. vasario 1 d., p. 3.
28. *Lietuviškų prijuosčių parodos organizatorių, dalyvių ir svečių fotonuotraukos, 1927 m.* Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 47; Nuotrauka publikuota: Inčiūra 1927: 55.
29. Iš prijuosčių parodos. Iš: *Lietuvis*. 1927 m. sausio 27 d., p. 3.

Lietuviškų prijuosčių parodos atidarymas Kaune. Lietuvių dailės draugijos salonas, 1927 m.
Stovi antras iš kairės Antanas Žmuidzinavičius, trečias – Jonas Šileika, septinta – Marija Žmuidzinavičienė, devintas – Kazys Grinius, vienuolikta – Halina Kairiūkštytė-Jacinienė; iš dešinės: pirmas – Jonas Martinaitis, šeštas – Antanas Tamošaitis. LLMA. *Fotografas nenurodytas*.

Prijuosčių teoriniai tyrinėjimai tarpukariu ir šių dienų hipotezės

Lietuviškų prijuosčių parodos metu vykdyta švietėjiška veikla – LDD salone buvo surengtos net trys viešos paskaitos. Galime numanyti, kad jos buvo edukacinio pobūdžio. Paskaitų klausėsi apie 300 žmonių[30]. Pranešimus skaitė dr. K. Grinius, A. Žmuidzinavičius ir Vytautas Bičiūnas. Spaudoje buvo raginama sausio 23 d., sekmadienį, 15:30 val., atvykti pasiklausyti dr. K. Griniaus pranešimo „Lietuviškų prijuosčių technika ir raštų terminai“ ir A. Žmuidzinavičiaus „Lietuviškos prijuostės estetikos atžvilgiu“[31]. Laikraščiai nešykštėjo vietos paskaitų aprašymams. Iš jų sužinome, kad K. Grinius dėkojo visiems prisidėjusiems prie šios neeilinės parodos, pabrėždamas, kad tik tokiu būdu prijuostes galima parodyti platesnei auditorijai. Siekdamas atkreipti visuomenės dėmesį į lietuvių liaudies meno vertę, jis ragino susirūpinti tekstilės dirbinių išsaugojimu. Svarstė, ar nevertėtų išleisti reprezentatyvų audinių albumą. Kaip pavyzdį K. Grinius minėjo latvius, kurie brangina tekstilės palikimą: „surinkę tautiškuosius audinius išleidžia albumus, o mes nieko neturime“[32]. Jis kėlė aktualius klausimus, susijusius su liaudies meno rinkinių formavimu, muziejinių vertybių apsaugos ir eksponavimo problema. Anot dr. K. Griniaus, jis pats „turįs kolekciją 300 prijuosčių ir neturėdamas kur dėti, laikąs sukimšęs į brezentinį čemodaną“[33]. Nepamiršta ir prijuosčių funkcijų įvairovė, patvirtinanti jų socialinį ir kultūrinį reikšmingumą. K. Grinius, pabrėždamas relikvinių drabužių perdavimo iš kartos į kartą tradicijos svarbą, užsiminė, kad parodoje eksponuojama itin vertinga prijuostė, kuri „austa jo mamos motinos tetos:

30. Paskaitos prijuosčių parodoj (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 20 d., p. 3.
31. Paskaitos prijuosčių parodoj (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 20 d., p. 3; Prijuosčių parodoj (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvis*, 1927 m. sausio 22 d., p. 2.
32. Dr. Kazio Griniaus paskaita apie lietuviškas prijuostes. Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 26 d., p. 2.
33. Ten pat.

Antanas Jaroševičius. Vandens lelijos. XX a. I pusė. LDM.

tai būsią 1760–1770 metų“[34]. Pasak pranešėjo, laikui bėgant nyksta ne tik dirbiniai, bet ir audimo įtaisai: audimo staklės, skietas, kuris naudojamas metmenims tam tikru pločiu paskirstyti ir ataudui primušti, lanktis siūlams į sruogas lenkti, vytuvai, arba vytuškos, siūlams iš sruogų išvyti[35] ir kt. Susirinkusiai publikai jis aiškino, kaip buvo dažomi prijuostėms naudojami siūlai. Audimo procesą K. Grinius apibūdino kaip ilgą ir nelengvą. Pasak jo, geriausia audėja per dieną išaudžia ne daugiau kaip sprindį raštuoto audinio (J. A. 1927: 5)[36]. Kalbėdamas apie Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Veliuonos, Tilžės apskrityse surinktas prijuostes, K. Grinius pagal raštus jas suskirstė į dvi pagrindines grupes: 1) „rožės, tulpės, t. y. gėlės (yra ir kitokių)“, 2) „saulė, mėnuo arba žvaigždės“. Išskyrė pirmosios grupės dominuojantį motyvą, tai – paprastos ir kombinuotos tulpės. Prie retesnių galima skirti ąžuolėlio motyvą[37]. Prisiminė, kad „Vilniaus rašytojas Brenštein mano, kad audinių raštuose daug gėlių atnešta iš Indijos, pavyzdžiui, lotosas“[38]. Šia proga galima palyginti lotoso žiedą su dailininko Antano Jaroševičiaus „Vandens lelijos“ piešiniu. K. Grinius pabrėžė, kad minėti raštai būdingi pietų ir rytų Lietuvai. Pridurdamas, kad šiaurės rytų Baltarusijoje, apie Oršą, „baltgudės dabar nešiojančios skaras panašias į raštus lietuvių prijuostėse. Ši raštų gaminimo juosta tęsiasi pro Kauną link Gardino ir toliau“. Įžvelgta ir prijuosčių raštų sąsajų su švedų ir suomių raštais, nors pastebėta, kad pastarųjų stilizavimas visai kitoks[39]. Iš pranešimo matyti, kad buvo išreikštas susirūpinimas kaimo audinių išsaugojimu, raginta nelikti abejingiems ir rinkti senoviškas lietuvių prijuostes.

A. Žmuidzinavičius paskaitoje „Lietuviškos prijuostės estetikos atžvilgiu“ tęsė svarstymus apie prijuosčių kilmę ir jų menines ypatybes. Iš kur tas prijuosčių gražumas? Atsakydamas į šį klausimą, A. Žmuidzinavičius pastebėjo, kad prijuostės fonas (dugnas), kuriame iškaišomos gėlės ar kiti motyvai, nebuvo margas, tik vienspalvis, austas dvinyčiu pynimu. Spaudoje užsimenama, kad A. Žmuidzinavičius prijuosčių nesimetriškuose raštuose įžvelgė tautinių audinių savitumą: „audėjos išbarsto gėles, kaip pievoje, kaip fantazija joms rodo“ (J. A. 1927: 5). Kita vertus, iš kur tie raštai atsirado? Ieškota kaišytinių prijuosčių augalinio ornamento panašumo su kitų šalių tekstile. Pasak A. Žmuidzinavičiaus, sudėtingo audimo būdo „tulpių“ raštai Lietuvoje pasirodė maždaug XVIII a. viduryje. Dailininko nuomone, augalinio ornamento pavyzdžiai galėjo atkeliauti iš Vakarų Europos, veikiami didžiųjų meninės tekstilės gamybos centrų (Liono) kūrybos. Kaip jau minėta, K. Grinius prijuosčių dekorą lygino su šiaurės rytų Baltarusijoje nešiotų skarų puošyba bei

34. Ten pat.
35. Plačiau žr. LEEŽ 2015.
36. Dr. Kazio Griniaus paskaita apie lietuviškas prijuostes. Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 26 d., p. 2.
37. Įdomu, kad Rimtas Sagatas lietuviškų prijuosčių parodoje priskaičiavo net 260 stilizuotų, „visai lietuviškų“ ąžuolo motyvų. Pasak R. Sagato, prijuostėse vyrauja tokie motyvai: „255 tulpės, 55 taurės, 226 drugeliai, 213 dryžiai, 77 žvaigždės, 42 kažkokie kringeliai, 34 saulės, 163 stikliukai-langiukai, 145 lelijos... <...> Tik pažvelkite į dažniausiai vartojamą tulpę; vienur ji kojomis aukštyn, kitur – žemyn, vienoje prijuostėje tulpės sudurtos, kitoje – atskirtos, tai poromis, tai pavieniui – šimtai įdomių, nė kiek nenuobodžių tulpės kompozicijų! <...> Kur čia išvardysi, jei visos savotiškai gražios: vienos spalvomis, kitos raštais“ (Sagatas 1927: 28).
38. Dr. Kazio Griniaus paskaita apie lietuviškas prijuostes. Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 26 d., p. 2.
39. Ten pat.

švedų ir suomių audinių raštais[40]. Reikėtų paminėti, kad kaišytinių prijuosčių raštų kilmės bei pavadinimų klausimai rūpėjo ir dailininkui Antanui Jaroševičiui. Pasak jo, „pro darželį eidamas vargiai praeisi nepastebėjęs pasistiebusios ir viršum kitų žalumynų iškilusios lelijos“[41]. A. Jaroševičiaus pastebi, kad lietuvių liaudies dainose itin dažnai minimos rūta, mėta ir lelijėlė: „rūta dėl savo simboliškos reikšmės, mėta dėl kvapo, o lelijėlė dėl savo skaistumo, – dekoratyviškumo. <...> Tuo tarpu tulpės vardas dainose nesutinkamas. <...> Jei prijuosčių raštai lietuviškos kilmės, tai jie kurti ne į tulpę nusižiūrint, bet greičiausiai į leliją, tad jie ir turėtų būti vadinami lelijų raštais.“[42] Čia būtų pravartu išsamiau aptarti vieną svarbiausių XIX a. kaišytinių prijuosčių raštų, kurį sudaro keturios aplink rombą sugrupuotos lelijos. Prisiminkime, kad iškilus Lietuvos kultūros tyrinėtojas Mykolas Eustachijus Brenšteinas pirmasis bandė atsakyti į klausimą, kokia suvalkiečių kaišytinio lelijos (tulpių) ornamento kilmė (Brensztejn 1912: 50). Kultūros istorikas, ieškodamas analogų kitose šalyse, atkreipė dėmesį, kad Bosnijos liaudies kostiumo dekore naudojamas tulpės motyvas esąs panašus į suvalkiečių kaišytinių prijuosčių augalinį ornamentą (Brensztejn 1911: il. 554). Turiu pastebėti, kad Bosnijoje, skirtingai nei Lietuvoje, tulpės motyvu buvo ne puošiamos moterų prijuostės, o siuvinėjami vyrų marškiniai. Sunku pasakyti, kodėl M. Brenšteinas savo įžvalgos apie tulpės motyvą liaudies tekstilės dekore plačiau nebeplėtojo.

Nūdienos tyrinėtojai, domėjęsi augalinio ornamento semantika ir simbolika, iš esmės sutinka, kad lietuvių etnografinės tekstilės augalinis ornamentas patyrė kaimyninių etnosų poveikį ir turi sąsajų su Europos profesionaliosios dailės dirbiniais (LLM 1993; Jurkuvienė 1999; Šatavičiūtė 2007a). Išskirtinas dailėtyrininkės Teresės Jurkuvienės straipsnis, kuriame aptarta lelijos žiedų motyvo raida ir gana vėlyvas (XVIII a.) jo pasirodymas lietuvių liaudies tekstilėje (Jurkuvienė 1999). Pirmiausia tyrinėtoja atsigręžė į ankstyvojo baroko tekstilę ir Vakarų Europos manufaktūrų daugiasluoksnius šilko, damasto, satino, brokato audinių pynimus, kuriuose nuo seno naudota sudėtinga brošavimo technika[43], nežinota ankstesniuose lietuvių liaudies audiniuose. T. Jurkuvienė prijuosčių lelijos motyvo kilmę sieja su pastarosios technikos liaudiška interpretacija – kaišymo technika buvo paplitusi nedideliame areale kartu su ornamentais, kuriuos įaudžiant buvo būtina ją panaudoti. Kaišymu prijuostės buvo dekoruojamos tik pietvakarių Lietuvoje, daugiausia Suvalkijoje. Vienu iš būdingiausių lelijinio ornamento pavidalų įvardijama rombo ir lelijos žiedų kombinacija. Be to, autorė pastebėjo, kad „minimo ornamento kompozicinės struktūros pagrindu tapo rombo su ataugėlėmis ir kabliukais ženklas“ (Jurkuvienė 1999: 260). T. Jurkuvienė, remdamasi liaudies meno geometrinio ornamento tyrinėtojo Vytauto Tumėno rombo su ataugėlėmis („roželės“) rašto analize, grindžia mintį apie šio ornamento simboliką, ją sieja su vitalinėmis galiomis, apsaugine magine funkcija (Tumėnas 1989; Tumėnas 2002: 190–196, 197–202).

Toliau plėtojant mintį apie lietuvių kaišytinių prijuosčių raštų kilmę, kyla dar vienas klausimas: ar būta kokių sąsajų su kaimyninėje Baltarusijoje, Vitebsko srityje, gyvenusių sentikių XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios rankšluosčių puošyba? Įdomu, kad baltarusių sentikių rankšluosčių raštams plačiai naudota kaišymo technika nėra būdinga baltarusių prijuosčių dekorui (Лобачевская 1998; Лабачэўская 2009). 2011 m. mokslinės stažuotės metu pavyko aptikti tik vieną tokią prijuostę, kuri saugoma Baltarusijos nacionaliniame dailės muziejuje Minske. Įrašas metrikoje byloja, kad tai – XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios prijuostė (НХМ РБ П-2679) iš Vitebsko srities (Padvoryca k., Seno raj.). Tačiau neatmestina prielaida, kad eksponatas į muziejų galėjo patekti kaip išardyto sijono dalis. Taip manyti verčia prijuostei nebūdingi matmenys – jos ilgis siekia 104 cm, o plotis 60 cm. Taip pat palyginti grubiai naminės vilnos siūlais pažemėje iškaišytas pagrindinis motyvas – rombo su ataugėlėmis raštas („roželė“). Tačiau savo spalvine gama ir ornamento ritmika aptariamas eksponatas turi panašumų su dzūkių kaišytinėmis prijuostėmis. Daugiau kaišymo technikos pavyzdžių baltarusių prijuostėse nerasta.

40. Ten pat.

41. Dail. A. Jaroševičiaus straipsniai: lietuviško stiliaus klausimu, taikomojo meno reikalu, prijuostės (lapų kiekis – 7). [Straipsnių rankraščiai, mašinraščiai, spausdintų straipsnių iškarpos, bet nėra nurodytos datos ir kur išspausdinti]. Iš: LDMA, Antano Jaroševičiaus fondas, B-2, Ap1 (42 bylos), b. 11, l. 5–6 („Prijuostės“).

42. Ten pat, l. 6.

43. Brošavimas – audinio rašto audimo technika, kai papildomais ataudų siūlais (pvz., nesuktais spalvotais šilkiniais, vilnoniais, auksuoto sidabro, geresnės kokybės sidabruoto, auksuoto sidabro ir šycho bei kitais siūlais) kaišomas tik vienas motyvas. Liaudies tekstilėje brošavimo terminą atitinka kaišymo terminas. Dažniausiai raštas kaišytas skaistgijomis – plonais ir putliais vilnoniais fabrikinės gamybos siūlais, paprastai ryškiai dažytais, kartais pereinančiomis spalvomis.

Viršuje: kaišytinė prijuostė. XIX a.–XX a. pradžia. Naumiesčio apskritis. Iš Antano Žmuidzinavičiaus rinkinio.
Apačioje: kaišytinė prijuostė. XIX a. Marijampolės apskr. Iš Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės rinkinio. Eksponuota 1927 m. lietuviškų prijuosčių parodoje Kaune ir 1927 m. pirmojoje Šiaurės ir Rytų Europos kilimų parodoje Paryžiaus dekoratyvinio meno muziejuje (Prancūzija). (Tapis 1927: il. 11*, il. 11**).

Pietryčių Lietuvoje šios rūšies prijuostės pasižymi iškaišytomis sudėtingomis kompozicijomis ir lietuvių archajinei tekstilei nebūdinga spalvine motyvų asimetrija, tad siūlau prielaidą, kad suvalkiečių ir dzūkių prijuosčių kaišymo technikos ir ornamento raidą galėjo paveikti meninio reiškinio migracija. Nors vyrauja nuomonės, kad suvalkiečių ir dzūkių prijuosčių dekorui darė įtaką bažnytinė arba dvarų tekstilė, taip pat tikėtina, kad šių Lietuvos regionų prijuosčių ornamentų motyvus ir audimo būdus galėjo veikti tiurkų tautos (totoriai), XIX a. paveikusios ir slavų žemėse gyvenančių finougrų (pietų udmurtų, rytų marių) tekstilės puošybos tradiciją (Мишуринкая 2009: 209; Калашникова, Плужникова 1990: 93; Молчанова 2006; Лебедева 2008). XIX a. viduryje Pavolgio krašte tarp rusų, tiurkų kilmės totorių, čiuvašų, kurių protėviais laikomi senieji Pavolgio bulgarai, ir finougrų (pietų udmurtų, rytų marių) tautų paplitusi kaišymo technika ir ornamentika (atskiri geometriniai ženklai, rombai, trikampiai, X tipo kryželio, „roželės“, aštuoniakampės žvaigždutės) turi bendrumų su suvalkiečių ir dzūkių prijuosčių dekoru (Горожанина, Зайцева 2003: 29). Sąsajų galima įžvelgti su vėlesnio laikotarpio kaišytinių lietuvių prijuosčių plastinėmis formomis. Joms būdingas motyvo geometrizavimas, kietesnių ir laužytų linijų piešinys, labiau apibendrintos keturių simetriškų lelijų aplink rombą kompozicijos. Panašiai ritmiškai išdėstomi žiedai, išsiskleidę iš vieno centro. Tokios kompozicijos apskritimo arba kvadratinio silueto grupės – žvaigždutės, saulutės – būdingos pietų udmurtų, rytų marių tekstilės dekorui. Aptikta įvairiaspalviais rombelių, trikampėlių motyvais iškaišytų audinių, artimų dzūkių kaišytinėms languotoms prijuostėms. Sąsajos nustatytos išnagrinėjus Rusijos etnografijos muziejuje saugomus totorių, čiuvašų, baškirų, pietų udmurtų ir rytų marių liaudies tekstilės pavyzdžius[44]. Ši hipotezė dar reikalautų nuodugnesnio tyrimo, tačiau nustatytos neabejotinos lietuviškų kaišytinių prijuosčių raštų analogijos su finougrų ir tiurkų tautų tekstile perša mintis apie kultūrinės patirties – audimo būdų ir ornamentų – perėmimą, vykstantį dėl etninės sklaidos, kultūrinės migracijos ir ekonominių mainų.

Sugrįžtant prie 1927 m. lietuviškų prijuosčių parodoje Kaune vykusių viešųjų paskaitų, vertingomis laikytinos įžvalgos apie kaišytinių prijuosčių genezę. Antai A. Žmuidzinavičius, kalbėdamas apie lelijos (tulpės) motyvo komponavimo ypatybes, daugiausia dėmesio skyrė kaišytinių prijuosčių kilmės problemai, taip pat jų išsaugojimo ir kolekcionavimo klausimams. K. Grinius analizavo prijuosčių audimo technologiją, klasifikavo raštus, aptarė galimas jų sąsajas su kitų šalių liaudies tekstile. Svarbu, kad K. Grinius turimą medžiagą apie prijuostes stengėsi susisteminti ir apibendrinti. 1930 m. Žemės ūkio mokslo žurnale „Žemės ūkis“ slapyvardžiu Ūkininko Sūnus K. Grinius paskelbė straipsnį „Mūsų naminės pramonės dirbinys – lietuvių prijuostės“ (su redakcijos prierašu: „Pradėjus visuomenei rūpintis liaudies meno kūriniais ir namų pramonės atgaivinimu, randame reikalo įdėti

44. Pietų udmurčių ir totorių XIX a. pab. kaišytinių prijuosčių ir audinių pavyzdžiai iš REM yra publikuoti: Lebednykaitė 2013: 226–227.

į „Žemės ūkį“ šį įdomų straipsnį apie lietuvių prijuostes“) (Grinius 1930). Jame aptarta prijuostės kilmė ir pavadinimų įvairovė, audimo įtaisai, audinių gamybos, augalinio dažymo būdai, prijuosčių raštų ir puošybos ypatumai. Šis straipsnis buvo reikšmingas vėlesniems liaudies tekstilės tyrinėtojams. Štai 1930 m. išleistame solidžiausiame tarpukario leidinyje „Lietuvių liaudies menas“ P. Galaunė nemenką dėmesį skyrė ir prijuostėms (*žiurstams*), remdamasis K. Griniaus paskaitos apie lietuviškas prijuostes (1927) medžiaga (Galaunė 1930: 266–268). Ši lietuvių liaudies meno knyga yra iliustruota devynių suvalkietiškų kaišytinių prijuosčių fragmentais iš M. K. Čiurlionio galerijos rinkinio (tikėtina, iš 1927 m. įsigyto J. ir K. Grinių prijuosčių rinkinio)[45]. Dar vienoje iliustracijoje (pieš. 169) – kaišytinių raštų *žiurstas*. Pastarojo eksponato raštą P. Galaunė įvertino kaip vieną gražiausių iškaišytų raštų[46] ir pabrėžė, kad „kompozicijos lygsvara išlaikyta net tada, kada žiursto dugne raštų „pribarstyta“ tiek, jog iš karto jie atrodo chaosas. Dėl to žiurstas ir virsta tokiu meno objektu, kuriuo kartais atsigėrėti neįmanoma. Akį glosto tai rašto forma, tai spalvingumo gama“ (Galaunė 1930: 268). Surinkta ikonografinė medžiaga leidžia šią prijuostę identifikuoti kaip S. Kymantaitės-Čiurlionienės privataus prijuosčių rinkinio eksponatą. Kaišytinė prijuostė buvo rodyta 1927 m. lietuviškų prijuosčių parodoje Kaune ir pirmojoje Šiaurės ir Rytų Europos kilimų parodoje Paryžiuje.

Apibendrinant galima drąsiai teigti, kad lietuviškų prijuosčių paroda Kaune (1927) – viena reikšmingiausių prijuosčių parodų tarpukariu. Ji atskleidė savitą suvalkiečių prijuosčių ornamentiką, supažindino lankytojus su nykstančiu kaimo paveldu. Tai buvo reikšmingas kultūrinis įvykis, sulaukęs plataus atgarsio ir palankių vertinimų. Ši paroda suteikė impulsų platesnei prijuosčių sklaidai, paskatino M. K. Čiurlionio galeriją perimti privačius prijuosčių rinkinius. Tai buvo akstinas Lietuvai tais pačiais metais pristatyti prijuostes pirmojoje Šiaurės ir Rytų Europos kilimų parodoje Paryžiaus dekoratyvinio meno muziejuje Prancūzijoje (Tapis 1927a: 15–18).

45. Ten pat, 168 pieš. [fotografija] „Kaišytinių raštų *žiurstai* M. K. Čiurlionio galerijos rinkinyje“. Pagal Antano Ingelevičiaus darytą nuotrauką.

46. Ten pat, 169 pieš. [fotografija] „Kaišytinių raštų *žiurstas*“. Pagal Antano Ingelevičiaus darytą nuotrauką.

Joanos Griniuvienės ir Kazio Griniaus lietuviškų prijuosčių ir „aprėdalų“ kolekcijos (1902–1927 m.) patekimas į M. K. Čiurlionio galeriją

Po pirmosios lietuviškų prijuosčių parodos Kaune stengtasi, kad jos patektų į M. K. Čiurlionio galerijos rinkinį: P. Galaunė, rašydamas apie „margintų audinių šventę“, teigė, kad tai didelis ir meniniu požiūriu vertingas rinkinys ir vyksta derybos su savininku dėl jo patekimo į muziejų (Galaunė 1927: 149–150). Ilgametis triūsas nenuėjo veltui. Augant visuotiniam susidomėjimui prijuostėmis M. K. Čiurlionio galerija nupirko J. ir K. Grinių sukauptas ir parodoje eksponuotas lietuviškas prijuostes[47]. Tačiau rinkinio įgijimo formalumai truko ilgiau nei pusmetį. Iš M. K. Čiurlionio galerijos komisijos posėdžių protokolų aiškėja, kad K. Grinius už kiekvieną prijuostę (iš viso 300 vnt.) prašė po 50 litų[48]. Kita vertus, jis buvo išreiškęs norą prijuosčių rinkinį deponuoti arba padovanoti galerijai. Tik su viena sąlyga: jei bus išspręsta patalpų problema ir įrengtos tinkamos ekspozicinės vitrinos. Deja, tuo metu M. K. Čiurlionio galerija neturėjo galimybės sudaryti tokių sąlygų. Todėl buvo nutarta iš K. Griniaus nupirkti istorinę ir meninę vertę turinčias prijuostes. Už jas sumokėta 7500 litų[49]. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus archyve saugomas „Joanos Grinienės ir Kazio Griniaus lietuviškų prijuosčių ir aprėdalų kolekcijos (1902–1927 m.)“ aprašas,

47. M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas Nr. 9. Iš: GNA. Informacija el. paštu gauta 2013-03-28 iš ČDM Gn rinkinių saugotojos dr. Ingos Nėnienės; Žemaitytė 1988: 125.

48. M. K. Čiurlionio galerijos komisija svarstė Griniaus ir Žmuidzinavičiaus prijuosčių rinkinių įsigijimo klausimą. Galaunės nuomone, 15 000 Lt už prijuostes, pridėjus kilimus ir juostas, – kaina priimtina. Pavesta tuo rūpintis Galaunei. Jei būtų gautos lėšos, pageidautina, kad ir dail. Žmuidzinavičiaus kolekcija būtų įsigyta (M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. rugsėjo 14 d. posėdžio protokolas Nr. 7. Iš: GNA); Griniaus prijuosčių kolekciją peržiūrėti pavedama Galaunei, Šlapeliui ir Šileikai (M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. spalio 17 d. posėdžio protokolas Nr. 8. Iš: GNA); Galaunė apžiūrėjo: tinkamos muziejui 296 prijuostės, 36 juostos, 2 kilimai, 1 sijonas, 2 pirštinių poros ir prijuosčių atkarpos – rinkinys yra įsigytinas muziejui. Nutarta: Galaunei pavedama atlikti visus prijuosčių įsigijimo formalumus (M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas Nr. 9. Iš: GNA). Informacija el. paštu gauta 2013-03-28 iš ČDM Gn rinkinių saugotojos dr. I. Nėnienės.

49. M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. kovo 10 d. posėdžio protokolas Nr. 2. Iš: GNA. Informacija el. paštu gauta 2013-03-28 iš ČDM Gn rinkinių saugotojos dr. I. Nėnienės.

kurį K. Grinius pasirašė 1927 m. spalio 20 d.[50] Data prie pavadinimo rodo, kad rinkinys buvo kauptas 25 metus, kol pateko į M. K. Čiurlionio galeriją[51]. Rinkinio registracijos sąsiuvinyje ranka įrašyta: „Apie 1902 m. mano nabašnikė žmona Joana Pavalkytė-Grinienė pradėjo rinkti iš Pilviškių apylinkės juostas ir prijuostes. Tą darbą ji varė tebegyvendama Marijampolėj iki 1914 m. Prisirinko apie 50 su viršum prijuosčių ir trejetas dešimčių juostų.“[52] Nuo 1923 m. K. Grinius prijuosčių kolekciją papildė „supirkinėdamas prijuostes per savo seserietę Adelę Degutytę-Matulaitienę (iš Kazlų Rūdos parapijos). Kolekcija surinkta iš Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių apskričių.“[53] Čia dera prisiminti muziejininko ir dailės istoriko Pauliaus Galaunės žodžius, kad „žymiausioji tuo metu suvalkietiškų prijuosčių rinkėja buvo dr. K. Griniaus pirmoji žmona. Gyvenant Suvalkijoje, jai pasisekė surinkti jų 300 su viršum, o taip pat nemaža įvairių kitų kostiumo dalių. Atgaivinusi veiklą Kaune, Lietuvių dailės draugija iš dalies to rinkinio surengė Priejuosčių parodą. Tais pačiais metais 1927 m. dr. K. Grinius iš to rinkinio pardavė 355 vienetus priejuosčių bei kitų drabužių dalių Čiurlionio galerijai“ (Galaunė 1967: 147). Turiu atkreipti dėmesį, kad minėtas eksponatų skaičius nėra tikslus. Tikriausiai jis buvo netiksliai užrašytas 1931 m. išleistoje M. K. Čiurlionio galerijos penkerių metų darbo apyskaitoje (MKČG 1931: 61), o vėliau pakartotas P. Galaunės atsiminimuose „Muziejininko novelės“.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus archyvo inventorinėje knygoje Nr. 1 (E) yra suinventorinta 340 eksponatų (Nr. 1–340) iš J. ir K. Grinių rinkinio. Tai, kad J. ir K. Grinių lietuviškų prijuosčių ir *aprėdalų* kolekcijoje yra 340 vienetų eksponatų, patvirtina ir kiti archyviniai dokumentai[54]. Rinkinį sudaro 298 (įskaitant 7 nurašytas) suvalkiečių kaišytinės prijuostės, 37 juostos, 2 kilimai (*divonai*), susiūti iš įvairiaspalvių ir įvairiaraščių juostų (muziejininkės Aušros Kargaudienės duomenimis, Suvalkijoje jie buvo vadinami *laũminiais*[55] (Kargaudienė 1997: 24); lietuvių mitologijoje Laumė ir Laima yra verpimo, audimo globėjos, o juosta yra šių deivių ženklas[56]), 1 sijonas ir 2 poros pirštinių[57]. Taigi J. ir K. Grinius pagrįstai galime laikyti ryškiausiais lietuviškų prijuosčių kolekcininkais. Šio rinkinio apimtis pranoksta XX a. pirmoje pusėje kitų visuomenės veikėjų kauptas liaudies tekstilės kolekcijas. Tai buvo vienas pirmųjų atvejų, kada M. K. Čiurlionio galerija nupirko šventadienių prijuosčių rinkinį iš privataus kolekcininko. K. ir J. Grinių surinktos prijuostės tapo M. K. Čiurlionio galerijos prijuosčių rinkinio branduoliu (prasideda pirmu inventoriniu numeriu). Nepraėjus nė mėnesiui prijuosčių kolekcija (120 vnt.) įgyta iš A. Žmuidzinavičiaus[58]. Už prijuostes sumokėta 3700 litų[59]. Taip per tarpukarį unikalus prijuosčių rinkinys išaugo net kelis kartus.

Beje, netikėta intriga: 1934 m. spalio 4 d. M. K. Čiurlionio galerijos komisijoje (dalyvavo Paulius Galaunė, Ignas Šlapelis, Jonas Šileika, Antanas Galdikas ir Švietimo ministerijos atstovas Vladas Pryšmantas) svarstyta galimybė 1927 m. įsigytą J. ir K. Grinių prijuosčių rinkinį (298 vnt.) papildyti naujais eksponatais, bet ji liko neįgyvendinta. Prezidento K. Griniaus antroji žmona ir bendražygė Kristina Arsaitė-Griniuvienė (1896–1987) pasiūlė galerijai įsigyti dar 400 prijuosčių už 20 000 litų. Iš archyvinių įrašų aiškėja, kad nepavy-

50. *Joanos Grinienės ir Dr. K. Griniaus lietuviškų prijuosčių ir aprėdalų kolekcija 1902–1927 m.* [K. Griniaus rinkinio registracijos sąsiuvinis]. K. Grinius aprašą pasirašė 1927 m. spalio 20 d. Kaune. Iš: ČDM LMS, inv. Nr. ČDM La 2474.
51. Ten pat.
52. Ten pat.
53. Ten pat.
54. M. K. Čiurlionio Galerijos komisijos 1927 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas Nr. 9. Iš: GNA. Informacija el. paštu gauta 2013-03-28 iš ČDM Gn rinkinių saugotojos dr. I. Nėnienės.
55. LKŽe: *laũminis*, ruožuotas laumės juostos (vaivorykštės) spalvų juostomis: Seniau buvo labai madoj lauminės skaros (Slm). Jaunikis jaunajai atveždavo čeverykas ir lauminę skarą LTR (Pn).
56. Plačiau žr. Tumėnas 1999: 35–43.
57. Kargaudienė 2003: 54. Informacija apie eksponatų skaičių el. paštu gauta 2012-06-29 iš ČDM LMS tekstilės rinkinių saugotojos Jurgos Valatkaitės (patikslinta 2016-03-17).
58. M. K. Čiurlionio galerijos komisija svarstė, kad Žmuidzinavičiaus prijuosčių labai didelė kaina, nutarta įgyti, jei atiduos po 25 Lt. Prijuosčių skaičius neminimas (M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. gegužės 31 d. posėdžio protokolas Nr. 6. Iš: GNA); M. K. Čiurlionio galerijos komisija skaitė Žmuidzinavičiaus spalio 25 d. pareiškimą, kuriame siūloma įsigyti 120 prijuosčių už 4800 Lt. Komisija nutarė pirmiausia įgyti Griniaus prijuosčių rinkinį, o Žmuidzinavičiaus prijuosčių pirkimo klausimą palikti atvirą (M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas Nr. 9. Iš: GNA). Informacija el. paštu gauta 2013-03-28 iš ČDM Gn rinkinių saugotojos dr. Ingos Nėnienės.
59. M. K. Čiurlionio galerijos komisija svarstė Antano Žmuidzinavičiaus prijuosčių rinkinio įsigijimą. Vyko diskusijos dėl rinkinio istorinės ir meninės vertės: „P. Galaunė priduria, kad dail. A. Žmuidzinavičius prijuostes parduoda tiktai kaipo kolekciją, kuri buvo renkama išeinant iš tam tikrų prijuosčių tipų pilniausio parinkimo. <...> P. Šlapelis apibūdina dail. A. Žmuidzinavičiaus kolekciją kaipo didelės vertės, nes renkama ji buvo nuo senai, parenkant geriausius eksponatus, p. Šlapelio nuomone 3700 litų už kolekciją tikrai galima mokėti.“ Nutarė įsigyti už 3700 Lt. Žmuidzinavičius sutiko (M. K. Čiurlionio galerijos komisijos 1927 m. lapkričio 11 d. posėdžio protokolas Nr. 10. Iš: GNA). Informacija el. paštu gauta 2013-03-28 iš ČDM Gn rinkinių saugotojos dr. Ingos Nėnienės.

ko gauti tokių lėšų: „Komisija, turėdama galvoj, kad š/m Galerijos išlaidų sąmatoj leista muziejiniams eksponatams įsigyti tik 3300 Lt, nutarė nuo p. Grinienės siūlomos prijuosčių kolekcijos įsigijimo susilaikyti, bet, kad artimiausioj ateity ta kolekcija patektų į Galeriją, vienbalsiai nutarė pavesti p. Galaunei prašyti Švietimo Ministerijos išrūpinti tam reikalui lėšas, o su p. Griniene tartis dėl prijuosčių kainos sumažinimo ir dubletų atrinkimo“[60]. Šis faktas atskleidžia, kad K. Griniaus prijuosčių rinkinys buvo daug didesnis, nei iki šiol manyta. Svarbus klausimas, ar išlikusios šios prijuostės. Turimais duomenimis Lietuvos Prezidento dr. K. Griniaus memorialiniame muziejuje (įk. 1998) Marijampolėje minėto prijuosčių rinkinio nėra. Ar galėjo 1944 m. dr. K. Grinius, pasitraukdamas į Vakarus, o vėliau vykdamas į Čikagą, kartu pasiimti ir suvalkietiškas prijuostes?

Žinoma, kad Griniai 1944 m. lapkričio 7 d. atvyko į Berlyną rūpintis tolesniu pasitraukimu Vakarų link (Ilgūnas 2000: 465). Atsiminimuose dr. K. Grinius nurodo, kad jų daiktai (iš viso keturi dideli pakai), iš Lietuvos traukiniu išsiųsti į Berlyną, tik po kelių mėnesių pasiekė adresatą (prie Rytų ministerijos vokiečių kuriamą įstaigą lietuvių reikalams „Litauishe Hilfstelle“) (Grinius 1947: 22). Traukdamiesi per Halės (Halle / Salle) miestą toliau į Vakarus, atsiųstus daiktus Griniai paliko Berlyne. Pasak dr. K. Griniaus, nesuskubo jų iš Berlyno atsiimti: „Teisybė, ir sunku jau buvo tai padaryti, nes Vokietijos geležinkelių transportas vis labiau ir labiau iro. Pagaliau gavome telegramą iš Berlyno, kad „Litauishe Hilfstelle“ anglų subombarduota ir sudeginta. Tai turbūt buvo 1945 m. vasario mėn. [3 d.]. Taip žuvo su visa kita manta mano kelių metų darbas ir nemažas mano ir mano žmonos turtas (filaterinės prekės, drabužiai).“[61] Kol kas daugiau informacijos apie dr. K. Griniaus prijuosčių rinkinio būklę neaptikta.

Kaip matyti, XX a. 3-iajame dešimtmetyje M. K. Čiurlionio galerija daug nuveikė formuodama ir tyrinėdama lietuvių etnografijos muziejinius rinkinius, rūpindamasi sklaida Lietuvoje bei užsienyje. Nuo pat įsteigimo (1921 m.) galerija organizuotai rinko liaudies meno eksponatus mokslinėse ir etnografinėse ekspedicijose, jai talkino Meno mokyklos mokiniai, dailininkai. 1925 m. M. K. Čiurlionio galerijos Liaudies meno fondų pagrindą sudarė eksponatai, paveldėti iš Lietuvių dailės draugijos (1534 vnt.)[62], nemažai juostų, prijuosčių, skulptūrų, margučių, skrynių ir kryžių piešinių galerija įsigijo iš privačių kolekcininkų (MKČG 1931: 14, 61; LDI 1982: 120–121). „Pamažu pildėsi ir muziejaus techninė bazė, nuolat buvo įsigyjama įranga kūriniams saugoti ir eksponuoti: 1929–30 m. liaudies tekstilės rinkiniams (juostoms, prijuostėms) eksponuoti Moterų globos kombinato stalių dirbtuvėse pagamintos aštuonios ekspozicinės spintos pagal švedų muziejų pavyzdį, o skulptūrai, keramikai, audiniams – šešios metalinės įstiklintos vitrinos, pagal vokiečių firmos „Museums Kunde“ brėžinius pagamintos inž. A. Grauroko vadovaujamose Kauno siaurųjų geležinkelių metalo dirbtuvėse“ (NČDM 2011: 18). M. K. Čiurlionio galerijos sudaryti lietuvių liaudies meno rinkiniai keliavo po užsienio parodas, reprezentuodami Lietuvą[63]. Antrojoje tarptautinėje dekoratyvinio meno parodoje Italijoje, Moncoje, (1925) buvo rodomos prijuostės[64], juostos[65], skulptūros, geležiniai kryžiai, Adomo Varno koplytstulpių ir stogastulpių, Vinco Svirskio koplytstulpių ir kryžių nuotraukos[66]. Greta vienuolika šalių – Italija, Anglija, Belgija, Prancūzija, Suomija, Olandija, Vokietija, Meksika, Lenkija, Šveicarija, Vengrija – demonstravo savo šiuolaikinį dekoratyvinį meną. Anot dailėtyrininkės Jolitos Mulevičiūtės, tai buvo Lietuvos Respublikos debiutas parodiniame Europos dailės gyvenime (Mulevičiūtė 2001: 167). Lietuviškos prijuostės buvo pristatytos 1927 m. pirmojoje Šiaurės ir Rytų Eu-

60. M. K. Čiurlionies Galerijos komisijos 1934 m. spalio 4 d. posėdžio protokolas Nr. 3, l. 46–47. Iš: GNA.
61. Ten pat.
62. M. K. Čiurlionio galerija 1920 m. perėmė dalį Lietuvių dailės draugijos surinktų tautodailės dirbinių. Buvo perduota 40 prijuosčių iš Trakų (Lapainių k.), Šakių (Lukšių k., Daugeliškių k., Šakiai, Sintautų k., Slavikų k., Zypliabūdžio k., Auškadarinių k.), Marijampolės (Pilviškiai, Skriaudžių k.) apskričių. Žr. *Lietuvių dailės draugijos perduota Čiurlionies galerijai depozitan 1920 m.* Iš: LLMA, f. 33, ap. 1, b. 26, l. 54–59; MKČG 1931: 14.
63. 1921 m. Lietuvių meno kūrėjų draugija įrengia lietuvių liaudies meno ekspoziciją Londone, „Vaikų gelbėjimo fondo“ („Save the Children Fund“) parodoje (dalyvavo Prancūzija, Italija, Vokietija, Čekoslovakija, Vengrija, Estija, Lietuva ir kitos Europos šalys). Parodos tikslas – surinkti iš parduotųjų eksponatų Fondui lėšų ir supažindinti anglų visuomenę su įvairių tautų liaudies menu. Žr. Lietuvių tautodailės paroda Londone. *Lietuva*. 1921 m. spalio 21 d., Nr. 237 (764), p. 3.
64. Parodoje eksponuotos šios prijuostės: ČDM E 580 (1931 m. buvo pasiųsta į *Lietuvių liaudies meno parodą* Stokholme ir iš ten negrįžo), ČDM E 581–590, ČDM E 593–597, ČDM E 599–605, ČDM E 607–614, ČDM E 617, ČDM E 618, ČDM E 620–626, ČDM E 628. Informacija apie eksponatus el. paštu gauta 2012 05 04 iš ČDM LMS tekstilės rinkinių saugotojos J. Valatkaitės.
65. Dailėtyrininkės G. Jankevičiūtės duomenimis 1925 m. Monzos taikomosios dailės parodos lankytojai išpirko Lietuvių meno kūrėjų draugijos sandėliuose užsigulėjusias Skapiškio juostas. Žr. Jankevičiūtė 2003: 213.
66. Opere 1925; Salvatori 1925.

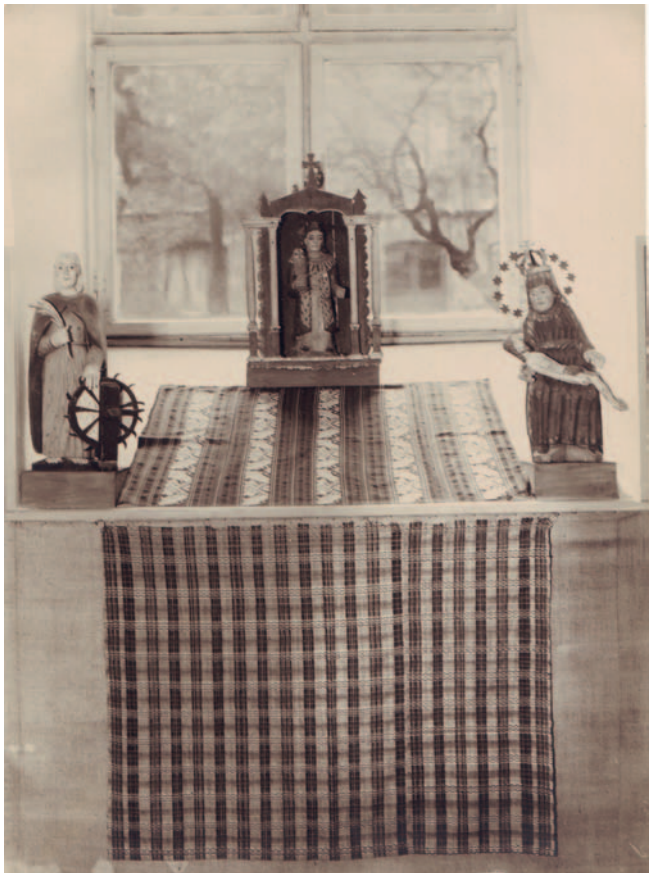

Lietuvių liaudies meno paroda Stokholmo Šiaurės muziejuje (Nordiska Museet), Švedija. 1931 m. ČDM. *Fotografas nenurodytas*.

Lietuvių liaudies meno paroda Stokholmo Šiaurės muziejuje (Nordiska Museet), Švedija. 1931 m. ČDM. *Fotografas nenurodytas*.

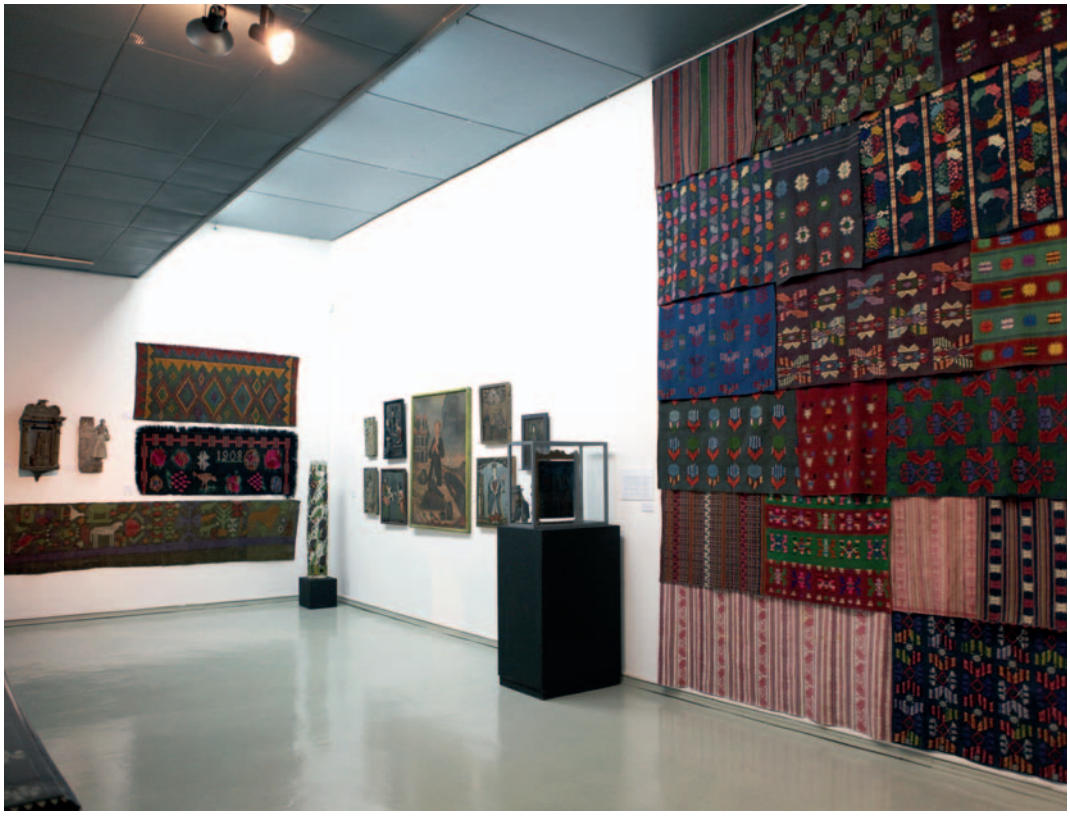

Ekspozicijos vaizdas iš Mykolo Žilinsko dailės galerijoje vykusios parodos „Mirábile Visu/ Nuostabu matyti“. Paroda skirta Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus įkūrimo 90-mečiui paminėti, 2011 12 15–2012 05 18. ČDM. 2011 m. *Rimantės Pranciškos Ropytės nuotrauka*.

ropos kilimų parodoje Paryžiuje, Dekoratyvinio meno muziejuje, 1931 m. lietuvių liaudies meno parodose Švedijoje, Danijoje, Norvegijoje, 1935 m. Baltijos šalių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – liaudies meno parodoje Paryžiuje, Trocadéro Etnografijos muziejuje[67]. Tad autentiški lietuvių liaudies meno pavyzdžiai – prijuostės – atliko svarbų vaidmenį reprezentuojant Lietuvą didžiosiose tarptautinėse parodose. Reikia paminėti, kad Lietuvoje prijuostės iš J. ir K. Grinių rinkinio buvo eksponuotos parodose, surengtose Prezidento Kazio Griniaus memorialiniame muziejuje Marijampolėje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje ir Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje Kaune[68].

Išvados

1. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje įvairūs sociokultūriniai veiksniai keitė šventadienių prijuosčių funkciją. Dėvėjimui skirta šventadienio liaudies kostiumo dalis tapo potencialiu etninių tradicijų ir tautiškumo simboliu. Tai sietina su bendromis XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos nacionalinio sąjūdžio tendencijomis, liaudies meno, kaip tautiškumo atramos, atradimu, draugijų (LMD, LDD) ir pavienių kultūros veikėjų švietėjiška veikla, etnografinių dirbinių tyrinėjimo ir rinkimo skatinimo programomis, žemės ūkio, smulkiųjų amatų, smulkiosios pramonės ir liaudies meno parodomis. Buvo sudarytos palankios sąlygos įvertinti prijuosčių meninę vertę, o tai paspartino privačių ir muziejinių lietuvių prijuosčių rinkinių sudarymą Lietuvoje ir užsienyje.

2. Šventadienių prijuosčių įsitvirtinimą parodiniame gyvenime paskatino pirmosios lietuvių dailės parodos (1907–1914), kuriose buvo įrengti liaudies meno skyriai. Pozityvų vaidmenį atliko periodikoje skelbtos parodų apžvalgos, jose formavęsi diskusijos liaudies tekstilės ornamentikos ir tautiško stiliaus klausimais. Analizuojant pirmųjų lietuvių dailės parodų eksponatus, pastebėta akivaizdi tendencija: įspūdingų ir spalvingų suvalkiečių prijuosčių skaičius parodose vis didėjo. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad parodų liaudies meno skyriuose dominavusias prijuostes gausiai pirko visuomenės, kultūros bei politikos veikėjai: draugijų nariai, dailininkai, gydytojai, dvasininkai, teisininkai, bankininkai. Kita vertus, šios parodos ne tik populiarino prijuostes, kaip vieną dekoratyviausių liaudies tekstilės pavyzdžių, bet ir pavertė šventadienę prijuostę tam tikru tautiškumo etalonu ir reprezentante. XX a. pradžioje kaišytinių prijuosčių lelijos motyvas pradėtas naudoti ir kitose liaudies meno srityse, profesionaliojoje dailėje, plačiau lelijos (tulpės) motyvas pasklido XX a. 3–4 dešimtmetyje.

3. XX a. 3-iajame dešimtmetyje, pradėjus organizuotai rinkti liaudies meno pavyzdžius, Lietuvoje jau buvo sukaupta ne viena gausi ir vertinga privati šventadienių prijuosčių kolekcija. Ryškiausiais prijuosčių kolekcininkais laikytini Joana ir Kazys Griniai, labai prisidėję prie prijuosčių populiarinimo, tyrinėjimo ir jų sklaidos parodose. XX a. pirmaisiais dešimtmečiais išskirtinio dėmesio sulaukė suvalkiečių kaišytinės prijuostės, atitikusios laikotarpio estetinius idealus. Tai sąlygojo netolygų įvairių regionų šventadienių prijuosčių rinkimą, jų įsigijimą bei pasiskirstymą Lietuvos ir užsienio muziejų rinkiniuose.

4. Aptarus iki šiol nenagrinėtą 1927 metų lietuviškų prijuosčių parodą Kaune matyti, kad nauji duomenys apie prijuostes leidžia patikslinti ir pakoreguoti jų kaupimo istoriją, suteikia papildomos medžiagos ir argumentų prijuosčių sklaidos tyrimams, padeda suprasti jų reprezentacinį vaidmenį. 1927 m. Kaune surengtą lietuviškų prijuosčių parodą galima vertinti kaip vieną reikšmingiausių prijuosčių parodų tarpukariu. Ji padėjo ugdyti žiūrovą, nusimanantį apie dailiųjų amatų ir taikomosios dailės (grindžiamos tradicinių dirbinių pavyzdžių stilizavimu) aktualijas, ir tai, savo ruožtu, kėlė kultūrinio išprusimo lygį. Ši paroda paskatino M. K. Čiurlionio galeriją įsigyti kolekcininkų prijuosčių rin-

67. ELL 1935.

68. Prijuostės iš J. ir K. Grinių prijuosčių rinkinio eksponuotos Lietuvos Prezidento K. Griniaus memorialiniame muziejuje: nuo 2005 m. gegužės 27 d. iki birželio 20 d. (paroda „Iš J. ir K. Grinių prijuosčių kolekcijos“ buvo skirta pirmojo viešo lietuviško vakaro Marijampolėje 100-mečiui); ČDM: nuo 1993 m. gruodžio 12 d. iki 1994 m. gegužės 15 d. parodoje „Kaišytinės prijuostės iš kapsių ir zanavykių skrynių“ (Savickienė, Kargaudienė 1994: 34–38); nuo 2011 m. gruodžio 15 d. iki 2012 gegužės 18 d. ČDM įkūrimo 90-mečiui paminėti M. Žilinsko dailės galerijoje vykusioje parodoje „Mirábile Visu/Nuostabu matyti“; nuo 2005 m. liepos 5 d. iki 2007 m. spalio 7 d. Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje Kaune „eksponuotos 5 prijuostės (E 130; E 191; E 215; E 216; E 223) ir 4 juostos (E 304; E 306; E 313; E 311) iš J. ir K. Grinių rinkinio. Nuo 2004 m. rūmai buvo Lietuvos Respublikos Prezidentūros kanceliarijos žinioje. 2005 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūros rūmai Kaune buvo perduoti Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui. Tų pačių metų liepos 5 d. Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune atvėrė duris visuomenei.“ Informacija 2016 m. balandžio 27 d. gauta el. paštu iš ČDM Liaudies meno skyriaus rinkinių saugotojos Jurgos Valatkaitės; 2016 m. birželio 8 d. ČDM Istorinėje Lietuvos Respublikos Prezidentūroje Kaune buvo pagerbtas prieš 150 metų gimęs ir lygiai prieš 90 metų prezidento priesaiką ištaręs pavyzdinis Lietuvos demokratas Kazys Grinius, o muziejuje – atidaryta paroda „Praktinė demokratija: Prezidento Kazio Griniaus receptas“, kurios ekspoziciją papuošė prijuostės, juostos ir pirštinės iš J. ir K. Grinių rinkinio. Paroda veiks: 2016 06 08–2017 06 08.

kinius, kaip tautinės kultūros vertybes. Lietuviškų prijuosčių parodos sėkmė prisidėjo ir prie tarptautinės Lietuvos reprezentacijos 1927 m. pirmojoje Šiaurės ir Rytų Europos kilimų parodoje Paryžiuje ir kitose šalyse.

SANTRUMPOS:

ČDM = Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus; E, G – šio muziejaus eksponatų numeris.
ČDM LMS – ČDM Liaudies meno skyrius.
ČDM LMSF – ČDM LMS fototeka.
Gn = Adelės ir Pauliaus Galaunių namai.
GNA = Gn archyvas; Gnf – Gn istorinės vaizdo medžiagos rinkinys.
LDD = Lietuvių dailės draugija.
LDM = Lietuvos dailės muziejus.
LDMA = LDM archyvas.
LDM G = LDM XX a. I pusės grafikos rinkinio pagrindinis fondas.
LKŽe = Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas.
LMD = Lietuvių mokslo draugija.
LLMA = Lietuvos literatūros ir meno archyvas.
REM = Rusijos etnografijos muziejus Sankt Peterburge (ru. *Российский Этнографический музей*) (Rusija).
VUB RS = Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslo ir kultūros paveldo centro Rankraščių skyrius.
BNDM = Baltarusijos nacionalinis dailės muziejus Minske (brus. *Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь*, ru. *Национальный художественный музей РБ*); (НХМ РБ) КП – šio muziejaus eksponatų numeris (Baltarusija).

ŠALTINIAI:

Galaunė 1970 = Paulius Galaunė. Prijuosčių paroda. Iš: *Dailės ir kultūros baruose*: Straipsnių rinkinys. Vilnius: Vaga, 1970.

Galaunė 1967 = Paulius Galaunė. *Muziejininko novelės*. Vilnius: Vaga, 1967.

Grinius 1947 = Kazys Grinius. *Atsiminimai ir mintys*, t. 1. Tübingen: Patria, 1947.

ELL 1935 = *Guide de l'exposition d'Art populaire Baltique. Estonie-Lettonie-Lituanie*: Parodos katalogas, teksto autoriai Henri Focillon, Helmi Kurrik, Jurgis Baltrušaitis, Musée d'Ethnographie du Trocadéro, Muséum National d'Histoire Naturelle. Paris: Editions Step, 1935, [be puslapių numeracijos].

MKČG 1931 = *M. K. Čiurlionies galerija. 1925-XII-13–1930*: Penkerių metų darbo apyskaita, sudarė P. Galaunė. Kaunas: „Spindulio" bendrovės spaustuvė, 1931.

Opere 1925 = *Opere Scelte II Mostra Internazionale delle Arti Decorative Villa Reale di Monza*: Parodos katalogas. Milano, 1925.

Salvatori 1925 = Giuseppe Salvatori. *Rustic and Popular Art in Lithuania*. Milano: Grandi edizioni artistiche, 1925.

Tapis 1927 = *Tapis de Pologne, Lithuanie et Yougoslavie*: Parodos katalogas, Editions Arts & Couleurs, Paris: ERNST Henri, Libraire Editeur, 35, Rue Saint-Vincent, [1927].

Tapis 1927a = *Le tapis. Première exposition Europe septentrionale et orientale*: Parodos katalogas, Musée des arts décoratifs, Pavillion de Marsan Palais du Louvre, Paris: Frazier-Soye, Juin–Septembre, 1927.

Žemaitytė 1988 = Zita Žemaitytė. *Paulius Galaunė*: Monografija. Vilnius: Vaga, 1988.

PERIODINIAI LEIDINIAI:

Bičiūnas 1927 = Vytautas Bičiūnas. Lietuviškų prijuosčių (žiurstų) paroda. Iš: *Lietuva*. 1927 m. sausio 21 d., p. 4.

Galaunė 1927 = Paulius Galaunė. Meno parodos. Priejuosčių paroda. Iš: *Pradai ir žygiai*: Literatūros, meno kritikos žurnalas. Kaunas: Faustas Kirša, 1927, Nr. 1 (9), p. 65–66.

Grinius 1927 = Dr. Kazio Griniaus paskaita apie lietuviškas prijuostes. Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 26 d., p. 2.

Grinius 1930 = Ūkininko Sūnus [Kazys Grinius]. Mūsų naminės pramonės dirbinys – lietuvių prijuostės. Iš: *Žemės ūkis*: Žemės ūkio mokslo žurnalas. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1930, Nr. 4, balandis, p. 215–221.

Inčiūra 1927 = Kazys Inčiūra. Misijos. Iš: *Iliustruotoji Lietuva*: Savaitinis „Lietuvos" priedas. 1927 m. vasario 19 d., Nr. 7 (60), p. 55.

Iš lietuvių dailės draugijos (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvis*. 1927 m. vasario 1 d., p. 3.

Iš prijuosčių parodos. Iš: *Lietuvis*. 1927 m. sausio 21 d., p. 3.

Iš prijuosčių parodos. Iš: *Lietuvis*. 1927 m. sausio 27 d., p. 3.

J. A. 1927 = J. A. [Jaroševičius Antanas] Apie lietuviškas prijuostes. Iš: *Lietuva*, 1927 m. sausio 25 d., Nr. 19, p. 5.

KV 1928 = *Keturi vėjai*, 1928, Nr. 4.

Lietuviškų prijuosčių (žiurstų) paroda. Iš: *Lietuvis*, 1927 m. sausio 12 d., p. 3.

Lietuviškų prijuosčių parodoj. Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. sausio 29 d., p. 3.

Lietuviškų prijuosčių parodos atidarymas. Iš: *Lietuvos žinios*, 1927 m. sausio 15 d., p. 3.

Lietuviškų prijuosčių parodos atidarymas. Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. sausio 16 d., p. 3.

Lietuvių tautodailės paroda Londone. *Lietuva*. 1921 m. spalio 21 d., Nr. 237 (764), p. 3.

NŽ 1927 = *Naujas žodis*, 1927, Nr. 12–13.

Paskaitos prijuosčių parodoj (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. sausio 20 d., p. 3.

Prijuosčių parodoj (Laisvės Al., 61). Iš: *Lietuvis*. 1927 m. sausio 22 d., p. 2.

Prijuosčių parodos uždarymas. Iš: *Lietuvis*. 1927 m. vasario 2 d., p. 3.

Prijuosčių parodos uždarymas. Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. vasario 2 d., p. 4.

Prijuosčių prizas jau paskirtas. Iš: *Lietuvos žinios*. 1927 m. vasario 1 d., p. 4.

Sagatas 1927 = Rimtas Sagatas. Lietuviškų prijuosčių paroda. Iš: *Iliustruotoji Lietuva*: Savaitinis „Lietuvos" priedas, 1927 m. sausio 29 d., Nr. 4 (57), p. 28.

Šlapelienė 1927 = Laura Šlapelienė. Kur mūsų moterų menas? Iš: *Moteris*, 1927 m. balandis, Nr. 4, p. 50–52.

Trimitas 1930 = Įžymesnės lietuvių įmonės. „Žiedo" fotolitografija ir cinkografija Kaune, Miško g. 15. Iš: *Trimitas*, 1930, Nr. 25, p. 508.

Ž 1927 = *Židinys*: Literatūros, mokslo, visuomenės ir akademinio gyvenimo žurnalas, t. 5. Kaunas: „Raidės" spaustuvė, 1927, Nr. 1. (Iš lietuviškų prijuosčių parodos. Iš M. K. Čiurlionio rinkinio. Iliustr. tarp p. 32 ir p. 33; Iš lietuviškų prijuosčių parodos [Iš dr. Kazio Griniaus ir Joanos Griniuvienės rinkinio?]. Iliustr. tarp p. 48 ir p. 49).

Ž 1928 = *Židinys*: Literatūros, mokslo, visuomenės ir akademinio gyvenimo žurnalas, t. 7. Kaunas: „Raidės" spaustuvė, 1928, Nr. 3.

Žydrūnas 1927 = J. Žydrūnas. Mergaitės, kur jūsų priejuostės? (Kaune, parodoje). Iš: *Pavasaris*, 1927 m. vasario 16 d., Nr. 3, p. 26

LITERATŪRA:

Brensztejn 1912 = Michael Brensztejn. The Peasant Art of Lithuania. Iš: *Peasant Art in Russia*, sud. Charles Holme. London, Paris, New York: The Studio Ltd., 1912.

Brensztejn 1911 = Michael Brensztejn. *The Peasant Art in Austria and Hungary*, sud. Charles Holme, London, Paris, New York: The Studio Ltd., 1911.

Galaunė 1930 = Paulius Galaunė. *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1930.

Ilgūnas 2000 = Gediminas Ilgūnas. *Kazys Grinius*. Vilnius: Pradai, 2000.

Intaitė 2016 = Živilė Intaitė. *Tarpukario Lietuvos reklama: vizualinis aspektas*: magistro baigiamasis darbas, vad. prof. dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė, Vilniaus dailės akademija, 2016.

Jankevičiūtė 2003 = Giedrė Jankevičiūtė. *Dailė ir valstybė. Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.

Jurkuvienė 1999 = Teresė Jurkuvienė. Lelijos motyvas lietuvių liaudies tekstilėje. Iš: *Augalų ir gyvūnų simboliai*, Vilnius: Gervelė, 1999, p. 248–261.

Kargaudienė 1997 = Aušra Kargaudienė. Joanos ir Kazio Grinių prijuostės ir aprėdai. Iš: *Kauno diena*. Kaunas, 1997 m. vasario 11 d.

Kargaudienė 2003 = Aušra Kargaudienė. Joanos Grinienės ir Kazio Griniaus lietuviškų prijuosčių ir aprėdalų kolekcija (1902–1927). Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius: LLKC, 2003, Nr. 3, p. 52–57.

Lebednykaitė 2013 = Miglė Lebednykaitė. *Šventadienės prijuostės Lietuvos kultūroje. XIX a.–XX a. pirmoji pusė* (*Festive Aprons in the Lithuanian Culture. 19th Century–Early 20th Century*): Daktaro disertacija, mokslinė vadovė dr. Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė. Vilnius: VDA, LKTI, 2013.

LDI 1982 = *XX a. Lietuvių dailės istorija 1900–1940*, t. 1. Vilnius: Vaga, 1982.

LEEŽ 2015 = *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas.* Sudarytojos Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.

LLM 1993 = *Lietuvių liaudies menas*, kn. 1. Vilnius: Vaga, 1993.

Mulevičiūtė 2001 = Jolita Mulevičiūtė. *Modernizmo link: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001.

NČDM 2011 = *Istorijos štrichai. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus 1921–2011*, sudarytoja Daina KAMARAUSKIENĖ, Kaunas, 2011, p. 18.

Savickienė, Kargaudienė 1994 = Janina Savickienė, Aušra Kargaudienė. Kaišytinės prijuostės iš kapsių ir zanavykių skrynių. Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius: LLKC, 1994, Nr. 4, p. 34–38.

Šatavičiūtė 2007a = Lijana Šatavičiūtė. Rytietiški ir lietuviški motyvai Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės rištiniuose kilimuose. Iš: *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste*: Tarpdalykiniai tyrimai. Vilnius: Versus Aureus, 2007, p. 519–520.

Tumėnas 1989 = Vytautas Tumėnas. „Roželės“ ornamento simbolika. Iš: *Krantai*. Vilnius, 1989, Nr. 12, p. 14–21.

Tumėnas 2002 = Vytautas Tumėnas. *Lietuvių tradicinių rinktinių juostų ornamentas: tipologija ir semantika*: Lietuvos etnologija, t. 9. Vilnius: LII, 2002.

Tumėnas 1999 = Vytautas Tumėnas. Juostų ryšys su mitologija. Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999, Nr. 6 (69), p. 35–43.

Горожанина, Зайцева 2003 = Горожанина Светлана Валентиновна, Зайцева Лариса Михайловна. *Русский народный свадебный костюм. Русский Север. Приуралье. Среднее Поволжье*: Из собрания Сергиево-Посадского историко-художественного музея-заповедника. Москва: Культура и традиции, 2003.

Калашникова, Плужникова 1990 = Калашникова Наталья Моисеевна, Плужникова Галина Александровна. *Одежда народов СССР*. Москва: Планета, 1990.

Лабачэўская 2009 = Вольга Лабачэўская. *Повязь часоў. Беларускі ручнік* (*Bond of Times. Belarusian Towel)*. Мінск: Беларусь, 2009.

Лебедева 2008 = Лебедева Серафима Христофоровна. Удмуртская народная одежда. Ижевск: Удмуртия, 2008.

Лобачевская 1998 = Лобачевская Ольга Александровна. О генезисе орнаментальных мотивов и композиций так называемых „Витебских рушников“ (*Матэрыялы абласной навукова-практычнай канферэнцыі „Ручнік як увасаблене традыцыйнай культуры беларусаў“*. Віцебск, 29–31 кастрычніка 1996 г.). Іš: *Каталог выстаўкі «Віцебскі ручнік»*: Віцебскі абласны краязнаўчы музей. Віцебск, 1998, p. 3–14.

Мишуринкая 2009 = Мишуринкая Любовь Игоревна. Татарский передник: к вопросу о происхождении и эволюции. Іš: *Мода и дизайн: исторический опыт – новые технологии:* Материалы 12-й международной научной конференции, отв. ред. Калашникова Наталья. Санкт-Петербург: СПГУТД, 2009, p. 204–212.

Молчанова 2006 = Молчанова Людмила Анатольевна. *Удмуртский народный костюм: история и символика*. Ижевск: Удмурт. гос. ун-т, 2006.

PRIEIGOS PER INTERNETĄ:

Paroda, skirta Kazio Griniaus jubiliejui paminėti. Parengė Saulius Žilys, Rūta Kazlaukienė. Iš: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*. Prieiga per internetą: http://www.mab.lt/lt/naujienos/1607. [Žiūrėta 2016 m. vasario 20 d.].

Stories of the collections of Lithuanian ethnographic museums. The collection of Kazys Grinius (1866–1950)

Miglė LEBEDNYKAITĖ

Commemorating the 150th anniversary of the birth of K. Grinius (1866-1950) — book smuggler, public figure, Righteous Among the Nations — this article discusses in detail his relationship with folk art. In the 1920s, Joana and Kazys Griniai had gathered an extensive and valuable collection of folk holiday aprons. At the end of the 19th c.–20th c. the function of holiday aprons changed. This decorative element of the traditional folk costume has become a symbol of national identity; in exhibitions original aprons were presented as professional works of fine art. In 1927, on the basis of K. Grinius' collection, the first exhibition of Lithuanian aprons was organised in Kaunas, which contributed to the popularity of this area of folk art, expanded its studies. Aprons and other works of folk art represented Lithuania at international exhibitions.

Vilnaius dailės akademija
Maironio g. 6, Vilnius, LT-01203
E. paštas: lebednykaite_migle@yahoo.com

Gauta 2016-04-05, įteikta spaudai 2016-08-23

Aronas GUREVIČIUS

Ragana kaime ir teisme
(kaip magiją suprato liaudis ir mokytieji)

Pabaiga. Pradžia ankstesniame žurnalo numeryje

4.

Uždaras viduramžių kaimo gyvenimas pasižymėjo konservatyvumu ir kartojimusi, nulemtu pačios žemės ūkio darbų prigimties. Valstiečių bendruomenė nuolat griebdavosi pastovumą palaikančių priemonių, bet šis pastovumas vis tiek tebuvo santykinis, svirus. Viduramžių kaimo gyvenime, persmelktame magijos, žmogaus kiekviename žingsnyje tykojo pavojai. Santykiuose su gamta, kurios nemokėta suvaldyti ir kuriai reikėjo daryti poveikį siekiant geresnio derliaus, gyvulių prieauglio, ginantis nuo stichinių nelaimių, užtikrinant palankius orus, gydant ligas ir nutikus visokioms negandoms – visais šiais atvejais reikėjo taikyti ypatingą maginę techniką, nes kasdienybė ir antgamtė valstiečio sąmonėje nebuvo perskirtos. Vienokiu ar kitokiu mastu magijos griebdavosi kiekvienas, tačiau ypač įgudę asmenys – burtininkai ir burtininkės, žiniuonės ir pranašautojai, nors patys kėlė baimę bei nerimą, kaimo bendruomenės gerovei ir normaliam funkcionavimui buvo gyvybiškai būtini. Pagal viduramžių pažiūras, žmogaus kūnas yra mikrokosmas, veikiamas įvairių visatos, t. y. makrokosmoso, jėgų, tad šias paslaptingas, galingas jėgas reikia permaldauti ir neutralizuoti. Ligų ir mirties priežastimi tos epochos žmogus buvo linkęs laikyti netinkamą elgesį, pranašingų ženklų nepaisymą, o visų pirma – piktavalius kitų žmonių veiksmus. Burtininkas, ragana galėjo būti naudingi, bet galėjo ir kelti grėsmę. Iš čia dviprasmiškas santykis su jais. Viduramžių žmogus noriai naudojosi jų paslaugomis, bet neretai juos ir gujo[1]. Vis dėlto didžiąją dalį viduramžių šis gujimas tepasireiškė spontaniškais savavališkais susidorojimais, o ne teisminiu persekiojimu. Kaip jau sakyta, bažnyčia tuo laikotarpiu smerkė liaudies tikėjimą raganų ir burtininkų antgamtiškomis galiomis, laikydama jį krikščionybei prieštaraujančiu prietaru.

Padėtis iš esmės pasikeitė viduramžių pabaigoje, kai dvasininkija ir pasaulietinė valdžia pradėjo atkakliai sieti raganavimą su erezija (kai kuriose šalyse terminai „ragana“ ir „valdėnsas“ tapo sinonimais) ir žiauriai jį persekioti. Įsiliepsnojo laužai. Nugalėjo teologų ir teisininkų pažiūra, esą žmogus galįs sudaryti sandėrį su velniu ir, šitaip užsitikrinęs jo pagalbą, jam tarnauti. Taip atsirado nauja raganavimo samprata: ragana – ne šiaip žiniuonė ar burtininkė, išmananti magijos paslaptis, ji – Šėtono tarnaitė, sudariusi su juo sandėrį, su juo lytiškai santykiavusi ir, jo vadovaujama bei padedama, kenkianti žmonėms ir jų turtui. Ankstesniais laikais (kaip ir ne Europos tautose) tai buvo pavienės raganos ir burtininkai, o XV–XVIII a. raganų persekiotojai jas kaltino masiniais sambūriais bei organizuotu nelabojo kultu: raganos reguliariai renkąsi į sąskrydžius ir juose atliekančios ritualus, kuriuos sudaro išvirkščios krikščioniškos mišios, ir kitus pasibjaurėtinus veiksmus, kuriais anksčiau buvo kaltinami eretikai. Tuo būdu Šėtonas tarsi turįs savo bažnyčią – antibažnyčią, o raganos – jos parapijietės bei šventikės. Dėl viso to kaltinimai raganavimu itin priartėjo prie kaltinimų erezija[2]. Tokios mokytųjų pažiūros į raganas buvo tolimos nuo raganos vaizdinio liaudyje. Burtininkės vaizdinys pakito ir demonizavosi. Kunigai ir pamokslininkai nepaliaudami teigė parapijiečiams mintį apie velnio ir jo tarnų kišimąsį į gyvenimą – demonomanija pradėjo apimti plačiąsias Vakarų Europos gyventojų mases, smarkiai paaštrindama ir be to įtemptą visuomenės psichologinį klimatą. Į politinius ir religinius priešininkus buvo įprasta žiūrėti kaip į velnio tarnus: protestantams – į popiežininkus, katalikams – į protestantus, vieniems ir kitiems – į žydus, turkus, raganas… Demonomanija teikė universalų priešo modelį[3]. Lengva įsitikinti, jog konstruojant raganų sąskrydžio vaizdinį, su šokių rateliais bei ritualine puota, buvo pasitelktas liaudies apeigų modelis, tik papildytas Šėtono garbinimu ir visuotiniu paleistuvavimu. Raganų demonizavimas vyko pagrečiui su valstietiškų švenčių demonizavimu.

1. Pasak R. Miušemblė, tyrusio Šiaurės Prancūzijos raganų teismų medžiagą, burtininkai kėlė baimę kaimynams, bet buvo populiarūs tarp tolimesnių kaimų gyventojų. Žr. R. Muchembled. *La sorcière au village: XVe–XVIIIe siècle.* Paris, 1979, p. 55 ir t.

2. J. B. Russell. *Witchkraft in the Middle Ages*. Ithaca–London, 1972.

3. J. Delumeau. *La Peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles): Une cité assiégée*. Paris, 1978.

Taigi – kaip įminti istorinę raganų medžioklės mįslę? Liberaliosios istoriografijos tradicinis požiūris skelbia: raganų medžioklės šaltinis – tai tamsybėse skendinčios masės paklydimai, kuriuos saviems tikslams išnaudojo bažnytiniai obskurantai; persekiojimai baigėsi, kai šis „viduramžių tamsybėje“ gimęs paklydimas buvo įveiktas Apšvietos. Šiuo metu jau aišku, kad liaudimi ne tik buvo pasinaudota, o kad ji pati įvykiams darė tam tikrą, kartais gana aktyvią įtaką. Raganų persekiojimams vadovavo vienuoliai dominikonai, artimai susiję su miesto ir kaimo prastuomene, kurioje jie skleidė savo pamokslus. Dominikonai geriau nei bet kas kitas turėjo žinoti gyventojų masės nuotaikas ir psichologiją ir, ją veikdami, savo ruožtu gauti iš jos impulsus. Žinoma daug atvejų, kai raganų persekiojimo iniciatyva priklausė kaimiečiams, kai parapijiečiai kreipėsi į valdžią reikalaudami išnaikinti raganas, nepaisant išlaidų (nes lėšos, reikalingos teisminės bylos nagrinėjimui, valdininkų ir budelio atlyginimui, suimtųjų išlaikymui, nuteistųjų bausmės įvykdymui ir banketui, paprastai iškeliamam įvykdžius bausmę, būdavo išieškomos iš bendruomenės, kurioje vyko procesas, o jos būdavo didelės ir ne visuomet padengiamos konfiskuotu aukos turtu).

Didžiausiu istorikų pasiekimu pastaraisiais metais laikytina ne tai, kad jiems būtų pavykę išspręsti masinio raganų persekiojimo Vakaruose problemą, o veikiau tai, kad jie sugebėjo ją performuluoti. Nuo šiol tyrinėjami ne vien demonologų ir jų kritikų traktatai, bet ir teismo procesų protokolai, juolab ne paskirai kaip vienas kitas pavyzdys, o kaip visuma, pristatanti tą ar kitą vietovę, grafystę, šalį atitinkamu laikotarpiu. Taip ryžtingai pakeistas pats požiūrio taškas, ir raganų persekiojimo problema dabar nagrinėjama pirmiausia nebe „iš viršaus“, intelektualų bei valdančiųjų požiūriu, o „iš apačios“, nes teismų aktuose atsispindi ne tik teisėjų, kurie vadovavosi demonologine doktrina ir ją perėmusiais įstatymais, pozicija, bet ir ieškovų bei liudininkų, t. y. kaltinamųjų kaimynų, ir pačių kaltinamųjų santykis su raganavimu, kad ir koks prislopintas teismų dokumentuose būtų jų balsas.

Raganų teismų procesus tyrinėjant nusakytame liaudies kultūrinės tradicijos ir oficialiosios, bažnytinės tradicijos tarpusavio santykio kontekste, tenka pripažinti, kad būtent čia, teismo kameroje, itin išryškėja šio santykio pokyčiai. Daugiau nebėra kalbos apie vienos tradicijos prisitaikymą prie kitos – iš ambivalentiško „dialogo-konflikto“ liko vien tik konfliktas. Teisėjai nebeturi nei supratimo, nei noro suprasti kitą tradiciją. Santykinį pakantumą, kurio bažnyčia viduramžių laikotarpiu buvo priversta laikytis liaudies tikėjimų, ritualų, maginių praktikų atžvilgiu, keičia visai kita strategija, kurios tikslas – visiškai užgniaužti liaudies kultūros dvasinę autonomiją. Išryškėja atkakli, nuosekli mokytosios

Velnias ir moteris ant žirgo. *Michaelio Volgemuto (M. Wogelmuto) graviūra.* 1493 m. Iš Niurnbergo kronikos.

tradicijos atstovų pastanga atitinkamus liaudies kultūros elementus išversti į demonologijos kalbą. Toks vertimas, iš pagrindų keičiantis liaudies tradicijos prasmę ir turinį, – tai pasirengimas ją sunaikinti.

Prielaidas tokiam pokyčiui sudarė smarkiai pasikeitusi bažnyčios pozicija. Nuo liaudies tikėjimo raganomis pasmerkimo, būdingo didžiajai daliai viduramžių, bažnyčia perėjo prie pačių raganų pasmerkimo. Tikėjimas velnio galybe, žmogaus gebėjimu užmegzti su juo santykius ir sudaryti vasalinį sandėrį turėjo tiek knygines, tiek ir liaudiškas šaknis. Dabar jau nebejmanoma tvirtai pasakyti, kokioje aplinkoje pirmąsyk atsirado šis tikėjimas, galima tik konstatuoti jo visuotinumą. Sisteminį rišlumą demonologijai teikė teologinė mintis, tačiau jos elementų būta ir tautosakoje, liaudies pažiūrose. Tikėjimas raganų realumu ir jų gebėjimu visaip kenkti „nuo pat pradžių“ būdingas liaudies sąmonei, tad galima būtų manyti, jog bažnyčios pozicijos pasikeitimą, perėjimą nuo šio tikėjimo neigimo prie raganų kenksmingumo pripažinimo, lėmė tikinčiųjų spaudimas. Vis dėlto „mokytųjų“ raganavimo traktuotė iš pagrindų pakeitė jo įvaizdį, totaliai jį demonizavusi. Šis naujasis, teologinis bei juridinis, tikėjimas raganomis galiausiai visu aštrumu buvo atgręžtas prieš pačią liaudies kultūrinę tradiciją, kurios gelmėse užsimezgė ir amžių amžius gyvavo daugelis jo elementų.

Pažymėtina, kad raganų demonizavimas prasidėjo gerokai anksčiau nei jų persekiojimas: jau XIII a. teologų, tarp jų Tomo Akviniečio, buvo pripažinta galimybė raganai susieiti su velniu, išplėtotas mokymas apie sukubus ir inkubus. Bet nei tuomet, nei dar ilgai po to šie scholas-

tiniai samprotavimai nebuvo tiesiogiai pritaikomi gyvenime. Net ir tokių liūdnai pagarsėjusių dokumentų kaip popiežiaus Inokentijaus VIII bulė *Summis desiderantes affectibus* (1484 m.) bei Institorijo (Institoris) bei Šprengerio (Sprenger) *Raganų kūjis* (1486 m.) praktinius padarinius reikia vertinti nuosaikiai. Žinoma, netenka abejoti, kad šie veikalai įkvėpė būsimuosius raganų persekiotojus. Vis dėlto nedera pamiršti, kad popiežiaus bulės ir *Kūjo* pasirodymą nuo masinės raganų medžioklės pradžios, t. y. XVI a. septintojo dešimtmečio, skyrė ištisas šimtmetis. Kitaip tariant, teorinis raganų persekiojimo pagrindimas keliais šimtmečiais aplenkė patį persekiojimą. Vadinasi, jų istorija nėra tokia paprasta ir nuosekli, kokią ją vaizdavosi XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios istorikai Henris Čarlzas Ly (Henry Charles Lea), Džozefas Hansenas (Joseph Hansen) ir kt. ir kaip ji vis dar kartais tebevaizduojama. XVI a. pabaigos ir XVII a. vajus nebuvo ankstesnio eretikų persekiojimo tąsa, ir demonologija pati savaime nevirto siaubinga XVI pabaigos ir XVII a. praktika. Reikėjo ypatingų socialinių ir socialinių-psichologinių sąlygų, kad šis procesas, kuriame racionalizuoti prietarai susilydė su masinėmis baimėmis ir politiniu išskaičiavimu, galėtų įsibėgėti.

Pasižiūrėkime, kas dėjosi teisme, teisiant raganą. Standartinį kaltinimą, duodavusį jam pagrindą, paprastai sudarė kaimynų skundas dėl žalos, kerėjimo veiksmais neva padarytos tam tikro asmens, paprastai gyvenusio toje pačioje gyvenvietėje ar netoliese. Raganos vaizdinys, kuriuo ligi šiol kartais vis dar operuoja istoriografija, – vieniša pagyvenusi moteris, senė, našlė, praradusi artimuosius ir bet kokią materialinę paramą; kaimynai atsisakė jai padėti, o ji jiems pagrasinusi, ir jos grasinimai netrukus išsipildę. Tačiau šis stereotipas tik iš dalies teatitinka tikrovę. Be pagyvenusių moterų, tarp kaltinamųjų raganavimu ne rečiau pasitaiko ir santykinai jaunos moterys, ir merginos, ir vyrai, o be vargšų, – ir pakankamai aprūpinti asmenys. Bet kuris asmuo, netgi vaikas, galėjo tapti kaltinimo auka.

Grasinimų ir bandymų juos įgyvendinti iš tariamos raganos pusės galėjo ir nebūti. Tačiau palyginti negausios kaimo ar miestelio bendruomenės nariai, vienas su kitu artimai pažįstami, vadovavosi savo vertinimais, kuriuos taikė kiekvienam, su kuo tik kasdieniame gyvenime susidurdavo. Jų požiūris į buitinių negandų bei šeimyninių ar asmeninių nelaimių priežastis buvo maždaug toks pat, kokį etnologai užtiko Afrikos tautelėse[4]: kai susirgdavo kieno nors šeimos narys, mirdavo kūdikis, pradėdavo kristi gyvuliai, pradingdavo koks nors daiktas, ištikdavo nederlius, jie tvirtai žinojo, kad bėda negali būti paaiškinta paprastu atsitiktinumu ar vien tik gamtinėmis priežastimis – čia būtinai bus pasireiškusi kažkieno pikta valia ir griebusis maginių veiksmų, kerų, o tuo visuomet nesunku įtarti vieną ar kitą asmenį, kurio arba reputacija ne visai nepriekaištinga, arba su kuriuo paprasčiausiai santykiai įtempti. Kaltinimai raganavimu ištisai atskleidžia vidinius kaimo konfliktus tarp atskirų individų arba tarp kolektyvo ir individo.

Asmenys, laikę save nukentėjusiais, keršijo taramai kaltininkei arba patys su ja susidorodami, arba apskųsdami valdžiai. Skunduose buvo kalbama apie žalą, padarytą juodosios magijos priemonėmis, bet *maleficium* ribų kaltinimas neperžengdavo, ir nelabasis nebuvo minimas. Tačiau perdavus bylą į valdžios rankas, padėtis keitėsi iš pagrindų. Štai čia ir įvykdavo perėjimas nuo liaudiškosios, buitinės, tradicinės raganavimo sampratos prie teisinės bei teologinės. Nuo pat proceso pradžios teisėjų dėmesio centre atsidurdavo ne pats *maleficium*, o ta sąlyga, kuri, jų požiūriu, tik ir galėjo maginius veiksmus padaryti efektyvius. Teisėjai jau iš anksto turėjo pasiruošę sąrašą klausimų, kurių jie klausdavo kaltinamosios, siekdami prisipažinimo, kad savo kerėjimus ji atliko padedama nelabojo. Visas jų dėmesys buvo sutelktas į sandėrį su velniu ir į aplinkybes, kuriomis jis buvęs sudarytas, į raganos lytinius santykius su tamsybių kunigaikščiu, orgijų lankymą ir jų nusakymą, taip pat į aiškinimąsi, kas dar tose orgijose yra dalyvavęs[5]. Neišvengiama ir visai suprantama tokių kaltinimų pasekmė buvo ta, kad proceso auka išsigindavo ryšio su nelabuoju. Tačiau teisėjai būdavo ypač atkaklūs, siekdami žūtbūt išgauti jiems reikalingus prisipažinimus. Jų požiūriu, proceso tikslas kaip tik ir buvo atskleisti nusikalstamą sandėrį tarp raganos ir Šėtono.

Iš esmės jėgos čia išsidėstydavo štai kaip. Priešais teisėjus, persiėmusius demonologijos sąvokomis ir tikėjusius, jog kovoja prieš Šėtoną ir jo kariauną, stovėjo moteris žiniuonė, kuri savo žiniomis bei įgūdžiais tęsė praamžę liaudies kultūrinę tradiciją. Jos niekas nekaltino tuo, kuo ji iš tikrųjų užsiėmė, t. y. būrimais, pranašavimais, gydymais, jos kaltė buvo vaizduojama visai kitomis kategorijomis – kaip sandėris su velniu, sangulavimas su juo, naktiniai skrydžiai į puotas, pasivertinėjimas, kūdikių žudymas siekiant jų kūnus panaudoti kerėjimo priemonių gamybai... Liaudies magija,

4. К. А. Мелник-Симонян. Социальные функции ведовства в африканском обществе: Обзор трудов британских социальных антропологов (1940–1970 годы). Iš: *Народы Азии и Африки*, 1978, Nr. 1; К. А. Мелник-Симонян. *Африканские религии*. Москва, 1978.

5. Nurodytas skirtumas tarp mokytųjų ir liaudies raganavimo sampratų, kurios susidurdavo teisminio nagrinėjimo metu, buvo nustatytas R. Kykheferio, tyrusio ankstyvuosius raganų procesus (iki 1500 m.). Dabar jį patvirtino „klasikinio periodo“ raganų procesų tyrimai. Žr. R. Kieckhefer. *European Witch Trials: Their foundations in popular and learned cultures: 1300–1500*. Berkeley–Los Angeles, 1976; *Hexenprozesse: Deutsche und skandinavische Beiträge*, hrsg. von Chr. Degn, H. Lehmann, D. Unverhau. Neumünster, 1983, p. 12; W. Behringer. Scheiternde Hexenprozesse. Iš: *Kultur der einfachen Leute: Bayerisches Volksleben vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Hrsg. von R. von Dulmen. München, 1983, p. 68.

neatskiriamas tos epochos valstiečių gyvenimo dėmuo, tokio kaltinamosios tardymo metu transformuodavosi į Dievo išsižadėjimą ir išdavystę, į tarnavimą šėtoniškajai antibažnyčiai; liaudies šventės ir kalendoriniai papročiai transformuodavosi į nešvankius sambūrius, kuriuose raganos santykiaudavusios su velniais. Kartoju: demonizuojama buvo ne tik teisminio proceso auka – demonizuojama buvo valstietiškoji liaudies kultūra. Kaltinamoji būdavo pasmerkta nuo pat pradžios, o drauge su ja pasmerkimas apėmė ir visą tą maginę bei mitinę tradiciją, kurią ji teisme nevalingai įkūnijo. Liaudies kultūros atstovams bei reiškėjams buvo diegiama mintis jų tikėjimus ir apeigas esant nuodėmingus. Nors teisėjai tiesiai apie šią kultūrinę bei religinę tradiciją nekalbėjo ir, galimas dalykas, apie ją nė negalvojo, nepaisant sąmoningų ar nesąmoningų ketinimų, objektyviai teisiama buvo būtent ji[6].

Viena vertus, prietarų bei pagonybės liekanų naikinimas, krikščioniškojo tikėjimo pagrindų neišmanymo likvidavimas, agrarinių kaimo kultų, švenčių ir pramogų slopinimas bei draudimas ir, antra vertus, raganų ir burtininkų persekiojimas iš esmės buvo vieno ir to paties puolimo prieš liaudies kultūrą apraiškos. Bet labai skirtingos apraiškos. Svarbiausias skirtumas buvo tai, kad į liaudies kultūros reiškėjų naikinimą buvo aktyviai įsitraukusi pati liaudis. Valstiečiai ir miestelėnai darė spaudimą valdžiai, reikalaudami susidoroti su raganomis, ir džiūgavo matydami laužus, kuriuose jos buvo deginamos, nesuvokdami, kad drauge su raganomis nuosprendis buvo paskelbtas ir jų pačių pasaulėvokai bei tradicinei elgsenai.

Teisėjams, išsilavinusiems ir neretai inteligentiškiems žmonėms, būdinga neapykanta velniui ir jo tarnaitėms, galimas daiktas, tiesiog slėpė neįsisąmonintą pasibjaurėjimą paprastos liaudies kultūra. Kadangi jų pačių kultūra jiems atrodė vienintelė įmanoma ir leistina, tad kitą kultūrą jie suvokė kaip antikultūrą.

Dvi raganos gamina nuodus, į viralą dėdamos gaidį ir gyvatę. *Ulricho Molitoro graviūra*. 1489 m. Iš knygos „De Lamiis et Pythonicis Mulieribus“ („Apie raganas ir žiniuones“).

Kadangi jų kultūra buvo visokeriopai orientuota į Dievą, vadinasi, toji kita kultūra neišvengiamai turėjo būti paskleista velnio. Todėl kovoje su ja leistinos ir pateisinamos visos priemonės. O visų efektyviausias būdas įveikti velnią, t. y. išgauti raganos prisipažinimą (be prisipažinimo kaltinamasis nuosprendis negalėjo būti priimtas), – kankinimas.

Kaip jau minėta, kankinimas, kurio viduramžiais būdavo griebiamasi tik išimtiniais atvejais, juridinėje praktikoje imtas plačiai taikyti būtent nagrinėjamuoju laikotarpiu ir pirmiausia kaip tik procesuose dėl kaltinimo raganavimu. Tardymuose dalyvaudavo budelis, kaltinamajai būdavo demostruojami kankinimo įrankiai, ir neretai vien grasinimo juos panaudoti užtekdavo, kad auka „prisipažintų“. Dažniausiai taikyta kankinimo priemonė – surišti rankas kaltinamajai už nugaros ir pakabinti ją už rankų; prie kojų dar būdavo prikabinamas svarstis, o jo svoris, kankinamajai užsigynus, didinamas. Taikytos ir kitos kankinimo priemonės.

Be kankinimo, turėjusio priversti proceso auką prisipažinti susidėjus su velniu, taikytos ir kitos procedūros jos raganiškai prigimčiai atskleisti. Kaltinamajai būdavo nuskutami kūno gyvaplaukiai, ir daktarai, badydami adatomis, ieškodavo skausmui nejautrių vietų: tokios vietos reiškė, kad prie jų buvo prisilietęs velnias, vadi-

6. Šiuo atžvilgiu paminėtinas italų istoriko K. Gincburgo darbas apie XVI–XVII a. pirmosios pusės Friulio „benandančius“ (*benandanti*, pažodžiui „geri ėjikai, gerai einantys“). Jie save laikė geraisiais burtininkais, maginėmis priemonėmis kovojančiais prieš piktuosius burtininkus. Kova vykdavusi naktinių skraidymų metu, o „ginklai“ buvo kmynų kuokštas „benandančio“ rankoje ir sorgo stiebas piktojo burtininko rankoje; „benandančiams“ nugalėjus, metai būsią derlingi, o piktųjų burtininkų pergalė gresia nederliumi. Priešingai raganoms, „benandančiai“ teigė kovojantys už Kristaus tikėjimą. K. Gincburgo nuomone, tai liaudiškojo religingumo apraiška, kurioje vaisingumo kultas susietas su mirusiųjų kultu. Iškalbinga tai, kad inkvizitoriai, tyrę „benandančių“ bylas, stengėsi jiems pritaikyti įprastą raganų kategoriją, ir galiausiai vienas iš „benandančių“ prisipažino dalyvavęs orgijoje. Šių žmonių savaiminiai pasisakymai ir prisipažinimai, išgauti teisėjų, išlikusiuose teismų protokoluose neatskiriamai sumišę, tad rekonstruoti „benandančių“ tikėjimus jų tikruoju pavidalu perdėm sunku. Žr. C. Ginzburg. *I benandanti: Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento.* Torino, 1979; plg. C. Ginzburg. Présomptions sur le sabbat. Iš: *Annales*, 1984, 39e année, Nr. 2, p. 341–354.

nasi, kaltinamoji – jo tarnaitė. Išbandymas ašaromis – kaltinamajai buvo skaitoma Biblijos ištrauka, ir jeigu ji neverkė, tai buvo laikoma kalta (taip, pavyzdžiui, buvo nuteista Keplerio motina)[7]. Jei įtariamoji atkakliai neigė savo ryšius su velniu, tai irgi galėjo būti išaiškinta kaip įrodymas – tatai pats nelabasis kliudo jai prisipažinti. Kaltinamąsias sverdavo svarstyklėmis, nes tikėjimas raganas galint skraidyti piršo mintį, kad jos turinčios sverti mažiau nei dori žmonės. Gana paplitęs buvo išbandymas vandeniu: moterį surištomis rankomis ir kojomis įmesdavo vandenin, ir jeigu ji neskendo, tai reiškė, kad skaisčioji stichija nepriima raganos. Pagaliau būta „specialistų“, galėjusių atpažinti raganas pagal jų išvaizdą. Toks atvejis paliudytas 1644 m. Dižono (Dijon) diecezijoje, kur kažkoks pamišėlis valdžios leidimu vaikščiojo po kaimus ir apžiūrinėjo patikrinimui suvarytus valstiečius; jo apkaltintieji raganavimu paskui buvo išbandomi kankinimais ir dalis jų sudeginta[8].

Žinoma, kyla klausimas: kodėl tikintys ir teisiškai išsilavinę žmonės, puikiai supratę, kad fiziniais kankinimais iš aukų galima išgauti bet kokius, net fantastiškiausius prisipažinimus (o kad jie tai suprato, patvirtina raganų procesų kritikų pasisakymai, skambėję ir XVI bei XVII a.), vis dėlto kankinimus laikė visai tinkama ir net neišvengiama priemone nagrinėjant bylas, iškeltas dėl kaltinimo raganavimu? Kalbos apie teisėjų žiaurumą, sadistinius polinkius, neatsakingumą ir nebaudžiamumą nieko nepaaiškina. Kad ir koks asmuo būtų nagrinėjęs tokią bylą, tam, kad jis galėtų griebtis kankinimo, buvo būtinas koks nors rimtesnis pagrindas. Ir toks pagrindas buvo. Santykiai su nelabuoju ir tarnavimas jam tuomečių teisininkų ir teologų buvo laikomas itin rimtu, išimtiniu nusikaltimu (*crimen exceptum*), prilygstančiu Dieviškosios didybės įžeidimui, tad jokie apribojimai dėl kankinimų taikymo čia nebeturėjo galios.

Tačiau buvo ir kitas pagrindas įtariamai raganai taikyti kankinimus. Atkreipkime dėmesį į tai, kad atkaklus kaltinamosios neigimas turėjus ryšių su velniu tik sustiprindavo teisėjų įtarimus, negana to, buvo laikomas tų ryšių įrodymu, ir kankinimai būdavo tęsiami dvigubai įnirtingiau. Mat asmuo, įtariamas susidėjęs su nelabuoju, buvo laikomas jo apsėstu. Per visus viduramžius pasitaikydavo žmonių, kurių elgesys kėlė įtarimą, kad juos yra apsėdusi piktoji dvasia, ir daugelis šventųjų pelnė šlovę kaip tik savo gebėjimu piktąją dvasią išvaryti. Egzorcizmas bažnyčios istorijoje – kasdienybė. Vis dėlto viduramžiais piktosios dvasios išvarymas nesirėmė kankinimais. O dabar įsigalėjo kaip tik šis būdas. Susitepusi raganavimu moteris bylos nagrinėjimo metu neigia susidėjusi su velniu todėl, kad ji esanti

Raganų vakarienė. *Ulricho Molitoro graviūra*. 1489 m. Iš knygos „De Lamiis et Pythonicis Mulieribus“ („Apie raganas ir žiniuones“).

jo apsėsta, vadinasi, velnią reikia iš jos išvaryti, dėl to „indui“, kuriame slapstosi piktoji dvasia, taikytinos kad ir žiauriausios priemonės. Kankinimas, tiesą sakant, skirtas ne kaltinamajai, o ją apsėdusiam velniui. Įsikūręs žmogaus apvalkale, jis neleidžia savo aukai ištarti teisėjų laukiamo prisipažinimo. O štai kaltinamosios sutikimas papasakoti apie raganų puotas, apie skraidymą į jas, apie savo pasivertimus vienu ar kitu gyviu, apie santykiavimą su velniu ir galiausiai apie piktadarybes, kurias padariusi jo primokyta, reiškė, kad egzorcizmas pavyko ir velnias apleido nelaimingosios kūną[9].

Raganų persekiojimas, nusiritęs per visą katalikiškąją bei reformuotąją Europą, vienur jas palietė stipriau, kitur silpniau ir turėjo daugybę regioninių ypatybių. Antai Anglijos raganų teismų procesai šiek tiek atsiskiria, nes raganavimas čia buvo suprantamas veikiau kaip nusikaltimas visuomenei nei kaip erezija, todėl teismuose būdavo keliami kaltinimai padarius tam tikriems asmenims žalos ir vos retsykiais – susidėjus su velniu. Orgijų, sukubų ir inkubų, raganų gebėjimo keisti pavidalą vaizdiniai čia nesusilaukė pripažinimo. Betgi pagrindinis Anglijos skirtumas nuo kitų Europos šalių buvo tai, kad kaltinamosioms raganavimu netaikyti

7. K. Baschwitz. *Hexen und Hexenprozesse: die Geschichte eines Massenwahns und seiner Bekämpfung*. München, 1963, p. 253 ir t.
8. H. Kamen. *The Iron Century: social Change in Europe, 1550–1660*. London, 1971, p. 249.
9. H. Fehr. Zur Lehre vom Folterprozeß. Iš: *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 1933, t. 53; H. Fehr. Zur Erklärung von Folter und Hexenprozeß. Iš: *Zeitschrift für schweizerische Geschichte*, 1944, t. 24.

kankinimai. Kontinentinėje Europoje raganų medžioklės labiausiai buvo apimtos Prancūzija ir Imperija, nors ir čia būta skirtumų. Persekiojimai nebuvo nuolatiniai, veikiau pramaišiui keitėsi paūmėjimo ir atoslūgio laikotarpiai. Hju Redvaldo Trevor-Roperio (Hugh Redwald Trevor-Roper) požiūrio, esą raganų erezijos tvirtovė buvo kalnuotieji Alpių rajonai, apgyventi krikščionybės mažai tepaliestų valstiečių, naujausieji tyrimai nepatvirtina: itin aršų pavidalą raganų persekiojimai įgaudavo kaip tik tankiai apgyventose ir išsivysčiusiose Vakarų Europos dalyse.

Ir pats persekiojimo pobūdis skirtinguose kraštuose buvo nevienodas. Itin reikšmingi kaltinimai susidėjus su velniu buvo Prancūzijos raganų procesuose. Vienais atvejais persekiojimų aukomis tapdavo individai, kitais – prasidėdavo savotiškos grandininės reakcijos: vienos ar kelių raganų sudeginimas sukeldavo naujus procesus prieš nuteistųjų įvardytus asmenis. Būta vietovių, kuriose raganų medžioklė išplėšdavo iš gyvenimo nemažą dalį moterų ir vyrų, tad galiausiai ištuštėdavo ištisi kaimai, nors tai ir nebuvo visuotinis dėsningumas. Kai kuriuose pietvakarių Vokietijos rajonuose teismo valdininkai galiausiai ėmėsi priemonių pristabdyti persekiojimus, nes jų auka jau galėjo tapti bet kas. Persekiojimų kritikas Frydrichas Špė 1631 m. rašė: „Kam dar neaišku, kad šitaip gali tęstis be galo? Todėl teisėjams nelieka nieko kita, kaip nutraukti procesus... kitaip galų gale jiems teks sudeginti savo artimuosius, pačius save ir visą pasaulį“[10].

Nūdien istorikai jau liovėsi bandę bent apytiksliai nustatyti bendrą raganų medžioklės aukų skaičių – tokių duomenų nėra. Dalis teismų protokolų išnyko be pėdsakų – jie buvo sumesti ugnin kartu su raganomis, siekiant ištrinti apie jas bet kokią atmintį. Patikrinus pasirodė, jog kai kurių teisėjų pareiškimai sudeginus tūkstančius raganų – tuščios pagyros. Jos vertos dėmesio, bet statistikai nieko neduoda. Senos kalbos apie milijonus aukų niekuo neparemtos. Skaičiuoti gal tektų ne šimtais („šimtas tūkstančių laužų“, pasak Voltero), o dešimtimis tūkstančių. Vis dėlto galimas mažesnis nuteistųjų skaičius nesumažina šios užtrukusios fanatizmo epidemijos ir ją lydėjusių susidorojimų siaubo.

5.

Įtikinamai paaiškinti tokį sudėtingą istorinį reiškinį kaip raganų persekiojimas, trukusį kelių kartų gyvenimus, – itin keblus uždavinys. Jis ir šiandien dar neišspręstas. Dabartiniai mokslininkai tik dar labiau nutolo nuo bendros nuomonės nei anksčiau gyvenusieji[11]. Vis dėlto nemažai istorikų, remdamiesi naujais socialinės antropologijos tyrimo metodais, linksta šį reiškinį aiškinti taip, kaip yra siūlę K. Tomasas (C. Thomas), A. Makfarleinas (A. Macfarlane) ir P. Miušemblė (R. Muchembled).

Šie mokslininkai konstatuoja ryškias permainas XVI–XVII a. Vakarų Europos valstiečių gyvenime, buvusios socialinės-psichologinės pusiausvyros, grindusios viduramžių kaimo bendruomenės buitį, suirimą. Viena vertus, paūmėjęs tarpusavio antagonizmas, pašliję tarpusavio talkos santykiai, antra vertus, tradicinio pasaulėvaizdžio krizė, sukelta tiek šių socialinių pokyčių, tiek bažnyčios, atkakliai diegusios naują, reformuotą krikščionybės versiją, atitrūkusią nuo viduramžių liaudiškosios krikščionybės, – visa tai neišvengiamai kurstė valstiečių sąmonėje kankinamą įtampą, didinamą dargi anksčiau minėtų baimių bei netikrumo. Susidarė padėtis, kuri vertė valstiečius nesąmoningai ieškoti juos ištikusių materialių ir psichologinių negandų kaltininkų. Pažymėtina, kad kaltinimų raganavimu paprastai padaugėdavo laikotarpiais, kai atslūgdavo kovos su erezija įkarštis, ir atvirkščiai – religinės kovos pakilimas nustumdavo į užnugarį raganų persekiojimą. Buvo reikalingas atpirkimo ožys, ant kurio būtų galima sukarti savo baimes ir nuodėmes (tarp jų – ir dalyvavimą maginiuose ritualuose) ir kurį išgujusi kaimo bendruomenė atgautų sveikatos bei vidinės gerovės jausmą. Tokiu visais atžvilgiais patogiu atpirkimo ožiu ir tapo ragana. Ji buvo iš esmės beginklė, jos apkaltinimas skundėjui laidavo sielos išganymą, kaltininkų skaičių pagal poreikius buvo galima didinti, o svarbiausia – ragana visuomet buvo čia pat, po ranka, ir jos sunaikinimas teikė greitą pasitenkinimą. Prie to dar prisidėjo tradicinis krikščionybės antifeminizmas, skatinęs į moterį žiūrėti kaip į blogio indą.

Raganų persekiojimas kurstė ir visuotinės baimės atmosferą: kas nekaltino kitų, rizikavo būti apkaltintas pats. Panika plito, pasiglemždama vis naujas aukas. Pirmieji krito visokio plauko kaimo marginalai, neatitikę visuotinio konformizmo reikalavimų, savo ruožtu kaimo kolektyvas galėjo pasijusti homogeniškesnis, tarsi apsivalęs nuo nešvarumų. A. Makfarleino regioninis tyrimas (jis ištyrė Anglijos Esekso grafystės 1560–1680 m. teismo protokolus) atskleidžia, kad raganų persekiojimas tuo laikotarpiu buvo kaimo gyvenimo kasdienybė; tarp kaltinamųjų vyravo mažiau pasiturintys asmenys, nei patyrę jų tariamą kenkimą[12]. Tačiau tais neretais atvejais, kai persekiojimai įgaudavo grandininės reakcijos pobūdį, kaip antai pietvakarių Vokietijoje, jie galėjo užgriebti ir turtingesnius, tad būtų pernelyg paprasta potencialiomis raganų medžioklės aukomis laikyti vien vargšes senutes. Viskas buvo kur kas sudėtingiau.

Raganai įvykdomos bausmės liudininkais ir tarsi dalyviais privalėjo būti visi bendruomenės nariai. Sudeginus demonologinio proceso auką, teisėjams ir

10. *Kultur der einfachen Leute*, p. 42.
11. N. Cohn. *Europe's Inner Demons.* London, 1975, p. 99.
12. A. Macfarlane. *Witchkraft in Tudor and Stuart England: A regional and comparative study.* New York, 1970.

Vidurnakčio puota. Raganos šoka su velniais. *Frančesko Marijos Guaco (Francesco Maria Guazzo) graviūra*, 1610 m. Iš knygos „Compendium Maleficarum“ („Raganų sąvadas“).

valdininkams būdavo surengiamas banketas. Susidorojimo su ragana procedūra būdavo pabrėžtinai vieša ir iškilminga, ji aiškiai buvo skirta padaryti maksimalų psichologinį poveikį kolektyvui, kurio narys buvo rituališkai sunaikintas. Terorizuojami valstiečiai arba miestelėnai taip patirdavo palengvėjimą: blogio sėkla pašalinta!

Vis dėlto K. Tomaso ir R. Miušemblė iškelta koreliacija tarp kaime vykstančių socialinių procesų ir raganų persekiojimo lieka hipotetiška. Jei tokio pobūdžio sąsajų ir būta, tai jos, matyt, buvo itin sudėtingos ir netiesioginės, o pats sąveikos mechanizmas dar neatskleistas. A. Makfarleinas priėjo prie išvados, kad paaiškinti raganų persekiojimo vien ekonominėmis ar demografinėmis priežastimis neįmanoma. Jis pažymi įtampą tarp amžiaus grupių: apie du trečdaliai raganų „apkerėtųjų“ Esekse buvo paaugliai arba vaikai. Kartais raganavimu būdavo apkaltinami giminės, ir čia ateina į galvą paralelės su Afrikoje raganavimą tiriančių etnologų duomenimis: nesantaika tarp giminaičių ten yra gana būdinga atitinkamų kaltinimų priežastis. Betgi XVI–XVII a. Anglijoje ir, matyt, apskritai Europoje svarbiausias raganų bylas lėmusių konfliktų šaltinis buvo kaimynystės santykiai. A. Makfarleinas daro prielaidą, kad raganų persekiojimas atliepė perėjimą nuo glaudžia kaimynyste paremtos, didžiai integruotos kaimo bendruomenės prie individualizmo ir jį lydėjusios baimės, kurią kėlė tradicinės moralės krizė[13].

K. Tomasas priduria, kad tikėjimas raganomis sudygęs iš slapto priešiškumo, kurio kaimo bendruomenė nemokėjo tinkamai išreikšti. Šią įtampą kėlusi vargingiausių ir labiausiai nesavarankiškų bendruomenės narių padėtis. Įtariamasis raganavimu užėmė ir socialiai, ir ekonomiškai žemesnę padėtį palyginti su jo „auka“ bei asmenimis, prisiėmusiais kaltinimo liudininkų vaidmenį, ir kaip tik todėl jis, nepajėgdamas atvirai suvesti sąskaitų, griebdavęsis maginių keršto priemonių. Vargšai, kuriems pagal tradiciją parapijiečiai turėjo padėti, nuo šiol kaime imami suvokti kaip materialinė bei moralinė našta ir grėsmė tvarkai. O slaptas kaltės jausmas prieš juos suarė dirvą jiems kaltinti raganavimu. K. Tomaso nuomone, tai buvo konfliktas ne tarp turtuolių ir vargšų, o tarp santykinai neturtingų ir visiškai nepasiturinčių[14]. Dar ryžtingiau antagonizmą tarp prasigyvenusios viršūnėlės, tvarkiusios kaimo bendruomenės reikalus, ir jos apačių, prisidėjusį prie raganų medžioklės, iškerojusios Šiaurės Prancūzijoje ir Pietų Nyderlanduose XVII a. pradžioje, pabrėžė R. Miušemblė. Jo manymu, kaimo „oligarchai“ tiesiog prisibijojo vargšų, ir pasitelkė vietos raganų naikinimą kaip būdą atitraukti valstiečių dėmesiui nuo turtinių bei socialinių prieštaravimų. O viename kaime „išaiškintų“ raganų skaičius kartais būdavo gana nemenkas[15].

Raganų medžioklės kilmė ir paplitimas katalikiškoje bei protestantiškoje Europoje, plačių miesto ir kaimo gyventojų masių įsitraukimas į šiuos persekiojimus, taip pat priežastys, dėl kurių ši kolektyvinė psichozė galų gale pasibaigė, reikalauja tolesnio tyrimo. Šiaip ar taip, galima konstatuoti, kad valstietijos vaidmuo šiame precedentų neturinčiame reiškinyje (nes raganavimas ne Europos tautose niekuomet nėra susilaukęs tokio masto organizuotų ir religija bei teologija grindžiamų persekiojimų) buvo itin svarbus, o tai, kad kaltinimai juodąja magija būdavo reiškiami kone vien kaimo gyventojų iniciatyva, yra neabejotinas trinties ir konflikų bendruomenės viduje požymis.

O štai dėl raganų medžioklės pabaigos XVII a. antrojoje pusėje, tai, kaip jau sakyta, praėjusio amžiaus istorikų teiginys, esą ji paaiškinama proto ir švietimo pergale prieš tamsybę ir neišmanymą, naujausių tyrimų buvo atmestas. Amerikiečių istoriko manymu, „prablaivėjimas“ atėjo ne iš knygų ir ne iš kokios nors nuosaikių pažiūrų grupės, o iš niūraus įsisąmoninimo, kad tolesnis raganų persekiojimas gresia bet kokių socialinių ryšių suirimu. Tik palaipsniui ši mintis pasiekė masinius raganų procesus išgyvenusių žmonių protus. Pažymėtina, kad ir oficialiai nutraukus teisminius persekiojimus dėl kaltinimo raganavimu, kaime dar ilgai praktikuotas

13. Vėliau Makfarleinas pakeitė savo požiūrį, kadangi suabejojo, ar Anglijoje išvis būta valstietijos ne tik XVI–XVII a., bet ir ankstesniu laikotarpiu. Žr. A. Macfarlane. *The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition*. Oxford, 1978, p. 1 ir t.

14. K. Thomas. *Religion and the Decline of Magic: Studies in popular beliefs in XVIth and XVIIth century England*. London–New York, 1971.

15. R. Muchembled. *La sorcière au village*, p. 191 ir t.

neteisminis susidorojimas su įtariamaisiais magiškai padarius žalą kaimynams.

Taigi, raganų medžioklės sociologinės interpretacijos bandymai kol kas atrodo ne pernelyg įtikinami. Vidinių konfliktų kaimo bendruomenėje būta ir ankstesniais laikais, tačiau jie nesukėlė tokių katastrofiškų padarinių. Netgi atsižvelgiant į tai, kad prieštaravimai XVI–XVII a. Vakarų Europos kaime paaštrėjo, jais nelengva, be didelių pritempimų, paaiškinti šį unikalų tokio masto reiškinį. Faktas lieka faktu: XVI a. antrojoje pusėje ir XVII a. žmonių masės buvo apimtos baimės, vertusios juos negandų kaltininkais įtarti savo kaimynus ir skųsti juos valdžiai už nebūtus nusikaltimus. Dvasininkija, pamokslininkai, gausėjusių tuomet ordinų vienuoliai, visur kur matydami „velnio ranką“, žinoma, prisidėjo prie baimių plitimo, bet tai dar nepaaiškina ypatingo liaudies imlumo tokio pobūdžio mokymams ir aktyvaus dalyvavimo raganų medžioklėje, kuris kaip tik ir lėmė persekiojimų mastą, įniršį bei trukmę.

Nagrinėjant šį klausimą, derėtų atsižvelgti į valstybinės valdžios vaidmenį. Vidinius konfliktus viduramžių kaimas paprastai sprendė savo jėgomis, atskirais atvejais – dalyvaujant senjorui. XV a. pabaigoje ir XVI a. įsitvirtinęs absoliutizmas vis ryžtingiau ir visapusiškiau kišasi į valstiečių gyvenimą. Kaimuose kartais pasitaikydavę savavališki susidorojimai su raganomis uždraudžiami, nes centrinė valdžia monopolizavo teismo ir policijos funkcijas ir nepakentė nekontroliuojamos vietinės iniciatyvos. Nuo šiol susidorojimas su raganomis buvo atliekamas valstybinių teisėjų. Kitaip tariant, konfliktai, projektuojami į velnio tarnų persekiojimo ekraną, daugiau nebebuvo kaimo bendruomenės vidaus reikalas – vadovauti jiems ėmėsi valstybė ir bažnyčia.

O mes jau matėme, kad XVI a. antroji pusė ir XVII a. pasižymi intensyviu naujos krikščioniškosios religijos sampratos diegimu masėms, tiek iš protestantiškų bažnyčių, tiek ir iš potridentinės katalikų bažnyčios pusės, kuris žlugdė tradicinį bendruomenės narių pasaulėvaizdį ir elgsenos būdus. Ši „akultūracija“ buvo simptomas, liudijantis atsiradusį pernelyg didelį atotrūkį tarp neišsilavinusių visuomenės sluoksnių kultūrinės tradicijos ir bažnytinio bei valdiškojo elito kultūros, taip pat kylančios švietėjiškosios kultūros. P. Šoniu nuomone, moterys raganavimu daugiausia kaltintos todėl, kad moteris buvo pagrindinė archajiškosios sakytinės kultūros, kuri priešinosi akultūracijai, saugotoja ir tęsėja[16].

Bažnyčiai ir pasaulietinei valdžiai ragavimas reiškė visų liaudies pasaulėvokos ir atitinkamos praktikos „ydų“ įsikūnijimą, iš pagrindų priešišką ideologinei monopolijai, į kurią pretendavo bažnyčia ir absoliutistinė XVI–XVII a. valstybė. Tad susidorojimas su raganomis sudarė atmosferą, palankią liaudies kultūrai užgniaužti. Raganų persekiojimų pabaigą R. Miušemblė aiškina tuo, kad dirva, kurioje šaknijo tikėjimas raganyste, – tradicinė liaudies kultūra – iš esmės jau buvo sunaikinta[17]. Tokiu atveju istorinę masinės raganų medžioklės tragediją galima traktuoti kaip vieną iš ilgos bažnyčios kovos su liaudies kultūra aktų, kovos, kuri itin sustiprėjo baigiantis viduramžiams, kai skilimas tarp oficialiosios ir liaudies kultūrinių tradicijų pavirto praraja ir kai absoliutizmas bei jam tarnauti ėmusi bažnyčia sudavė triuškinantį smūgį ligi tol santykinai autonomiškai liaudies kultūrai. Pirmiausia jis kirto per valstiečių kultūrą, ypač svetimą viešpataujančiai kultūrai. Po šio smūgio apie liaudies kultūrą, tiesą sakant, galima kalbėti tik kaip apie dezintegruoto buvusio vienio skeveldras arba pseudoliaudišką kultūrą, t. y. tuos kultūros surogatus, kuriuos dvasiniame gyvenime viešpatavęs elitas siūlė liaudžiai.

Versta iš: А. Я. Гуревич, „Ведьма в деревне и перед судом“ (народная и ученая традиции в понимании магии). Iš: *Языки культуры и проблемы переводимости*, отв. ред. Б. А. Успенский. Москва: 1987, p. 12–46.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

A witch in the village and in court (How magic was perceived by the common folk and educated persons)

Aron GUREVIČ

Presented here is a translation of an article by Aron Gurevič, one of the most famous 20th–21st c. medieval culture historians, who lived in Russia (Moscow) and wrote in Russian. The article examines the reasons, origins, nature and lessons learned from the so-called witch hunts. The key point from which the authors looks at this tragic phenomenon from Western history is the relationship between "high" culture (the church, manor, educated people, enlighteners) and folk culture. The persecution of witches, according to the author, is the cultural war of the church and teachers against folk culture and all of its manifestations.

16. P. Chaunu. Sur la fin des sorciers au XVIIe siècle. Iš: *Annales*, 1969, 24e année, Nr. 4, p. 906. Plg. R. Muchembled. *La sorcière au village*, p. 136.

17. R. Muchembled. *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècles): Essai*. Paris, 1978.

Tradicijos ir nauji vėjai: „Sidabro vainikėlių“ konkursas

Darija ČIUŽELYTĖ

Įprasta liaudies meną sieti su vyresniąja karta, solidžią patirtį ir įgūdžius sukaupusiais meistrais ir amatininkais, ir, žinoma, su kraštotyros muziejų ekspozicijose ar fonduose saugomais XIX a. ir XX a. pradžią menančiais dirbiniais. Laikantis tokių nuostatų dažnai su nerimu svarstoma, kas laukia liaudies dailės ir dailiųjų amatų? Kaip sudominti šiuo kultūros paveldu jaunimą?

Nuo 2013 m. Lietuvos liaudies kultūros centro pradėtas rengti Lietuvos moksleivių liaudies dailės konkursas „Sidabro vainikėlis“ nebuvo vien „prevencinė“ priemonė ar atsakas į niūroką perspektyvą. Tiesiog paaiškėjus, kad yra moksleivių, norinčių ir gebančių imtis tradicinių amatų, darančių tai su užsidegimu ir išmone, nuspręsta skatinti šias veiklas visoje Lietuvoje.

Šiais metais aštuoniose regioninėse atrankose dalyvavo apie 450 moksleivių nuo dešimties iki devyniolikos metų, į nacionalinį turą atrinkta penkiasdešimt jaunųjų kūrėjų, iš kurių apdovanojimus – sidabro vainikėlius – „nusipynė“ šeši geriausieji. Trys prizai skirti jauniesiems medžio drožėjams. Broliai Domas ir Lukas Malašauskai iš Varėnos varžėsi skirtingose amžiaus kategorijose. Jaunėlis konkursui paruošė keturias reljefines koplytėles, o vyresnysis išdrožė tris skulptūras. Vienas „Sidabro vainikėlis“ iškeliavo į Žemaitiją skulptoriui ir medinių kaukių drožėjui Robertui Burkevičiui iš Gintališkės (Plungės r.). Už žiestų molinių dubenėlių ir puodynėlių rinkinį apdovanotas Evaldas Mikelionis iš Upytės (Panevėžio r.), o iš jaunųjų sodų rišėjų trijulės savo dirbinių originalumu išsiskyrė Kornelijus Norvaiša iš Radviliškio. Garliavoje gyvenanti Agnė Knašytė „Sidabro vainikėlį“ pelnė už veltinio technika atliktą tradicinio prakartėlės siužeto interpretaciją.

Pamatinis konkurso tikslas – palaikyti gyvybingas ir gaivinti nykstančias liaudies dailės tradicijas. Siekiama skatinti įvairiapusį jaunosios kartos santykį su liaudies daile: nuo domėjimosi, pažinimo iki praktinio išmėginimo, tradicija paremtos kūrybos ir interpretacijos. Siekiama, kad moksleiviai pažintų šimtmečiais gludintą liaudies meno estetiką, pirmavaizdžius kaip vertybę, atskleidžiančią kaimo žmogaus pasaulio suvokimą ir kūrybiškumą. Įvaldydamas amatą, kartodamas ar atrasdamas tradicinę dirbinio formą, iš atskirų elementų kuriamą kompoziciją, spalvų dermę vaikas ar jaunuolis betarpiškai prisiliečia prie tradicijos, ją prisijaukina, o parodydamas savojo triūso vaisius bendraamžiams paliudija, kad dviejų šimtmečių senumo amatai nėra nuobodūs, nebesuprantami ir „atgyvenę“.

Nacionaliniam konkursui „Sidabro vainikėlis“ pristatomi kūriniai skiriami tradiciniams lietuvių liaudies vaizduojamosios dailės bei dailiųjų amatų žanrams. Pasitaiko dirbinių, kuriuose tradicinės technikos ar formos yra interpretuojamos savaip. Visi konkursui teikiami darbai vertinami specialistų, menotyrininkų ir liaudies meno žinovų, ir tik įveikę dviejų pakopų atranką patenka į respublikinę parodą, kurioje išrenkami šeši geriausieji. Vis dėlto, jei kūrinys ir nėra visiškai tradicinis, tačiau išsiskiria meistrystės lygiu, įdomia ir argumentuota tradicijos interpretacija, originaliu praktiniu pritaikymu, jis gali būti atrinktas į tolesnį turą.

Nesinorėtų, kad moksleivių liaudies dailės konkursas taptų tiksliai, „paraidžiui“ atkartotų, tipiškų senųjų dirbinių kopijų muziejumi. Vaikų konkursuose svarbu, kad atsiskleistų jų išradingumas, kūrybiškumas. Taip randasi dirbiniai, kuriuose persipynusi tradicija ir dabartis, šiuolaikinė forma ir tradicinis turinys arba, atvirkščiai, besidomint liaudies daile, užsimezga gilus, jautrus vaiko ar jaunuolio ryšys su ištobulintomis, nugludintomis praeities meno formomis. Tai nelengvas kelias – panašūs uždaviniai šiandien keliami ir dizaino studijose, – bet šis kelias yra prasmingas. Norint, kad liaudies dailė atgytų ir jaunimui taptų patrauklia, organiška kasdienybės dalimi, kartais svarbu sugebėti jautriai pritaikyti ją dabarties reikmėms.

Nedidelis nutolimas nuo tradicijos, jos interpretacija konkurse nėra draudžiama ar nepageidaujama, tačiau pagrindiniai apdovanojimai ir geriausiojo vardas dažniausiai skiriami tiems, kurie nepasitenkina individualia saviraiška, bet siekia įsigilinti į tradiciją.

Atrenkant ir vertinant dalyvių darbus regioninėse bei nacionalinėje parodoje remiamasi keletu kriterijų. Pirmiausia atsižvelgiama būtent į tradicijos kontekstą: naujam dirbiniui pasirinktą technologiją, medžiagas, daikto formą, mastelį, koloritą, ornamentiką. Taip pat vertinama, ar šių elementų derinys yra tipiškas, dažnas

Agnė Knašytė, 17 m. Prakartėlė. 2016 m.

Domas Malašauskas, 14 m. Arkangelas Mykolas. 2016 m.

tradicinėje senojoje liaudies dailėje ar, priešingai, – unikalus ir retas.

Vis dėlto, tradicijų išmanymas nėra tiesiogiai siejamas su istorinių dirbinių pakartojimu, kopijomis. Taip greitai galima nukrypti į kitą kraštutinumą: visus XIX–XX a. dirbinius laikyti tobuliausiais liaudies meno pavyzdžiais. Tačiau ne vien dirbinio amžius, istoriškumas lemia jo vertę. Kartais pagal muziejinius pavyzdžius techniškai nepriekaištingai atliktas drožinys lieka neįvertintas prizine vieta. Iš pirmo žvilgsnio toks darbas tarsi atitinka keliamus reikalavimus – priklauso tradicinei liaudies dailei ir dailiesiems amatams bei turi tvirtą „užnugarį“ – autentišką pirmavaizdį. Bet ir muziejų eksponatai nevienodai dailūs, juose galima atrasti ir kasdien naudotą apykreivį kaušą, ir ištobulintas vestuvines taures. Kartais konkurso dalyviai neįvertina, kaip jų sukurta kopija atrodys platesniame medžio skulptūrų, keramikos dirbinių kontekste. Konkurse nesiekiama išrinkti tiksliausios kopijos autorių, bet pastebėti ir įvertinti dailiausią, estetinę vertę turintį dirbinį.

Kitas svarbus kriterijus – regiono savitumo išmanymas ir raiška. Tai itin skatinama ir nuolat pabrėžiama: ieškoti būtent savo kraštui būdingų daiktų, įrankių, tautinio kostiumo detalių (pavyzdžiui, *delmonai*, karolinės, baltai siuvinėtos prisegamos apykaklės, karūnėlės) ir kitų liaudies dailės pavyzdžių. Skatinama pasitelkus plastinės išraiškos priemones (formą, spalvą, proporciją) suteikti universaliam dirbiniui vietos savitumo. Ši užduotis tenka visų pirma mokinį konkursui ruošiančiam mokytojui.

Vertinant darbus itin svarbi meistrystė, amato įvaldymas. Pavyzdžiui, ar juostų kraštai lygūs, ar keraminė puodynė lengva, ar medžio skulptūra, o ypač taikomieji mediniai įnagiai, dailiai išskaptuoti bei nutašyti, nugludinti, malonūs liesti, ar karpinys nesuplyšęs. Iš pirmo žvilgsnio – tai viso labo detalės, tačiau kruopščiai atliktame darbe visos detalės svarbios.

Išvardyti vertinimo kriterijai vis dėlto nėra absoliutūs. Liaudies dailės bei dailiųjų amatų dirbiniai, kaip meno kūriniai, negali būti vertinami pagal griežtą išankstinę formulę. Konkursui pateikto kūrinio sėkmę lemia visumos darna, kartais – sukurtos kolekcijos apimtis, t. y. kiek dirbinių, kaip jie dera tarpusavyje, ir daugelis kitų dalykų. Aritmetiniai skaičiavimai mene tiesiog neįmanomi.

Žvelgiant į jau vykusias parodas bei per ketverius metus išrinktus „Sidabro vainikėlio“ laureatus, ryškėja

dominuojančios liaudies dailės bei dailiųjų amatų sritys, kurių tradicijas moksleiviai perima ir plėtoja. O kai kurios šakos, deja, nyksta, nes pristinga gilesnio amato ir jo technologijų pažinimo, įdėmesnių pirmavaizdžių studijų. Kita vertus, atsiranda ir naujų, senajai liaudies dailei nebūdingų, tačiau šiandien ypač gyvybingų bei sparčiai plintančių technikų, kurios tampa savotišku iššūkiu: kaip suderinti senųjų amatų gaivinimą ir naująsias technologijas su tautiškumo įspaudu.

Stipriausias pozicijas „Sidabro vainikėlio“ parodose šiuo metu užima medžio skulptūros, paprotiniai dirbiniai – sodai, margučiai, Užgavėnių kaukės ir verbos. Tai nenuostabu. Margučiai, verbos ar sodai turi nusistovėjusią, per amžius ištobulintą struktūrą ir jų kūrimo principus, tačiau juos galima lanksčiai taikyti, varijuoti, be to, šių dirbinių sukūrimui reikia palyginti nedaug pastangų. Medžio skulptūra ar Užgavėnių kaukės visada remiasi pirmavaizdžiais ir esamo kanono autoritetu. Kita vertus, šiuose dirbiniuose gali atsiskleisti ir unikalus moksleivio braižas, nenutolstant nuo tradicijos.

Keramikos bei tekstilės dirbiniai, kurių parodoms pateikiama taip pat gausiai, dažnai kokybe nusileidžia anksčiau aptartiesiems dirbiniams. Ir viena, ir kita sritis teikia potencialių galimybių atskleisti savo kūrybiškumą, bet dažniau pasirenkamos „lengvesnės“ alternatyvos.

Ilgą laiką vaikų keramikoje vyravo dekoratyvumas: dominavo nesudėtingos, dažnai greitai padaromos keraminės skulptūrėlės, be ryškesnio tradicijos įspaudo. Pastaraisiais metais situacija keičiasi. Konkurso vertinimo komisijai vis daugiau pateikiama taikomųjų dirbinių – puodų ir puodynėlių, vazelių, žvakidžių ir net ąsočių, arbatinių ar puodelių. Atsiranda jaunųjų meistrų, išdrįstančių sėsti prie žiedimo rato ir stebinančių pasiektais rezultatais. Keramikos dirbiniai artėja prie tradicinės sampratos: kuriami buityje pritaikomi daiktai, žavintys siluetu, dalių santykiu, proporcijomis, ne vien dekoru ar įvairiaspalve glazūra.

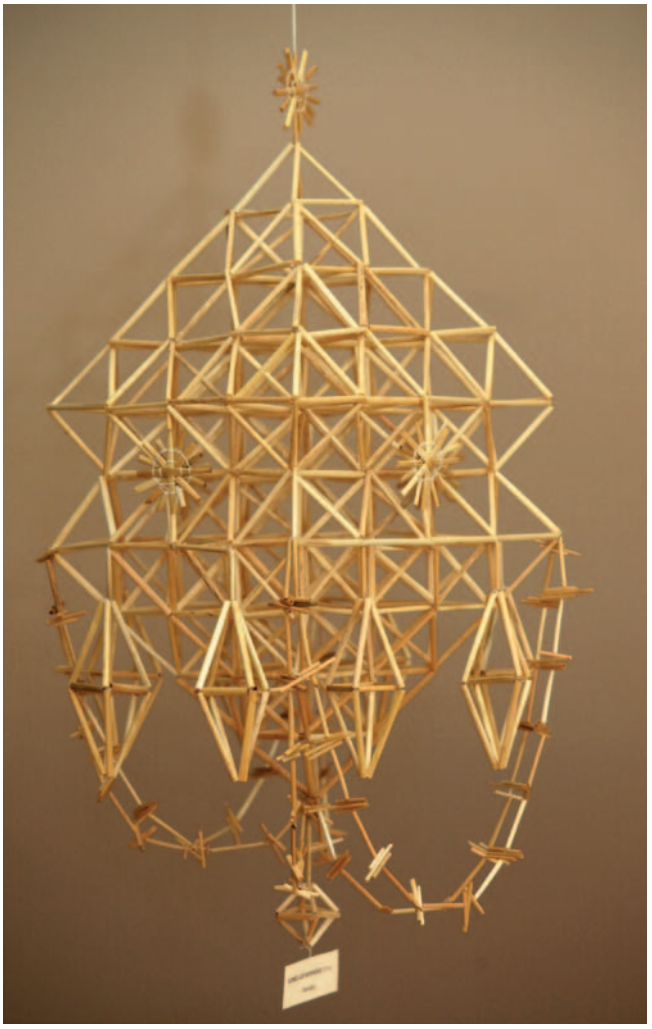

Kornelijus Norvaišas, 13 m. Sodas. 2016 m.

Evaldas Mikelionis, 14 m. Puodynėlė banguota. 2016 m.

Tekstilėje tradicijos raiška vis sunkiau apčiuopiama. Nors atrankinėse parodose eksponuojama keletas austų juostų, viena kita siūta ir siuvinėta tautinio kostiumo detalė, tačiau didžioji dalis dirbinių – mezginiai ir nėriniai (XIX a. kaimietės moterys mezgė ir nėrė palyginti nedaug), siuvinėjimas kryželiu, staltiesėlių ar servetėlių komplektai, daugėja skiautinių ir aplikacijų, veltų gaminių. Tai nėra blogai, tačiau reikalinga ir atsvara – tradicinės tekstilės pavyzdžiai: įvairiomis technikomis austos juostos, austi rankšluosčiai ar lovatiesės, siūtos skudurinės lėlės, tautinio kostiumo detalės – ne tik skarelės, bet ir marškiniai, apykaklaitės, prijuostės. Užtektų kiek atidesnio žvilgsnio, truputį gilesnių studijų bei dar šiek tiek išmonės – ir savo regionui būdingus spalvinius derinius, ornamentus bei jų kompozicijas moksleivės galėtų pritaikyti dabartinei aprangai ar panaudoti juos modernių daiktų ir detalių kūrimui: tai galėtų būti kišenėles, maišeliai, rankinės, šalikėliai, pagalvėlės ir dar daugybė reikalingų mažmožių.

Lukas Malašauskas, Rūpintojėlis. 2016 m.

Domas Malašauskas. Arkangelas Rafaelis. 2016 m.

Robertas Burkevičius. Medžio skulptūra. 2016 m.

„Sidabro vainikėlio“ laureatai: Domas Malašauskas (Varėna), Evaldas Mikelionis (Panevėžio r., Upytė), Kornelijus Norvaišas (Radviliškis), Lukas Malašauskas (Varėna), Agnė Knašytė (Kauno r. Garliava), Robertas Burkevičius (Plungės r., Gintališkė). Trakai, 2016 m. *Darijos Čiuželytės nuotraukos.*

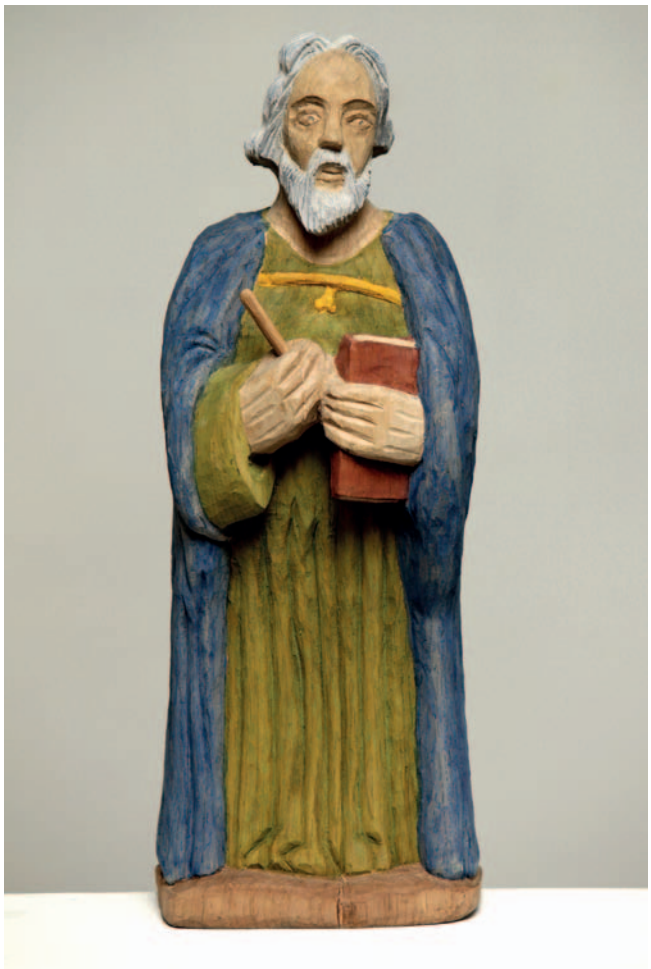

Lukas Malašauskas, 16 m. Šv. Lukas. 2016 m.

Robertas Burkevičius, 16 m. Medžio skulptūra. 2016 m.

Karpiniams visais laikais buvo būdingas dekoratyvumas. Pagrindinė karpinių funkcija ir buvo – puošti gryčios ar trobos interjerą, turėjome ir karpytų užuolaidėlių tradiciją. Vis dėlto šiandien užuolaidėlėms ar kitiems simetriniams karpiniams jau sunku konkuruoti su siužetiniais karpiniais. Pastarieji vertintini kaip konceptualūs, tam tikrą turinį perteikiantys kūriniai. Jau nepakanka valdyti medžiagą, svarbus ir kompozicijos, ritmo pojūtis. Galima būtų kalbėti ir apie karpinių grafiką. Galbūt šios technikos mėgėjai galėtų imtis ir liaudies grafikos siužetų, o vėliau – net ir medžio raižinių.

Tautodailė neretai vertinama kaip gan izoliuota, nuobodi sritis, ypač susitelkusiųjų į modernios technologinės visuomenės kūrimo projektus. „Sidabro vainikėlio“ konkursas kuria terpę gyvuoti šiam kūrybos laukui, o įvairios liaudies dailės šakos padeda pažinti ir amato, ir meno subtilybes, čia už koncepcijos nepasislėpsi....

Ketveri Lietuvos moksleivių liaudies dailės konkurso „Sidabro vainikėlis“ metai – dar kuklus jubiliejus, tačiau kalbėti apie tendencijas jau galime. Bene ryškiausia – dalyvių entuziazmas. Kasmet jaunųjų gizelių sąrašas papildomas naujomis pavardėmis, tarp kurių vis šmėsteli ir jau pažįstama, ne kartą girdėta. Matyt, tai liudija, kad liaudies dailė nesvetima ir „technologijų kartai“, nepraradusiai prigimtinio troškimo pažinti, išmokti, kurti.

Traditions and new winds: “Silver Wreath” contest

Darija ČIUŽELYTĖ

It is common to associate folk art with the older generation, with artisans and craftsmen having accumulated extensive experience and skills, and, of course with artefacts from the 19th–20th c., held in ethnographic museum exhibits or funds. Keeping with such provisions, it is often anxiously considered what is the future of folk art and fine crafts? How can we interest young people in this cultural heritage?

As of 2013, the Lithuanian Folk Culture Centre began to organise the folk art competition “Sidabro vainikėlis” (Silver Wreath) for Lithuanian schoolchildren.

Pirmasis etnografijos enciklopedinis žodynas

Praėjusių metų pabaigoje Lietuvos nacionalinis muziejus išleido ilgai lauktą, pirmąjį Lietuvos istorijoje „Lietuvių etnografijos enciklopedinį žodyną“. Lietuvos nacionalinio muziejaus (LNM) Etninės kultūros skyriaus darbuotojų darbo grupė – Danutė Aleknienė, Laima Lapėnaitė, Skaidrė Urbonienė Elvyda Lazauskaitė ir Birutė Kulnytė – dirbo keliolika metų, jas konsultavo dr. Žilvytis Šaknys, talkino kalbininkas terminologas dr. Jonas Klimavičius, kalbininkė Marytė Slušinskaitė, žodyną iliustravo dailininkė Edita Prelgauskienė. Pakvietėme juos pasidalyti mintimis, padiskutuoti, atsakyti į pateiktus klausimus.

Kaip kilo idėja ir konkretus sumanymas parengti „Lietuvių etnografijos enciklopedinį žodyną“? Kodėl jis reikalingas ir būtinas Lietuvos mokslui ir kultūrai? Koks buvo pagrindinis žodyno tikslas, jo pamatinė vizija ir kiek, bėgant metams, sumanymas kito? Ar buvo permąstoma ir keičiama žodyno sąranga?

Kaip dalijotės darbus? Kaip atsirinkote medžiagą, kokius telkėtės šaltinius? Kaip tvarkėtės su konkrečių etnografinių sričių medžiaga? Ar neatrodo, kad kiek per daug norminote savitas etnografines realijas?

Kokias iš savosios varpinės matote leidinio teigiamybes, pasiekimus ir ką dar tobulintumėte, atsižvelgdamos į sukauptą patirtį?

Elvyda LAZAUSKAITĖ
LNM Etninės kultūros skyriaus vedėja

Etnografijos realijų žodyno sukūrimą inicijavo Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorė Birutė Kulnytė. Šį sumanymą palaikė šviesaus atminimo etnografai Vacys Milius ir Angelė Vyšniauskaitė. Su jais buvo aptarta būsimo leidinio struktūra, o muziejaus Etninės kultūros skyriuje pradėta rinkti medžiaga. Rašant žodyno straipsnius remtasi profesorių V. Miliaus, A. Vyšniauskaitės, Reginos Merkienės, dr. Janinos Morkūnienės, Venanto Mačiekaus, Antano Stravinsko ir kitų mokslininkų tyrinėjimais, straipsniais ir monografijomis, muziejaus eksponatais, rankraštine ir ikonografine medžiaga, „Lietuvių kalbos žodynu“ (1–20 t., 1941–2002) ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“ (1993)[1]. „Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas“ pateikia susistemintus straipsnius apie lietuvių tradicinės kultūros objektus ir reiškinius. Dėmesys sutelktas į XVIII–XX a. pradžią: manome, kad tuo metu tradicinė kultūra buvo gyvybingiausia. Leidinį sudaro trys dalys: „Etnografijos terminų žodynas“, „Abėcėlinė etnografijos terminų rodyklė“ ir „Sisteminė etnografijos terminų rodyklė“.

Lietuvių etnografinis enciklopedinis žodynas. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, 404 p.

Pirmojoje dalyje abėcėlės tvarka pateikiami susisteminti enciklopedinio pobūdžio aprašai (iš viso 1656 straipsniai), papildyti nuorodomis į išplėstinę informacijos paiešką ir iliustruoti piešiniais. Žodyne stengėmės išsamiai atskleisti tradicinę daiktinę ir dvasinę kultūrą, daiktiškąją būtį. Juk daiktai atspindi ne tik istorinį laiką, įvairias įtakas ir pokyčius, bet ir tautos savastį, tautinį savitumą.

Žodyną rengė muziejininkės, geriausiai pažįstančios tradicinės kultūros daiktinį paveldą, tad siekta nuosekliai aprašyti materialinės kultūros objektus ir tradicinę

1. Ir elektroniniais jų variantais: www.lkz.lt 2005, 2013 m. ir www.dz.lki.lt 2003 ir 2013 m. variantais.

valstiečių buitį. Žodyne taip pat pateikiama žinių apie pagrindinius ir pagalbinius XVIII–XX a. pradžios lietuvių verslus, amatus, transportą, liaudies architektūrą. Daugeliu atvejų galėjome remtis turtingais muziejaus fondais, o aprašant gyvenamuosius ir ūkinius pastatus, gyvenvietes ir sodybas teko naudotis liaudiškos architektūros tyrinėjimais ir muziejuje saugoma ikonografine medžiaga. Giliau pažinti lietuvių gyvenseną padeda ir pagrindinių maisto produktų bei iš jų ruošiamų valgių pristatymas. Todėl žodyne aprašomi valgiai, kurie siejasi su kalendoriniais papročiais, šeimos šventėmis, taip pat jų ruošimui naudoti namų apyvokos rykai. Temas pasiskirstėme pagal savo kuruojamas sritis. Kiekviena susidarėme savo temos sisteminę rodyklę ir pradėjome aprašinėti objektus. Man teko rašyti straipsnius apie namų apyvoką, baldus, apšvietimą, liaudies architektūrą, kaimo bendruomenę, prekybą. Taip pat valgius ir papročius. Pirminė žodyno paskirtis – padėti muziejininkams. Į muziejus ateina dirbti jauni darbuotojai, kurie nebepažįsta tradicinės kultūros objektų; sunku juos inventorinti nežinant, kaip ir iš kokių dalių padarytas daiktas, kaip tos jo dalys vadinamos. Todėl daugelį daiktų „išnarstėme“. Pavyzdžiui, aprašėme ne tik *kubilą*, bet ir jo sudėtines dalis. Jauni žmonės nežino, kad kubilo sienelės sustatytos iš atskirų lentelių, vadinamų *šuleliais*, kad jos suveržiamos *lankais*, kurie būdavo ne tik metaliniai, bet ir iš lazdyno. Rūpėjo užfiksuoti ir senąsias technologijas. Kad neužmirštume senosios medžio apdirbimo technikos – *duobimo*, palikome terminą *duobinys*, apibūdinantį šiuo būdu padarytus daiktus. Kiekvieno konkretaus daikto – namų apyvokos daikto, audinio, papuošalo, baldo, padargo ar trobesio – apibūdinimą pradedame nuo daikto paskirties ir medžiagos, iš kurios jis pagamintas, įvardijimo. Aprašėme, kaip jis daromas, įvardijome ir pagrindines daikto dalis. Jeigu jis būdavo puošiamas, aptarėme ornamentiką, regioninius puošybos ypatumus. Jei daiktai būna įvairių tipų, stengiamės juos išskirti ir apibūdinti.

Žodyne aprašyta ne tik valstiečių buitis, bet ir dvasinis gyvenimas – darbo, kalendoriniai, šeimos papročiai. Tiesa, teko juos apibendrinti, nesiekėme aprašyti, kokie jie buvo kiekvienoje apylinkėje. Todėl šią sritį išmanantis skaitytojas gali kai ko ir nerasti. Juk rengėme žodyną, kuris paaiškina žodį-terminą ir pateikia apibendrintas, susistemintas žinias. Skaidrė Urbonienė aprašė liaudies meną, liaudiškąjį pamaldumą atspindinčius apeiginius objektus ir krikščionišką liaudiškąją ikonografiją. Bet ir šioje srityje nesistengta aprėpti visų galimų atvejų, apsiribota jų tipais, kurių visumą atskleidžia sisteminė rodyklė: čia nurodyti kryždirbystės objektai, paminklų tipai, paaiškinti šventųjų gyvenimo siužetai. Taip pat pristatyti muzikos instrumentai, žaislai, transporto priemonės ir net keliai, takai, kūlgrindos, kad susidarytų išsamesnis vaizdas, kaip Lietuvoje buvo keliaujama arkliais ar pėsčiomis. Toks sisteminimas gali padėti orientuotis ir mažai žinančiam žmogui, nukreipti jį reikiama linkme. Aprašyti ir pavieniai terminai, ir juos apibendrinančios sąvokos. Pavyzdžiui, terminas *valgiai* ir konkretūs tradiciniai kasdieniai lietuvių patiekalai. Siekėme atskleisti ir regioninius savitumus. Kita vertus, valgiai priklausė nuo metų laiko. Išskyrėme darbymečio valgius ir apeiginius valgius, susijusius su mūsų krašto papročiais ir tradicijomis.

Aprašų turinį lėmė esami tyrinėjimai. Esame nuoširdžiai dėkingi visiems, tyrinėjusiems tradicinę kultūrą ir kaupusiems medžiagą jai pažinti. Rengiant žodyną konsultuotasi su įvairių sričių specialistais – etnologais, terminologais (dirbome kartu su dr. Jonu Klimavičiumi) ir leksikografais, atsižvelgta į jų ir Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pastabas bei rekomendacijas. Už dalykiškas pastabas dėkojame leidinio recenzentui dr. Žilvyčiui Šakniui, prof. dr. Libertui Klimkai, Kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėjai Irenai Seliukaitei.

Tikimės, kad „Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas“ bus naudingas etnografams, kalbininkams, muziejininkams, mokytojams, kraštotyrininkams ir

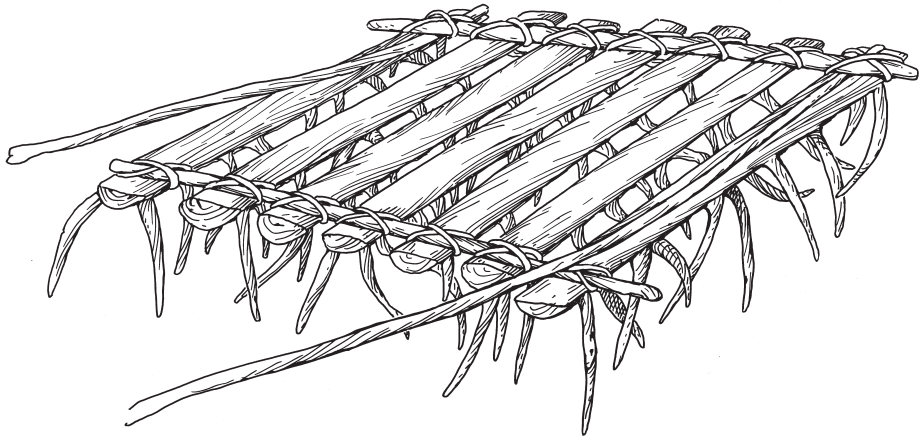

Akėčios

visiems, kurie domisi mūsų krašto kultūros istorija, paveldo išsaugojimu, paskatins ne tik jį pažinti, bet ir turtinti, kaupti bei tyrinėti. Kita vertus, šis žodynas ne užbaigia tradicinės kultūros sisteminimo darbus, bet juos pradeda, atveria kelius tiems, kurie šį darbą, tikėkimės, pratęs.

Ona Danutė ALEKNIENĖ

LNM Etninės kultūros skyriaus vyresnioji muziejininkė

Mano sritis – tradicinė lietuvių tekstilė. Trumpai pristatysiu aprėptas temas. Tai interjero tekstilė, valstiečių tradicinė apranga ir apavas. Žodyne pateiktuose tekstilės terminų aprašuose paaiškinami įvairūs tarpusavyje susiję tekstilės gamybos procesai: nuo mechaniškai apdoroto tekstilinio pluošto (*lino*, *vilnos*, *kanapių*) laikymo, verpimo (*verpstuku*, *verpimo rateliu*) iki dirbinių gamybos (*audimo*, *mezgimo*, *nėrimo*, *pynimo*) ir tolesnio apdorojimo (*dažymo*, *vėlimo*), siuvimo, apdailos ir puošybos (*siuvinėjimo*), jų priemonių ir būdų. Glaustai aprašomos liaudies naudotos priemonės ir įrankiai, jų paskirtis, tipai, būdinga forma, sandara, taip pat kai kurios jų sudedamosios dalys (pavyzdžiui, audimo staklelių ir staklių *nytelės*, *nytys*, *skriemuliai*). XIX a., plečiantis tekstilės pramonei, tobulėjo ir kai kurie namudiniai įrankiai. O dalis paprasčiausių įrankių sunyko arba į muziejus pateko jau nepilnos sudėties, ir ilgam buvo pamiršti (pavyzdžiui, seniausi *mestuvai*, vadinamosios *lapės*, siūlų tvarkymo įrankiai (*vijurkas, metmė*) ar audimo staklių įtaisas *mazgytuvė*). Panašus likimas ištiko ir kai kuriuos kitus darbo eigai būtinus smulkius priedus ar net senuosius ilgio matus. Tad teko aiškintis ir senųjų tekstilės įrankių veikimo principus (pavyzdžiui, *nyčių* gamybą *nytykle*, *juostų* audimą *audimo staklelėmis* ir kita). Tekstilės dirbinių gamyba – tai ilgas, nuoseklus, įgūdžių ir kantrybės reikalaujantis sezoninis darbas. Tarkim, a*udimui* – vienam sudėtingiausių namudinių verslų, – labai svarbu tinkamai pasiruošti: pasirinkti tinkamus siūlus (*ataudus*, *metmenis*), audinį apmesti (turime žinoti, kas yra *geinys*, *metimas*, *skiemenys*, *žiotys*), išsirinkti audimo būdą, paruošti audimo įrankius ar įrenginius (*audimo stakles* ar *audimo stakleles*, *audimo lenteles*, *skietą*) ir tinkamai jais naudotis. Lietuvos kaime austa įvairiomis audimo technikomis, todėl aprašyti populiariausi audimo būdai, namudinių (ir pramoninių) audinių rūšys ir jų paskirtis: iš naminių audinių siūti įvairūs drabužiai, jais puoštas interjeras, audiniai naudoti ir ūkio reikmėms. Vakarų Europos tekstilės pramonės naujovės per Lietuvos miestuose ir dvaruose veikiančius cechus ir manufaktūras pasiekdavo ir namudinės tekstilės gamintojus. Tobulėjo įrankiai, keitėsi gamybos būdai, pradėti naudoti fabrikiniai verpalai (*medvilnė*, *skaistgijos*, *šilkvilnė*), didėjo audinių asortimentas (valstiečių namus pasiekė *aksomas*, *atlasas*, *brokatas*, *gelumbė*, *šilkas*). Tad aprašoma ne tik namudinė gamyba, bet ir fabrikiniai audiniai, aprangos priedai.

Bene didžiausias tekstilės aprašų pluoštas susijęs su XVIII a.–XX a. pr. išeiginės valstiečių aprangos raida. Moterų ir vyrų vasarinė, žieminė apranga yra susisteminta ir aprašyta pagal paskirtį: vilkimi ir apsigobiami moterų senieji drabužiai (pavyzdžiui, *drobulė*, *skara*); išeiginiai ir proginiai galvos dangalai (*antkaktis*, *čepčius*, *nuometas*, *nuometėlis*, *kykas*), moterų ir merginų papuošalai (*galionas*, *kalpokas*, *gangė*, *vainikas*); iš vietinių žaliavų gamintas ir valstiečių avė-

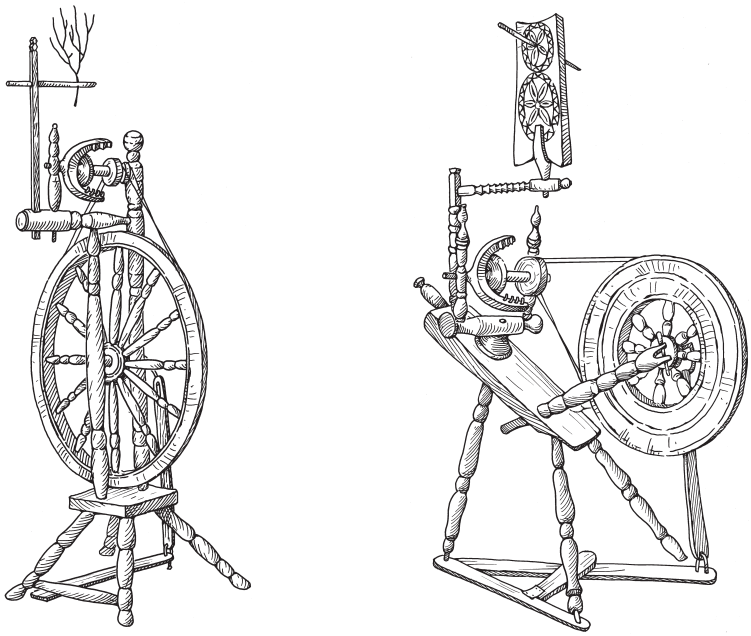

Verpimo ratelis

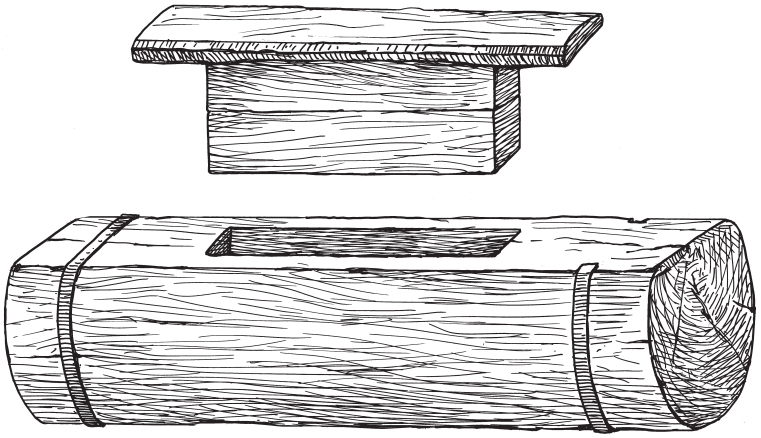

Aliejaus spaustuvas

tas seniausias apavas – *naginės*, *vyžos* ir žemaičių iš kailio rauktos *kojenos*. Rašant apie *juostas*, terminų žodyne pagal paskirtį skiriami *rištuvai* ir *pakelaitės*. Kiekviena aprangos dalis trumpai apibūdinama, nurodoma audinio rūšis, būdingas raštas, spalvos, išskiriamos konstrukcinės, puošybos ypatybės, įvardijamas jos paplitimas, raida. Glaustai aprašomos ir pavienės kai kurių drabužių detalės. O skirsnyje „Tekstilinių dirbinių apdaila“ supažindinama su dirbinių puošyba (tai *kutai*, *šepetėlis* ir kita). Svarbūs aprangos elementai buvo ir įvairūs priedai (*delmonai*, *skariniai*, *pundinės*, *piniginės*, *nosinės*, *krepšiai*, *rankinukai* ir kita), papuošalai (*karoliai*).

Aprašoma ir simbolinę, apeiginę prasmę turėjusi krikštynų (*krikšto drabužėliai*), vestuvių (*kalpokas*, *kykas*, *nuometas*, *vainikas*, *veliumas*), laidotuvių (*įkapės*, *šarvonė*) apranga ar jos elementai. Trumpai supažindinama ir su kitais tekstilės dirbiniais, pavyzdžiui, auginant vaikus naudotu *valiniu*, *vystyklais*. Aprangos aprašuose glaustai išryškinami ir skirtinguose regionuose susiformavę tradiciniai etniniai jos ypatumai, kurie, plintant Vakarų Europos madoms, ilgainiui nyko. Atskiras skyrius skirtas interjero tekstilei. Jos pavadinimai nusako ir paskirtį, kuri, su mažomis išimtimis, visose etnografinėse srityse panaši. Pavyzdžiui, Žemaitijoje lovos paloviui uždengti naudotas *prielovis*, kitur tą pačią funkciją atliko puošnus ant lovos nuleidžiamas paklodės kraštas. Labiau skiriasi įvairių regionų interjero audiniai, audimo technikos, spalvų ir raštų deriniai.

Laima LAPĖNAITĖ

LNM Etninės kultūros skyriaus vyresnioji muziejininkė

Muziejuje tvarkau eksponatus, susijusius su verslu ir amatais, todėl ir žodyne pasirinkau aprašyti šią temą. Svarbu paminėti, kad rašant žodyno tekstus buvo panaudota labai įvairi medžiaga: enciklopedijos, žodynai, mokslinės monografijos, archyviniai aprašai, etnografų mėgėjų prisiminimai, kraštotyrininkų užrašai ar net grožinės literatūros kūriniai, kuriuose apstu etnografinių vaizdų. Vis dėlto svarbiausias šaltinis – konkretūs daiktai, dabar jau tapę muziejiniais eksponatais. Nepasitenkinome vien Lietuvos nacionalinio muziejaus etnografinio rinkinio medžiaga, lankėmės ir kituose Lietuvos muziejuose, apžiūrėjome privačias kolekcijas, kaupėme žinias ekspedicijose. Tai padėjo apsispręsti, kai turimos žinios, nuomonės ar klasifikacijos buvo prieštaringos.

Žodyne materialinės kultūros realijos apibūdinamos glaustai, bet informatyviai, nurodant daiktų matmenis, formų įvairovę, chronologinę kaitą, priklausomybę etnografinei sričiai. Stengtasi jas susieti su dvasine kultūra: aprašoma, kaip konkretus daiktas naudotas papročiuose arba kokie buvo jo gamybos ir naudojimo papročiai. Pavyzdžiui, aprašant arimo padargą *žagrę*, pateikiami ir su ja susiję tikėjimai: „Tikėta, kad nuo žagrės priklauso būsimas derlius, todėl daryta iš perkūno įtrenkto medžio; kad audros ir piktžolės neniokotų pasėlių, o laukai būtų apsaugoti nuo nelaimių ir apkerėjimų, – prieš arimą tempta per laužą.“

Žemės dirbimas ir gyvulių auginimas užėmė svarbiausią vietą valstiečių gyvenime, nemaža dalimi lėmė jų namų buitį, buvo apipinti papročiais. Žodyne aprašytas svarbiausių žemės ūkio darbų ciklas, apimantis žemės paruošimą (*akėjimas*, *arimas*, *mėšlavežis*), sėją (*sėja*, *bulviasodis*), augalų priežiūrą bei užauginto derliaus nuėmimą (*bulviakasis*, *rugiapjūtė*, *šienapjūtė*) ir apdorojimą (*bloškimas*, *kūlė*). Aprašyti su šiais darbais susiję įrankiai, padargai, įrengimai (*akėčios*, *arklas*, *žagrė*, *žuobris*, *dalgis*, *spragilas*). Žodyne pristatyti ir kai kurie iš dvaro atėję ir XIX a. pab.–XX a. pr. valstiečių ūkiuose prigiję fabrikinės gamybos įrenginiai ar pagal jų pavyzdį padarytos žemės ūkio mašinos (*akselinė*, *kuliamoji*, *linaminė*). Iš gyvulių auginimo realijų žodyne daugiausia temų, susijusių su gyvulių ganymu ir jų tramdymu (*botagas*, *barškalas*, *genesys*, *branktas*). Aprašyti

ir pagalbiniai verslai – medžioklė, žvejyba, bitininkystė, taip pat mažiau žinomi miško verslai – deguto ir dervos tekinimas, anglių degimas; sakinimo (*rėžtukas*) ir sielių plukdymo (*ylius*, *barbora*) įrankiai. Žodyne Lietuvoje buvę amatai pristatomi amatininko (pavyzdžiui, *kalvis*, *stalius*), jo naudojamų įrankių (pavyzdžiui, *kūjis*, *pjūklas*) ir įrengimų (pavyzdžiui, *kalvė*, *žirgės*) bei žaliavos (pavyzdžiui, *mediena*, *ragas*, *plėšos*, *rąstas*) aprašymais. Tam tikro amatininko apraše atskleista jo darbo specifika, kokiais įrankiais dirbta, taip pat aprašyta darbo vieta, laikas, gaminių realizavimo būdai. Žodyne aprašyti ne tik gerai žinomi, bet ir retesni (*šulinkasys*, *skardininkas*) amatininkai, tiek unikalūs, vienam amatui būdingi įrankiai (*graižtuvas*, *stogdengio adata*), tiek universalūs, naudojami daugelio (*kirvis*, *plaktukas*). Amatininkai įrankius darydavosi patys, tad dažnai vieną ar kitą jų detalę patobulindavo. Taip atsirado daug įrankių variantų, tai norėta parodyti ir žodyne. Atskirai aprašyti svarbiausi amatininkų darbo etapai. Pavyzdžiui, klumpių dirbimas, kailių išdirbimas – tai ilgas procesas, kurio metu atliekama daug skirtingų veiksmų. Nuo seno Lietuvos kaime daugiausia amatininkų dirbo su medžiu: namai bei kiti trobesiai, jų įranga ir papuošimas, baldai, namų apyvokos reikmenys dažniausiai pačių valstiečių ar amatininkų buvo daromi iš medžio. Todėl ir žodyne šiems amatininkams ir jų naudotiems įrankiams skirta daugiausia vietos.

Edita PRELGAUSKIENĖ

LNM Etninės kultūros skyriaus vyresnioji muziejininkė, žodyno iliustracijų autorė

Muziejuje sukaupta daugybė eksponatų, dalis jų eksponuojami parodose, bet dauguma daiktų saugomi saugyklose. Atsimenu pirmąjį įspūdį, kurį patyriau, užėjusi į saugyklą: mane užbūrė jos vaizdas, kvapas, atmosfera, – bijojau net garsiai kalbėti. Turėjau galimybę daugelį daiktų piešti iš natūros: liesti, apžiūrėti iš visų pusių, išsirinkti dėkingiausią rakursą. Stengiausi, kad daiktas atspindėtų bendrąjį grupės aprašą, bet kartu išsaugotų savo unikalumą, individualumą, kuris vaizduojamam objektui suteikia jaukumo ir šilumos. Ne visi daiktai išlikę nepriekaištingos būklės, juk jie buvo naudojami buityje, per daugelį metų praradę kai kurias detales arba net smarkiai sunykę – turėjau suteikti jiems antrąjį gyvenimą ir atkurti visumą.

Marytė SLUŠINSKAITĖ

LNM Etninės kultūros skyriaus vyresnioji muziejininkė, žodyno redaktorė

„Lietuvių etnografijos enciklopediniam žodynui“ buvo parašyta daugiau nei pusantro tūkstančio straipsnių; kai kurie žodžiai turi dvi, tris ar keturias reikšmes. Dar prieš gerą dešimtmetį pradėjusi dirbti muziejuje gavau pluoštą kompiuteriu surinktų tekstų, ranka prirašytų lapų, sąrašus žodžių, išrinktų iš „Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“, ir pluoštelius kortelių su užrašytais etnografijos terminais. Iš pradinio plano buvo matyti, kad visi žodyno terminai turėtų būti suskirstyti į tris pagrindinius skyrius – amatai ir verslai, medžiaginė kultūra (buities realijos) ir meninė kūryba. Po ranka turėjome panašius kitų šalių leidinius – čekišką „Pomniki etnografii“, kuris padėjo suvokti, kokia galėtų būti mūsų rašomo leidinio struktūra, ir solidžią „Baltarusijos etnografijos enciklopediją“, iliustruotą spalvingomis nuotraukomis ir piešiniais.

Enciklopedinių straipsnių redagavimas man buvo visiškai naujas dalykas, todėl, susipažinus su turima medžiaga ir bendraisiais terminų žodynų rengimo reikalavimais (Stasio Keinio „Terminologijos abėcėle“, 1980), atrodė būtina pirmiausia sudaryti kuo tikslesnį etnografinių terminų sąrašą. Jono Paulausko „Sisteminiame lietuvių kalbos žodyne“ (1987) sudarytos žodžių grupės leido atsirinkti reikalingus terminus ir pasitikrinti, ar kas nors svarbaus nepraleista. Pradiniame sąraše išsirikiavo daugiau kaip tūkstantis terminų, kurių nemaža dalis greitai liko tik sinonimais, kita dalis visai nebuvo aprašyti.

Rašant ir redaguojant tekstus nuolat tikrintasi su enciklopedijose esančiais straipsniais, naudotasi Lietuvos kraštotyros draugijos archyve saugomais aprašais. Didžiausi pagalbininkai buvo „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ ir dvidešimties tomų „Lietuvių kalbos žodynas“ (jie iš pradžių buvo tik popieriniai. Daug laiko sugaišta iš kiekvieno tomo renkant su etnografija susijusius žodžius, darant jų sąrašus ir iš jų atsirenkant reikalingus terminus. Į tą darbą buvo įsitraukusios visos skyriaus kolegės. Kai po keleto metų atsirado galimybė naudotis elektroninėmis jų versijomis, darbas labai palengvėjo.)

Formuluojant etnografinių terminų apibrėžtis remtasi abiem minėtaisiais žodynais. Tačiau pasitaikė atvejų, kai to paties žodžio apibrėžtys buvo viena kitai priešingos, tad tekdavo rinktis vieną katrą ar kurti savo formuluotes. Štai *kūgis* apibrėžiamas kaip ‘didelė kupeta’ (pirma reikšmė) ir ‘nedidelė kupeta’ (antra reikšmė), o *kupeta* – kaip ‘didelė krūva’ (pirma reikšmė) ir ‘nedidelė krūva’ (antra reikšmė); *pintinė* – ‘pintinis krepšys’, o *krepšys* – tai ‘vytelinė pintinė’ (pirma reikšmė) arba ‘maišelis’ (antra reikšmė). Kai kurios realijos žodynuose įvardijamos daugybe skirtingų žodžių, todėl pagrindiniu terminu buvo pasirenkamas tas, prie kurio žodynuose pateikiama daugiau pavyzdžių iš skirtingų vietų. Minėtuose žodynuose beveik nėra daugiskaitinių daiktavardžių. Remiantis argumentu, kad gyvojoje liaudies kalboje neįprasta vartoti žodžių *batas*, *pirštinė*, *karna*, *kojinė*, *plyta*, *čerpė* ir pan. vienaskaitines formas, rinkomės daugiskaitines straipsnių pavadinimų formas: *batai*,

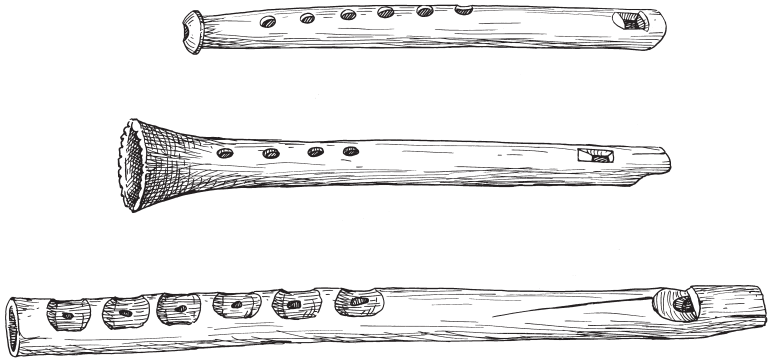

Lamzdeliai

pirštinės, *plytos*, *čerpės*... Žodynuose nėra ir mažybinių vardažodžių formų, tačiau liaudies kalboje jos buvo natūralios, pritaikytos konkrečioms realijoms pavadinti. Todėl atskirais straipsniais aprašyti *dubuo* ir *dubenėlis*, *kubilas* ir *kubilėlis*, *šulas* ir *šulelis*, *lysvė* ir *lysvelė*.

Abejonių kėlė daikto dalių pavadinimai – dažnas įrankis turi *rankeną* ir *kotą*, įtaisą sudaro *koja* ir *galva*. Terminologas patarė prisiminti patarlę *Atitiko kirvis kotą* ir žinoti, kad tai, kas pridėta papildomai, yra kotas. Daug kur tas patarimas tinka, bet paimkime *šaukštą*, *peilį* ar *šakutę* ir įsitikinsime, kad liežuvis nesiverčia sakyti *šaukšto rankena* ar *šakutės rankena*... Suprantama, kad pateikiamos praeities realijos, todėl redaguojant straipsnius natūraliai pasirenkamos būtojo laiko veiksmažodžio formos – įprastiems reiškiniams nurodyti vartojamas būtasis kartinis laikas, rečiau pasitaikantiems vartojamas būtasis dažninis laikas; kad straipsnis būtų sklandesnis, kartais pasirenkamos sudėtingesnės formos (pavyzdžiui, *būdavo audžiama, ariama, gręžiama*). Kartais sakinys apsunkinamas, kai dirbtinai pridedamu žodžiu norima parodyti, kuria linksnio forma reikia perskaityti specialiu trikampiu ženkleliu straipsnyje žymimą aprašomąjį terminą (pavyzdžiui, *sunkesniais* Δ *dirbo vyrai*; *varinėmis* Δ *pilstytas alus*).

Žodyno rašymas ir redagavimas buvo nuolat besikeičiantis procesas. Daugeliu atvejų teko sujungti ir apibendrinti iš pradžių atskirai pateiktus straipsnius (pavyzdžiui: *kaušas-semtuvas-kipis-nalivočius*). Laikantis nuoseklumo ir sistemiškumo, kai kuriuos terminus teko išskirti (pavyzdžiui: *amatininkas*, *gizelis*, *pameistrys*; *bernas* ir *pusbernis*; *merga* ir *pamergė*). Dėl tos pačios priežasties atsirado naujų, anksčiau neplanuotų straipsnių (pavyzdžiui: *nešiotė*, *kultuvininkė*, *kirvelininkas*; *lauksargis*, *namsargis*, *panaktinis*).

Redaguojant teko susitaikyti su skirtingais etnografų ir kalbininkų požiūriais. Aprašyti vestuvių veikėjai – *piršlys*, *svočia*, *pulkas*, *pabrolys*, *pamergė*, bet jaunųjų, kurie man, kaip kalbininkei, atrodytų patys svarbiausieji, – nėra. Neskaniai atrodo mūsų pasirinktas terminas *viralas* sriubai pavadinti. Nepatinka, kad *kaminas* – tai tik patalpa, o mums įprasta pro stogą išlindusi dūmtraukio dalis neaprašyta (nors susisiekimo priemonių ir padargų dalys išskaidytos gana smulkiai ir aprašytos atskirais straipsniais). Etnografų vartosenoje jau nusistovėjusį terminą *bumblė* pavyko pakeisti *bamble* ‘iš šiaudų pintas kubilas’. Tačiau dažniausiai taikytasi su nusistovėjusia vartosenos tradicija. Žodyno sakiniai rodo, kad *eketė* turėtų būti vadinama *akete*, nes yra jos sinonimas *akis* – ‘lede prakirsta nedidelė skylė’ arba ‘kiaura vieta liūne’; galima remtis ir *akivaru* – ‘pelkės, liūno, ežero ledo akimi’. Tačiau jau seniai nusistovėjusi forma *eketė*, todėl jokių perversmų nebedaryta. Man norėjosi atskirti *velykaitį* ir *margutį*, abejojau ir dėl atskiro termino *numas* (nes mano tarmėje ir dabar *namai* vadinami *numais*, o įvardis *man*, tariamas *mun*, rodytų, kad tai tik fonetiniai skirtumai).

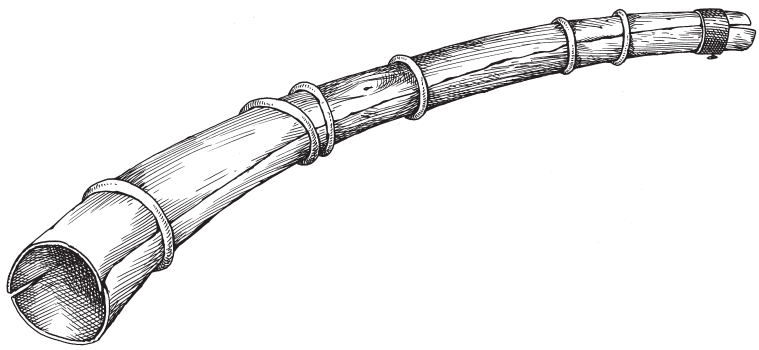

Kerdžiaus trimitas

Ne tik juokaujant galima sakyti, kad pagaliau išspausdintas leidinys yra kažkelintas jo variantas. Nes žodynas buvo vis perrašomas ir perredaguojamas, ne kartą padedamas į šoną, kad po kurio laiko sugrįžus būtų galima drąsiau ieškoti sklandesnio, priimtinesnio dėstymo. Kartais tas tinkamesnis dėstymas paaiškėdavo redaguojant paskutinių abėcėlės raidžių straipsnius, todėl tekdavo grįžti prie pirmųjų. Toks niekaip nepabaigiamas darbas paskutiniais metais ėmė įkyriai priminti legendą apie Sizifą ir jo akmenį.

1. Kokiame moksliniame, tradicinės kultūros duomenų sisteminimo ir visuomenės švietimo kontekste regite naująjį „Lietuvių etnografijos enciklopedinį žodyną“? Kaip kalbininkas terminologas, svariai prisidėjote prie žodyno terminijos sąrašo, aprėpiančio visą etnografinių realijų įvairovę, sukūrimo. Kokiais pagrindiniais principais vadovavotės?

2. Kaip šiame žodyne dera mokslinė etnografinė terminija ir liaudiškasis jos pamatas? Kiek šiai dermei (ar įtampai?) skleistis įtakos turėjo dvi būdingiausios lietuvių leksikos ypatybės – tarminis sinonimiškumas ir daugiareikšmiškumas? Kartais apibendrinantys bendralietuviški žodžiai, lyginant su ekspresyviu tarminiu apibūdinimu, atrodo lyg neįgalūs. Kita vertus, akivaizdu, kad didelė dalis leksikos branduolio žodžių pasaulio sudėtingumą nusako, kaip teigiate žodyno pratarmėje, „beveik besinonimine ir vienareikšme, taigi vos ne terminine leksika“. Tad galbūt žodyne galėjo likti daugiau etnografinių realijų? Ką, manytumėte, galima būtų patobulinti kituose žodyno leidimuose?

Jonas KLIMAVIČIUS
Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centro vyresnysis mokslo darbuotojas

Nelengva visko – susipynusių ir prieštaringų vyksmų ir įvykių – išsiklausinėti vos su dalyku susipažinus. Viso ko gyvo, vientiso išdarinėjimas ir atsakinėjant gresia per medžius nejžiūrėti miško, jo ardų ir augimo. Etnografijos žodyno svarba tikrai kyla ir iš konteksto, bet pirmiausia ne iš mokslinio – etnografinio, leksikografinio ar enciklopedinio, nes jis pats kilęs iš istorinio – iš tautos (su liaudimi) kilimo, augimo ir iš gyvenimo reikmių. Be istorijos supratimo – įsisąmoninimo ir gyvos pajautos dabartyje būtum viena akimi aklas, o kelyje į ateitį – ir viena koja šlubas. To, deja, daug būta ir nemažai tebėra. Gyvasis istorijos mokslas sunkus, kai nejaučiama veikimo reikmė, tenkinamasi savanaudišku taikymusi prie istorijos keturių vėjų supučiamų ir kintančių dabarčių – tada tai bus statisto, parankinio, naudingo kvailio, tarno, pastumdėlio, vergo ir lavono vaidmenys.

VII a. kalba mes jau lietuviai (žemaičiai gal net kiek anksčiau), o mūsų dvyniai – latviai. X a. etnogenezę sutvirtina tautinės tapatybės augimas, XIII a. – krikštyto Mindaugo karalystė, bet mažesniųjų brolių – sėlių, žiemgalių, kuršių, pietinių jotvingių, sūduvių įsiliejimas lėtas, ilgas, su žymiu substratiniu palikimu (net fonetiniu!). Valstybės centralizacijos trūksta, gynyba ją skatina, žygiai į pietus ir rytus – ir išcentruoja, dvilypuoja į dvivaldą (biarchatą), iš to ir skirtingos kultūrinės orientacijos – Vakarų ir Rytų (ir lietuvių – skoliniais rytų slavams, net paskata baltarusių ir ukrainiečių etnogenezei). Be pranciškonų išverstų poterių, lietuvių kalba valstybiniame –administraciniame, teisiniame, religiniame – gyvenime neįsigali. Tik užalpinėje Europoje kilęs ir mūsų dar silpną krikščionybę sukrėtęs protestantizmas XVI a. skubotai sukuria tragiškai vėlavusį *mokslą skaityti ir rašyti,* bet, deja, tik *mokslui krikščionystės*, tik tautai, o ne valstybei. Kontrreformacijos kariai jėzuitai duoda valstybei lotyniškus mokslus – tikėjimo ir laisvuosius, teorinius ir praktinius, geležine šluota šluoja liaudies branginamos, nes savos, bet valstybinę galią ir funkcionalumą praradusios indoeuropietiškosios mitologijos gajas liekanas. Gimtoji kalba – *bendras meilės ryšys, vienybės motina* (Mikalojus Daukša) valstybėje lieka nuošalėje – liaudyje, *pilietiškumo tėvu, valstybės sargu*, deja, netampa, nes nėra pastangų – reikėtų kurti bendrinę, o gaila savų gentinių, tad imk gatavą – svetimkalbiai raštininkai pigiai ir kainuoja... Valstybė, krikštą gavusi iš Lenkijos ir taip su ja pradėjusi porintis (dvejintis), darosi vis mažesnė, priklausoma, silpsta, bajorų tauta dvikalbėja, paskui kaip luomas ištausta, o įbaudžiavinta liaudis dvaro ir bažnyčios užpilama slavizmais ir germanizmais, nors iki XIX a. vidurio gyvena nuostabiai kūrybingą etninį gyvenimą. Gentiškai vis dar margos tautos kalba (iš čia absoliučiųjų sinonimų *medė / medžias, giria, miškas; kviečiai, pūrai; kiškis, zuikis; kartas, sykis* palikimas), paskui svetimųjų pasidalintos valstybės būtyje, užuot telkusis, dar susismulkino gausiomis ir vis tolstančiomis patarmėmis ir daugybe šnektų pašnekčių, o bendrinė kalba Lietuvoje – Mažojoje (nuo Mažvydo) ir Didžiojoje (net du variantai...) – ištautėjant silpo, kol priėjo baisų *Bromos* galą, gelbėjosi dar Žemaitijoje (kaip anuomet – kryžiaus karuose – tauta žemaičių kalaviju), kol užklupo spaudos draudimas...

Etnosas, išvingiavęs pirmąjį savo amžių (1200 metų), praradęs jo viduryje susikurtą valstybingumą, bajorų tautą, bet atsikratęs baudžiavos ir sulenkėjusių dvarponių su visa pikta lenkybe, antrajam amžiui kilo mažųjų tautų ir laisvo žmogaus didžiojo gelbėtojo romantizmo atneštam tautų pavasariui (kai Johano Štrauso „Pavasario balsams“ atitarė Maironis) pradėjus tirpinti imperijų ledus, sklaidyti vergovės ir prietarų tamsas. Į naują etnoso amžių ir į naujovišką tautą vedė iš liaudies (valstiečių) kilusi inteligentija, pati iš bajorijos perėmusi tautystės vėliavą, jos jau keltą

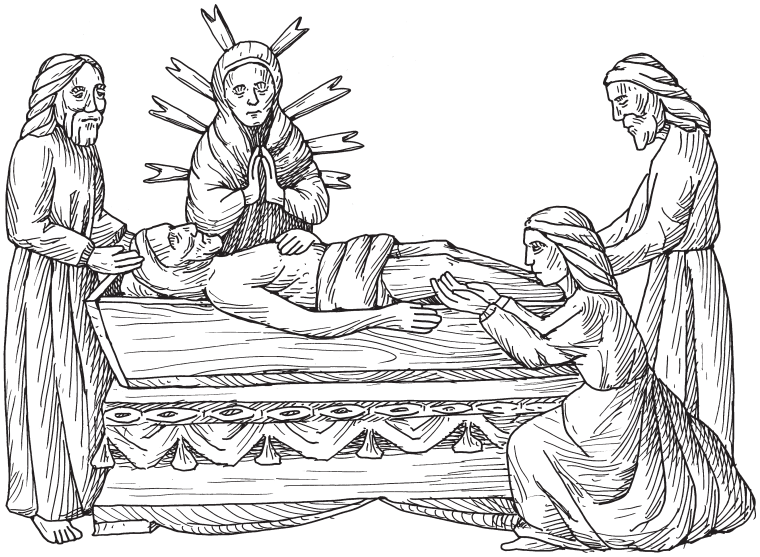

Jėzaus laidojimas

naujai būčiai. Žemaičių bajoras Dionizas Poška, Žemaitijos seniūno Jono Karolio Chodkevičiaus įsteigtos (1614 m.) Kražių kolegijos auklėtinis, 1812 m. Baublyje ėmęs globti senienas, didžios rimtybės pilna klasicistine iškalba, su epigrafu iš savo verstos „Eneidos“, kur *vargšą* (etruską – naująjį romėną!) keitė tiesiog *mužiku,* liaudiškais žodžiais ir gyva eiliavimo gaida, bet be donelaitiškų pamokslų *būrams,* išaukštino darbštų ir bene vienintelį dorą likusį *Tėvynės sargą – mužiką.* Paskui iš dvaro valstiečių įsibajorinęs žemaitis Simonas Daukantas tautos *Darus* (pagal lenk. *dzieje*), *Darbus* ir *Veikalus* apvainikavo 1845 m. laimingai išleistu apibendrintu „Būdu“ – (pro)senovės iš dalies dar gyvu ar prisimenamu, iš dalies rekonstruotu laisvojo lietuvio archetipu – didžiuotis ir drąsintis, kilti į naują gyvenimą. Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Jonas Jablonskis, paskui Maironis, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Juozas Tumas-Vaižgantas – lietuvių etnoso naujojo amžiaus pasionarai. Netapusi laiku *valstybės sarge* jos netikus kalba J. Basanavičiaus keliama kaip tautystės vėliava, o jos kilmės jis ieško garbingoje senosios Europos senovėje ir tolimame, kultūriškai reikšmingame krašte – greta graikų! J. Jablonskis galvojo apie naują kalbos gyvenimą ir jau 1890 m. pareiškė, kad naujosios rašomosios kalbos gramatikai reikia *sveikos medegos* ir *gero mokslo – suprasti taisykles tiesiog nuo žmonių,* atsijojus visa svetima (ko dar daugiau svetimas mokyklas ėjusių raštuose), taigi neužtenka būti *ganius savo tėvų bandų* – reikia tirti, studijuoti ir naujadarus kurti ne pagal svetimą kurpalį. Tas mintis išplėtojo 1901 m. „Gramatikoje“ ir manifestine forma (*tautos kalboje yra išdėta visa jos prigimtis*) įtvirtino 1915–1916 m. Lietuvai stovint ant nežinomo likimo slenksčio. Jaunesnis M. K. Čiurlionis 1908 m. programiškai skelbė: iš liaudies meno *turi pakilti savotiškas lietuvių stilius.* Į tą kelią dairėsi Maironis, stojo Liudas Gira, Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jonas Aistis, Antanas Miškinis. Prie šitokio gana nuoseklaus tautos ir kalbos likimo paveikslo linkėtina glaustis kiekvienam šviesuoliui (ne iš pinigų kartos...), kurio priedermė suprasti jį ir su juo eiti į ateitį, pasitelkus Simono Stanevičiaus imperatyvą:

Ir ką amžiai pagadino
Laikas yra pataisyti.

Šitą *credo* jau turėjau, kai 2004 metams visai baigiantis Birutė Kulnytė pakvietė (*vardan Tos*...) prie šio senos didelės spragos darbo. Buvo jau ir tas artimasis – dalykinis kontekstas, ir Tėviškės, ir Nacionalinio muziejų, ir plataus muziejyno lobiai, rinkiniai, ir kolektyvinė 1964 m. monografija „Lietuvių etnografijos bruožai“ (iš jos pradedantis žodynininkas rinkau žodžius didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ (LKŽ) kartotekai), ir Pranės Dundulienės 1982 m. vadovėlinė „Lietuvių etnografija“ (su istoriniais ir gretinamaisiais elementais).

Žodyno vėlavimas šiuo požiūriu labai didelis. Nemažas ir pagal kalbos šaltinius – LKŽ (20 tomų) baigtas 2002 m., Antano Lyberio „Sinonimų žodynas“ išleistas 1980 m., „Lietuvių kalbos atlasas. I. Leksika“ – 1977 m. Nors terminografo darbų apstas ir slėgė, sutikti skatino ne tik šios spragos supratimas, bet ir kitos, dar didesnės mūsų leksikografijos spragos istorija. Jau trys šimtmečiai buvom žodynininkų (net mėgėjų – iš panašaus bėdų supratimo) tauta – maža, bet su dideliu žodynu (žodžių lobiu). Sukūrę savo Pirmąją respubliką pajutom, kad turint J. Jablonskio „Gramatiką“ reikia – net tautos garbei! – ne baigti kokį paliktą pradėtą, o parašyti dabarties (ir ateities) reikmes atliepiantį žodyną. J. Jablonskis, Voroneže išleidęs mokomąjį „Mūsų žodynėlį“, jau įliegęs, tvarkėsi su gramatikomis. Kazimieras

Būga, jau profesorius, nuo 1902 m. pradėjęs, iš Permės parsivežė jau keturių pūdų kartoteką tezaurui – visų ir visokių žodžių daugiatomiam veikalui. Bet kas, jei ne jis, turi mums duoti ir tą, rašomajai kalbai būtiniausią? K. Būga turėjo daug mokslinių interesų, tada jam ypač rūpėjo etimologija ir etnogenezė, o tautai ir šviesuomenei reikia būtiniausio. Tas būtinasis išėjo tik nelemtais 1954 m., ir tai tik pradžia... Nesveikatos žymių jau jutau, bet... kas, jei ne aš? Vidury darbo nelengvai gelbėjo daktarai, bet laimingai. Tokia tad genezė. Mano prieiga prie šio didelio darbo buvo ne iš terminologijos ir terminografijos. Mokslo sąvokų sistema ar daiktų (technikos, augalų, gyvūnų...) nomenklatūra paprastai tarptautinė, žodynai neretai keliakalbiai. Mokslinės (ne tik mokslo, bet ir technikos, kultūros, sporto, meno...) sąvokų *įvardų* – terminijos kūrimas susideda iš trijų dalykų: esamų žodžių terminizacijos, plačios naujadaros ir kitokių naujažodžių (paprastai tarptautinių skolinių) bei įvairių vertinių. Mokslinei etnografijos terminijai pakanka pirmojo šaltinio. Joje daug vadinamosios neekvivalentinės leksikos, todėl keliakalbiai žodynai negalimi. Etnografinis gyvenimas buvo tarmiškas, vienos realijos liaudinių terminų – regioninių ir siauresnių vietinių pavadinimų gausa didelė, kilmė įvairi, pavyzdžiui, *staklės – stovai, pastovai, stevynai* ir nelietuviškas *varstotas*; *ratelis – ratinas / rutynis*, *ratinis / ratinys* ir slavizmas *kalvaratas,* germanizmas *vindas.* Čia man pravertė darbo prie didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ (1993) patirtis.

Žodyne nuosekliai laikomasi realijos ir žodžio vienovės principo – lietuvių etnografija čia pirmąkart byloja gausiais savo tikraisiais vardais. Liaudies ir mokslinės terminijos santykiai (apie tai mano str. „Nuo liaudies terminijos prie mokslinės“ (*Terminologija* 3, 1996, 4–25)) etnografijoje ypatingi. Etnografijos liaudies terminija nėra norminama, o nemaža jos dalis iš viso yra už bendrinės kalbos ribų. O mokslinei etnografijos terminijai svarbiausia atranka. Čia – kartu su bendrine kalba – siekiama grynumo, tik kai nesti nė vieno savo, o realija dabartyje nebeturi tąsos, verčiamasi – kaip žinomu istorizmu (kalbiškai) – ir svetimu (*abrakas, arielka).* Kiekvienas liaudinis terminas yra etnografinė tikrenybė, bet moksle vienas negalimas – tik su hierarchiškai aukštesniu bendriniu. Tokia dvižodystė užtikrina abipusį supratimą (plačiau žr. įvadinį str. „Žodyno terminija ir sandara“, p. 7–8).

Lietuvių etnografijos suenciklopedinimas ir įžodinimas teikia garbės ir tautai. Kalbėti apie savo vaidmenį man neleidžia kategorinis imperatyvas. Baigdamas savo darbą prie šio žodyno parašiau studijinį straipsnį „Jonas Jablonskis ir tautos kalba“ (*Kalbos kultūra* 86, 2013, p. 9–49). Ko gero, tai – mano gulbės giesmelės. Kilo minčių ir dėl sinonimo sampratos, dabar dvilypės ir supainiotos. Dėkingas bendradarbėms.

Kokiame Lietuvos, Vidurio ir Rytų Europos mokslinių etnologinių, antropologinių žodynų ir enciklopedijų leidybos kontekste atsidūrė „Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas“? Kuo šis leidinys panašus ir kuo skiriasi nuo Jūsų 2011 m. inicijuotos ir Lietuvos istorijos instituto išleistos „Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedijos“?

Manoma, kad lietuvių etnografijos mokslinius terminus pagrindė 1964 m. išleistas leidinys „Lietuvių etnografijos bruožai“, bet vėliau, ypač po Atgimimo, buvo atlikta įvairiausių etnologijos, antropologijos, sociologijos ir kitų humanitarinių sričių tyrimų. Kokios permainos vyko mokslinės terminologijos srityje?

Kokias matote stipriąsias ir silpnąsias naujojo žodyno medžiagos atrankos, grupavimo, dalykinio aptarimo, iliustravimo piešiniais ir grafiniais brėžiniais (vengiant autentiškų fotografijų) puses?

Ar Jus tenkina bendralietuviškos medžiagos pateikimo ir etnografinių sričių duomenų, jų dalykinės ir tarminės specifikos, aptarimo santykis? Ar šiame leidinyje nepasigedote platesnių apžvalginių atskirų teminių

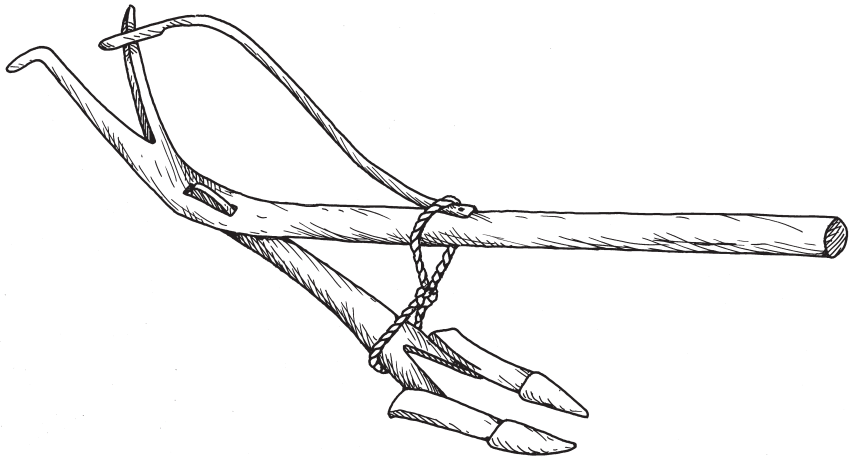

Žagrė

grupių pristatymų (pavyzdžiui, kalendoriniai, šeimos, darbo, bendruomenių papročiai, liaudies menas, liaudies architektūra, apranga ir kt.)?

Leidinio medžiagos chronologiniai rėmai apima XVIII–XX a. pradžios laikotarpį. Kaip manote, ar kalbant vien apie etnografines realijas iš akių neišpuola tautai ir buvusioms gentims svarbi senojo pasaulio suvokimo (religinio), mitinio, tautosakinio, simbolinio pobūdžio informacija?

Teigiama, kad pristatomas leidinys „ne užbaigia tradicinės kultūros sisteminimo darbus, bet pradeda, atveria kelius tiems, kurie tęs šį darbą“. Kaip manote, kur link šį procesą derėtų kreipti?

Vida SAVONIAKAITĖ

Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus vedėja

Labai ačiū už pakvietimą diskutuoti. Daugelyje Vidurio ir Rytų Europos valstybių etnografijos, etnologijos, antropologijos ir kt. enciklopedijos ar žodynai buvo išleisti anksčiau, nei Lietuvoje. Žinomi baltarusių, estų, rusų, ukrainiečių darbai (plačiau žr. Savoniakaitė 2011). Prisiminkime, Europoje XIX a. pabaigoje jau buvo publikuoti nedidelės apimties aprašomieji žodynai apie gentis ir vietas, pavyzdžiui, N. B. Deniso (N. B. Dennys) „Descriptive Dictionary of British Malaya“ („Britų Malajos aiškinamasis žodynas“) (1894). Istorinės akademinės ir visuomeninės aktualijos skatino rengti naujus leidinius. Žodynų ir enciklopedijų koncepcijos yra labai skirtingos. Plataus šiuolaikinės visuomenės pripažinimo sulaukia apibendrinamojo pobūdžio enciklopedijos, kurios vis pildomos ir leidžiamos pakartotinai, pavyzdžiui, pasaulyje žinoma Aleino Barnardo (Alan Barnard) ir Džonatano Spenserio (Jonathan Spencer) „The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology“ („Rutledžo socialinės ir kultūrinės antropologijos enciklopedija“) (2004), H. Džeimso Berkso (H. James Birx) „Encyclopedia of Anthropology“ („Antropologijos enciklopedija“) (2005). Jos ir 2016 m. išlieka vienos populiariausių knygų, kaip ir Adamo Kuperio (Adam Kuper) ir Džesikos Kuper (Jessica Kuper) „The Social Science Encyclopedia“ („Socialinių mokslų enciklopedija“) (1985, 1996, 2003) ir daugelis kitų.

Siauresnio pobūdžio darbai, reprezentuojantys tam tikrą mokslo kryptį ir jos teorines sąvokas, pavyzdžiui, Džeimso Dž. Kerjero (James G. Carier) „Handbook of Economic Anthropology“ („Ekonominės antropologijos vadovas“) (2005), taip pat išlieka dėmesio centre, jie perleidžiami, verčiami į įvairias kalbas. Vidurio ir Rytų Europos leidiniai dažnai atskleidžia vienos valstybės kultūros savitumus ir savus teorinius požiūrius. Birutės Kulnytės ir Elvydos Lazauskaitės sudaryto, bendraautorių Danutės Aleknienės, Laimos Lapėnaitės, Elvydos Lazauskaitės ir Skaidrės Urbonienės parašyto „Lietuvių etnografijos enciklopedinio žodyno“ (2015) išskirtinis bruožas – vaizdingas kultūros reiškinių, daiktų, kūrinių apibūdinimas ir kaimo bendruomenėje juos lydinčių, su jais susijusių ritualų, papročių nusakymas. Šiame darbe atskleidžiamas ir tradicinės kultūros reiškinių paplitimas. Teoriniu požiūriu, skirtingai nei „Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedijoje“ (Savoniakaitė 2011), „Lietuvių etnografijos enciklopediniame žodyne“ dėmesys sutelktas į konkrečių kultūrų analizę ir / ar pristatymą, o ne į esmines teorines ir kultūrines sampratas, požiūrius ar prieigas, skirtingą mokslinę terminiją, socialinių ar kultūrinių realijų palyginimus.

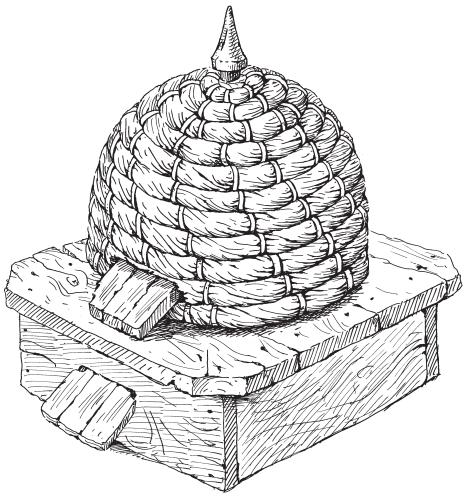

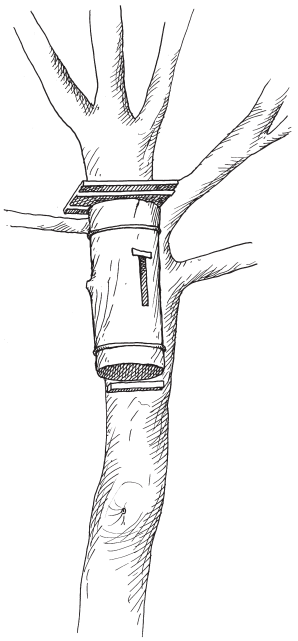

Aviliukas

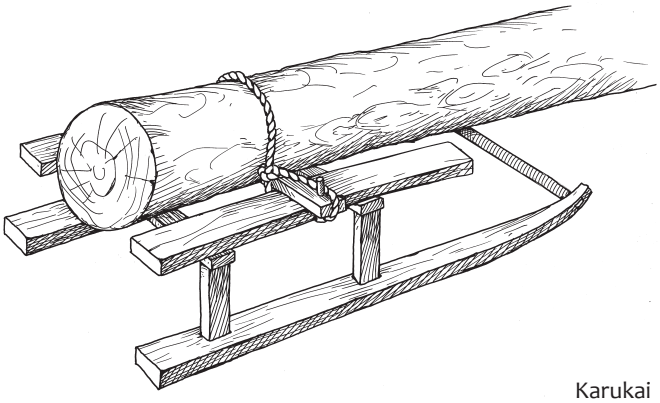

Karukai

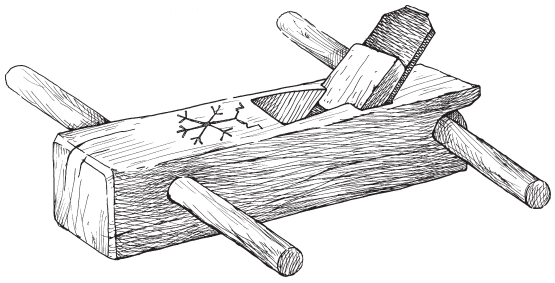

Oblius baronas

Editos Prielgauskienės piešiniai.

Nenagrinėjami materialinę kultūrą tyrinėjusių etnografų darbai bei mokslo istorija.

Žodynas yra platus, puikus, savitas lietuvių tradicinės kultūros įvadas. Atskleidžiama lietuvių kaimo istorija ir kalbos ypatumai, kintantys, iš kasdienybės nykstantys terminai ir žodžiai, taip pat materialinės kultūros daiktai ar reiškiniai, susiję įpročiai, papročiai bei kita. Darbe naujai apibendrinti istoriniai lietuvių etnokultūros bruožai. Apibūdinti įvairūs bendruomenės gyvenimo, kūrybos, apeigų ir papročių aspektai. Iškeliama „daiktiška būtis“. Tekstai įdomūs skaityti. O kiek leidinyje aptiksime įvairių dr. Jono Klimavičiaus apibendrintų kultūros objektų pavadinimų, tarminių sinonimų ir įvairių žodžių! Žodyne didžiulis dėmesys skirtas lingvistiniam aspektui: etnografiniams pavadinimams, jų sinonimams ir realijoms. Tai puiki kultūros paveldo žinių talpykla. Turime paminėti svarų redaktorės Marytės Slušinskaitės indėlį ir visos anksčiau žodyną kūrusios mokslininkų bendruomenės (Angelės Vyšniauskaitės, Vacio Miliaus, Janinos Morkūnienės ir kitų) įdirbį, patirtį ir tyrimus, kuriais remtasi šiame darbe. Ne mažiau svarbios Editos Prelgauskienės žodyno iliustracijos, reprezentuojančios tradicinės kultūros daiktus, taip pat Arūno Prelgausko sukurtas leidinio maketas. Nuoširdžiai sveikinu autorius; džiaugiuosi nauju didžiuliu žodynu, skirtu lietuvių etninės kultūros paveldo istorijai, – akademinė bendruomenė jo laukė nekantraudama. Pamenu šviesios atminties profesorę A. Vyšniauskaitę, man dar studijuojant doktorantūroje, pasakojusią, kaip sunku apibrėžti tradicinės kultūros objektus. Parengti 2011 m. išleistą „Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopediją“ ir joje atskleisti Lietuvos etnologijos mokslo sąvokas, istoriją ir metodologiją, didžiausią dėmesį skiriant tapatybės bruožams, paskatino akademinio gyvenimo aktualijos ir mūsų atlikti tyrimai, kuriuos norėjosi susintetinti ir pristatyti mokslo ir platesnei visuomenei. Šiuo darbu visų pirma siekta atskleisti šios srities Lietuvos mokslo bendruomenės įdirbį, antropologijos ir etnologijos istoriją. Leidinyje antropologijos ir etnologijos teorines sąvokas, terminus aptarėme, pasitelkę platesnius akademinius diskursus, akcentuodami Lietuvos mokslo savitumus. Kiek galėjome, atskleidėme įvairių Lietuvos etninių grupių socialinį ir kultūrinį paveldą. Nors dėmesį telkėme į Lietuvos „savos“ kultūros ypatumus, taip pat nagrinėjome kultūrinius kontaktus ir kontekstus. Pateikėme Lietuvos antropologų, etnografų, etnologų mokslinių biografijų, tiesa, nedaug – kiek leido laikas ir kitos aplinkybės. Darbu norėjome atskleisti platų antropologinį, etnologinį, istorinį ir tarpdalykinį požiūrį į lietuvių tapatybę, atsiskleidžiančią pasauliniame kontekste. Nuoširdžiai dėkoju kolegoms, kurie skatina šį darbą tęsti.

1964 m. išleistuose A. Vyšniauskaitės redaguotuose „Lietuvių etnografijos bruožuose“ lietuvių etnografijos terminai buvo labai glaudžiai susiję su visos Sovietų Sąjungos etnografijos mokslo terminais. Lietuvių etnografija išsiskyrė vienu kitu metodologiniu požiūriu ar prieiga, tyrimų rezultatais, bet teorinė terminija buvo panaši. Akademinėje erdvėje surasime kontraversiškų vertinimų; V. Milius žurnale „Liaudies kultūra“ yra rašęs, kad lietuvių etnografija, kaip savarankiška mokslo šaka, susiformavo tik XX a. šeštajame dešimtmetyje. Tuo metu Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institute susidarė etnografinių tyrimų židinys, pradėta planingai tirti viso etnoso teritoriją, leista knygų serija „Iš lietuvių kultūros istorijos“ ir kiti leidiniai. Šeštajame–aštuntajame dešimtmetyje lietuvių etnografai daugiausia dėmesio skyrė kaimo gyventojų medžiaginės kultūros istorijai ir jos kaitai gyvenant kolūkiuose. Tai iš dalies buvo susiję su Pabaltijo etnografijos atlaso rengimu. Etnografai tada daugiau domėjosi socialine liaudies kultūros puse, darbininkų klasės gyvenimu (Milius 1992: 10–11; Savoniakaitė 2011). Susiformavo kelios tyrimų kryptys – vieni, pavyzdžiui, Pranė Dundulienė (Dundulienė 1991[1982]), iš dalies Regina Merkienė (Merkienė 1989) ir kiti tyrinėtojai, išeities taško ieškojo pirmykštėje bendruomenėje; kiti, pavyzdžiui, dailėtyrininkai, stengėsi parodyti lietuvių kultūros tęstinumą; treti,

Lietuvos istorijos instituto etnografai, tyrinėjo nuo XIX a. antrosios pusės atsiradusias inovacijas. Taikliai pastebėjote, iš tiesų, „Lietuvių etnografijos enciklopediniame žodyne“ apsibrėžti chronologiniai rėmai – XVIII–XX a. pradžios realijos – primena vieną iš minėtų požiūrių į etnografijos mokslą. Griežtos ribos kultūroje kažin ar gali būti brėžiamos, tai sąlyginis dalykas, nes vieni reiškiniai išlieka ilgiau, kiti nunyksta; kultūros istorijos chronologija skiriasi nuo politinės istorijos reiškinių „laiko juostos“; net pasikeitus politinei santvarkai žmonių kalboje kurį laiką išliko senesnių daiktų pavadinimų, buityje naudoti tie patys daiktai ir t. t. Tautos ir buvusių jos sudedamųjų dalių, genčių senojo (religinio) pasaulio suvokimui atskleisti labai svarbi mitinio, tautosakinio, simbolinio pobūdžio informacija. Tokie tyrimai buvo skelbti įvairių laikotarpių Lietuvos ir lietuvių išeivių darbuose, taip pat slavų mitologijos, semiotikos ir kituose tyrimuose. XX a. pradžioje ir anksčiau etnografijos tyrimuose daug dėmesio skirta mitologijai ir religijai.

Ar šiame leidinyje trūksta autentiškų nuotraukų? Autentiškos nuotraukos ir piešiniai yra savitas svarbus etnografinis tekstas, kuriame skaitytojas gali įžvelgti detalių, net nepaminėtų knygoje ar visai nežinomų iš senesnių laikotarpių rašytinių, sakytinių šaltinių – tai didžiulė kultūrinė vertybė. Šio meniško sumanymo autorius – tikrai ne etnografas; kita vertus, sumanymas yra racionalus. Atsisakius autentiškų iliustracijų (fotografijų) knygos dizainui suteikta nuosaikios elegancijos, išryškinta dailininkų E. Prelgauskienės ir A. Prelgausko kūryba – piešiniai ir maketas yra puikūs. Šis autorių sprendimas primena istorinės epochos perkėlimą į šias dienas, pavyzdžiui, operos pastatyme ar kitoje erdvėje.

Sutinku su Jūsų teiginiu, kad leidinyje galime pastebėti netolygų dėmesį bendresnėms ir mažiau žinomoms kultūros sąvokoms. Nežinome, kokie buvo sisteminės etnografinių terminų rodyklės autorių atrankos kriterijai. Kodėl tarp bendrųjų terminų nėra lietuvių ir kitų Lietuvos etninių, tautinių grupių? Vienos sisteminės rodyklės „apibendrinančios sąvokos“ apibūdintos, kitos – ne; pavyzdžiui, aprašyta „kaimo bendruomenė“, bet neišskirtas „liaudies menas“ ar kiti žinomi terminai, naudoti jau Jono Basanavičiaus, Pauliaus Galaunės ir daugelio kitų tyrinėtojų. Daugumos etnografinių terminų apibūdinimai yra neilgi, todėl abėcėlinės terminų rodyklės pasirinkimas atrodytų per mažai argumentuotas. Šie pastebėjimai nėra kritinio pobūdžio – tiesiog autoriai galėjo plačiau paaiškinti tokios koncepcijos pasirinkimo motyvus, kad skaitytojui nekiltų panašių klausimų.

Pabaigoje norisi paklausti, ar šis žodynas atveria kelius tiems, kurie tęs šį darbą? Visi sisteminimo darbai pirmiausia parodo mokslo ir jo sklaidos visuomenėje aktualijas. Sistemų stabilumas sąlyginis. Tradicinės kultūros samprata kinta. Vieni jos elementai išlieka, kiti (kartu su naujais mokslo atradimais) naujai atsiranda, tad įgalina kurti ir naujas sistemas. Svarbiausia, kad į nacionalinio ir tarptautinio mokslo pasaulį įsilietų nauji tyrimai ir darbai, pristatantys naujus, aktualius, savus sumanymus.

Parengė Juozas ŠORYS

LITERATŪRA:

Dundulienė 1991[1982] = Pranė Dundulienė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991[1982].

Kulnytė, Lazauskaitė 2015 = *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*. Sudarė Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.

Kuper and Kuper 2003 = *The Social Science Encyclopedia*, Third Editon. Eds. Adam Kuper and Jessica Kuper. London: Routledge&Kegan Paul, 2003.

Merkienė 1989 = Regina Merkienė. *Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmojoje pusėje: etninės patirties ištakos. Iš lietuvių kultūros istorijos. 14*. Vilnius: Mokslas, 1989.

Milius 1992 = Vacys Milius. Etnografijos pasiekimai ir rūpesčiai. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 2, 1992.

Savoniakaitė 2011 = Vida Savoniakaitė. Įvadas. Iš: *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija.* Sudarė V. Savoniakaitė. Vilnius: LII leidykla, 2011.

Vyšniauskaitė 1964 = Angelė Vyšniauskaitė. Pratarmė. Iš: *Lietuvių etnografijos bruožai*. Red. V. Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

First encyclopaedic dictionary of Lithuanian ethnography

At the end of 2015, the Lithuanian National Museum published the first "Encyclopaedic Dictionary of Lithuanian Ethnography" in Lithuanian history (compiled by Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė). It presents 1,656 systematised articles on objects and phenomenons of Lithuanian traditional culture. Not only intangible cultural heritage is described, but also traditional spiritual Lithuanian life — work, calendar and family holiday traditions. This dictionary, unlike the previously compiled "Encyclopaedia of Lithuanian Ethnology and Anthropology" (2011; compiled by Vida Savoniakaitė), where theoretical and cultural ethnology and anthropology concepts, attitudes and accesses were presented and expressed in a more modern manner, pays more attention to concrete ethnographic realities. On the occasion of the publication of this new dictionary, the publication's authors are interviewed: Dr Elvyda Lazauskaitė, Danutė Aleknienė, Laima Lapėnaitė, Edita Prelgauskienė, Marytė Slušinskaitė, as well as linguist-terminologist Dr Jonas Klimavičius, ethnologist Dr Vida Savoniakaitė.

Anais laikais

Agnietė AMBRAZIEJŪTĖ-STEPONAITIENĖ – ŽVIRGŽDĖ

Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė (slapyvardis Žvirgždė kilęs nuo gimtojo kaimo pavadinimo) – gydytoja, spaudos darbuotoja, visuomenės veikėja. Suvalkietė (kapsė) Agnietė gimė 1891 m. vasario 19 d. Žvirgždaičių kaime, Gižų valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje, šimtamargio ūkininko šeimoje. Mirė 1980 m. kovo 30 d. Kaune, palaidota Petrašiūnų kapinėse.

Baigusi Marijampolės gimnaziją, Agnietė įstojo į Maskvos medicinos institutą ir 1916 m. jį baigė. Besimokydama kartu su kitais lietuviais įsitraukė į lietuvybės puoselėjimo veiklą. Maskvoje ištekėjo už karininko, vėliau karo istoriko, bibliofilo, žurnalisto, kolekcionierius Vytauto Steponaičio. 1919–1921 m. dirbo Šakių ligoninės gydytoja. 1924 m. buvo pakviesta į Lietuvos universitetą (vėliau tapusį Vytauto Didžiojo universitetu) dėstyti vidaus ligų disciplinų. 1935 m. apgynė medicinos mokslų daktarės laipsnį. Tarpukariu buvo atidariusi ir privatų gydymo kabinetą. Kaune iš radiofono vadovų buvo išsiderėjusi galimybę rengti savaitines laidas kaimo moterims apie higieną ir ligas.

Tarpukariu visa esybe atsidavė visuomeniam darbui: dalyvavo moterų šaulių veikloje, dirbo Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų sąjungoje.

A. Ambraziejūtė-Steponaitienė prieš Pirmąjį pasaulinį karą reiškėsi kaip literatė, spausdino straipsnius „Viltyje“, „Aušrinėje“. 1927 m. buvo išleista jos knygelė vaikams „Velykų bobutė“. 1938 m. pasirodė knyga „Trys ūkininkai“, kurioje pateikta daug etnografinės medžiagos.

Po Antrojo pasaulinio karo pasilikusi Lietuvoje A. Ambraziejūtė-Steponaitienė vadovavo Vidaus ligų skyriui Kauno II ligoninėje, aktyviai dalyvavo Gydytojų draugijoje, skaitė pranešimus, domėjosi medicinos naujienomis. Išėjusi į pensiją negalėjo sėdėti be darbo: siuvinėjo paveikslus etnografine tematika, rašė eilėraščius, pasakėčias, prisiminimus apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Suvalkijos valstiečių gyvenimą.

Atsiminimai rašyti 1966 m., TSRS Liaudies buities muziejui perduoti 1980 m. kovo 25 dieną.

Ėmiau ir sumaniau – kiek galima smulkiau aprašyti Sūduvos kraštą etnografiniu buitiniu žvilgsniu. Metai bėga, senoviškieji gyvenimo bruožai dyla, nyksta. Jau dabar daug kas liko neužfiksuota. Tas ir dings. Kas buvo subraukta į senienų krūvą, tą taip storai apgulė laiko dulkės, kad šluostyk nešluostyk, o visko nesurasi. Jei ką užtiksi, jau bus ne tai – sutrūniję, kandžių suėsta. Gyvenimas visose srityse iš pagrindų pasikeitė. Tad reikia kuo daugiau aprašyti anų laikų kaimo buitį su aplinka ir apyvokos daiktais. Etnografai gal ras šį tą vertingo. Ir kai kurie ainiai gal susidomės praeitimi.

Mano atmintis siekia tik XIX a. pabaigą. Bet aš užsigeidžiau pasinaudoti dar senesnių žmonių už save atsiminimais, taip pat senelių ir prosenelių pasakojimais, siekiančiais kiek gali XIX a. ir net XVIII a.

Aš esu kapsė, gimiau ir užaugau ūkyje netoli Marijampolės-Kapsuko[1]. Zanavykų sostinėje Šakiuose teko viešėti ir keletą metų (5 metus ir 4 mėn.) dirbti medicinos darbą. Išėjusi į pensiją dešimtis vasarų vasarojau už Gelgaudiškio, Skaistakaimyje, naujakurių (1922–1923 m.) tarpe. Taigi zanavykus pažįstu neblogai. Su dzūkais blogiau, jų gyvenimo nepažįstu. Todėl šiemet 1966.V.9 d. atvykau ir apsigyvenau, galima sakyti, Dzūkijos užkampyje, Alytaus rajone, Revų kaime, pas Dzirmiškių girių eigulį Perlį. Iki Miroslavo nuo ten – šeši kilometrai. Tikiuosi bent šiek tiek pažinti dzūkus.

1. Atsiminimų rašymo metu Marijampolė buvo vadinama Kapsuku – red. past.

Aprašyti geriausiai galiu savo tėviškę ir gretimus kaimus. Paminėsiu kai kuriuos giminių ūkius, taip pat būdingas bičiulių gyvenvietes.

Tad pradėsiu nuo savo gimtosios padangės, tikriau sakant, nuo giminės pažemės apibūdinimo. Pirmiausia pasinaudosiu vyresniosios sesers Onos prisiminimais. Ji iki Antrojo pasaulinio karo gyveno ūkyje. Ne! Gyveno dar ilgiau. Išgyveno vokiečių okupaciją [...] (Toliau užtušuota 14 žodžių – reng. past.)

Mano tėviškė

Mūsų pirmasis ūkis buvo pietiniame kelio šone, ne prie pat kelio, o už trumpų varsnų. Į ūkį iš kelio tiesėsi kelelis. Pradžioje šiame ūkyje buvo 56 margai žemės. Kiti du šio kaimo ūkininkai Smalenskas ir Gramas taip pat turėjo po 56 margus. Kiti gyventojai buvo mažažemiai. Visų šių trijų ūkininkų sklypai buvo pailgi, tęsėsi iš pietų į šiaurę.

Mano tėvų sodyba buvo maždaug ties viduriu sklypo. Pradžioje buvo penkios senos trobos, medinės, šiaudais dengtos. Šeštasis pastatas – *kužnia* (kalvė), dengta lentomis, kad nuo dzindrų žiežirbų neužsidegtų. Trobos, nors *dikčiai* senos, bet nearchajiškos, statytos greičiausiai pirmųjų Žolynų XVIII šimtmečio paskutiniame ketvirtyje. Mano motina, atėjusi čia į marčias 1870 ar 1871 metais, trobas rado jau senas. Mano tėvas, kai prasigyveno, pastatė septintą pastatą kieme – tvartus.

Stubos (gryčia) – dviem galais, ilgiu eina iš rytų į vakarus. Pamatas akmeninis, suleistas į žemę. Akmenys sudėti į eilę viens prie kito, aplipinti moliu, apkasti žemėmis. Pamatas toks žemas, kad atrodo, pamatinis rąstas guli ant žemės. Sienų rąstai nutašyti iš vidaus ir iš lauko. Rąstai perkloti samanomis. Rąstų galai suleisti į sąsparas. Išsikišusieji sąsparų galai nupjauti skerspjūve. Stogas šiaudinis, dvišlaitis, pastogės – vidutinio platumo. Stogo kraigas apžargstytas mediniais *gėveliais* (oželiais). *Gėvelių* viršutiniai galai nusmailinti. Stogo galiniuose kraštuose prikalta lentos. Stogo *čytai* užkalti lentomis statmenai. Abiejuose *čytuose* – po langelį, ne visai mažą. Šie langeliai neįstiklinti, uždaromi medinėmis durelėmis. Ant stogo kyšo du raudonų plytų kaminai. Visos lubos apipiltos spaliais.

Iš lauko į stubas – vienų vienos durys, iš kiemo pusės, taigi iš pietų. Atsidaro į vidų, paspaudus žemyn geležinę *klemką*. Užrakto nėra, nes namai niekada tušti nepaliekami. Naktį iš vidaus užstumiama geležine stūma. Prie durų staktos iš lauko pusės ant geležinių lankstų pristatytos pusdurės. Jos atsidaro į lauką ir turi apie 110 centimetrų aukščio. Uždaromos mediniu *klingiu*, besisukinėjančiu apie įkaltą geležinę vinį. Kai nešalta, durys paliekamos atdaros. Esant reikalui, pusdurės uždaromos. Tada priemenėje – šviesu ir neįeina gyvuliai, žąsys. Pusdurės šioje apylinkėje esti pas daugelį gyventojų.

Įėjus iš lauko pro duris įžengi į gana erdvią priemenę. Ji – negrįsta, molinė. Šalia durų iš dešinės – nedidelis pailgas įstiklintas langelis. Kai durys uždarytos, priemenė apytamsi. Iš čia eini į rytinį pastato galą ir patenki į šeimynstubę. Slenkstis – aukštas, durys sandarios, dvigubų lentų. Stuba erdvi, visas trobos galas. Langai keturi: du į pietus, du į rytus. Gryčia be grindų, moliu plūkta asla. Kai prisimena, žemių gauburius mergos išskuta, išgramdo kastuvu, išlygina ir išbarsto smėliu, parvežtu iš Nemurų smiltyno. Gryčia nebaltinta, sienos ir lubos tamsokos. Tarp sienų rąstų matosi nutriušę samanos. Medžiai išvagoti kirvarpų. Lubų lentos – nuobliuotos, *nešpuntuotos*, suklotos užleidžiant vienos lentos kraštus ant kitos. *Balkiai* – stori, nutašyti ir nuobliuoti, keturkampiai, išsikišę į gryčios *ruimą*. Patalpa nelabai žema. Net aukšti vyrai galvomis kur kas nesiekdavo. Virš *balkių* ir lentų pakilimų buvo tušti *ruimai*. Ten vyrai pasikišdavo pypkes, odinius tabakinius krepšiukus (mašnas) ir kitką. Lubos irgi pajuodę, trandžių ėdamos.

Langai nei maži, nei dideli, dvipaliai, pailgūs į viršų, iš šešių keturkampių stiklų, vadinamų *kvartkomis*. Langai neatidaromi. Antrų langų žiemai nebuvo. Žiemą stiklai pasipuošdavo ne tik baltais paparčiais, bet ir apiburbuliuodavo ledais, sniegu, ir pro juos nieko nebuvo galima pamatyti. Norint pažiūrėti į kiemą reikėdavo kvapu nutarpinti stikle rutuliuką. Netrukus jį vėl užtraukdavo leduku. Kai apšalusieji langai pradėdavo nutirpti dėl šiltos stubos ar pavasarį, vanduo tekėdavo ant palangių. Tada čia susitelkdavo balutės ir atrodė, lyg jos tekėtų per sienas. Todėl po palangėmis kabindavo medinius lovyčius, išskaptuotus iš vientiso nestoro medžio. Kai lovyčiai pribėgdavo vandens, juos nukabindavo, išpildavo vandenį ir vėl pakabindavo.

Kai būdavo dideli šalčiai, pūsdavo žiemys ar rytų vėjas, nakčiai langus iš lauko padangstydavo šiaudinėmis gūniomis. Gūnias nupindavo iš kūlio šiaudų pluoštelių, perrišdavo virvutėmis.

Virš langų buvo užlangės – siauros lentynukės. Stalo gale ant užlangės visada stovėdavo pajuodęs iš senumo medinis kryželis. Ten mano tėvas pasidėdavo *tabakierką* su uostomąja taboka. Ant užlangių dėdavo *kantičkas*, siūlų kamuolius su įsmeigtomis adatomis. Dar adatas moterys smeigdavo į langų rėmus. Todėl valant langus kai kada adatą įsivarydavo į delną.

Gryčios pasieniais iš pietų ir rytų pusės buvo du platūs storų lentų suolai, pritvirtinti ant baslių, įkaltų į aslą. Tie suolai gryčios kertėje susieidavo ir ten būdavo garbingiausioji vieta – kerčia. Garbingesnį svečią visada sodindavo į kerčią – ar tai seklyčioje, ar stuboje-gry-

Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės pulko karininkų šeimų moterų draugijos narės Šiauliuose. Pirmoje eilėje iš kairės trečia sėdi Agnietė Steponaitienė, ketvirta – Adelė Reklaitienė. Antroje eilėje iš kairės pirma stovi Olga Andriušaitienė. Apie 1938–1939 m. Nuotrauka iš Astos Reklaitytės (Kaunas) albumo, išsaugota pokariu Sibiro tremtyje – „Naujojo gyvenimo“ kolūkyje, Parbigo rajone, Tomsko srityje.

čioje. Ten stovėdavo ilgas keturkojis stalas su stalynomis, ant kurių sėdintieji galėdavo ir kojas pasidėti. Stale buvo *ruimingas* stalčius. Stalas nedažytas. Stalą, taipgi suolus dažnai šveisdavo su smėliu ir plaudavo šarmu. Prie stalo šono iš aslos pusės stovėdavo *uslanas* – kilnojamas ilgas keturkojis suolas. Dar stuboje būdavo keli krėslai – kėdės be atlošų, – taip pat nedažyti.

Panašūs suolai ir stalai visur čia buvo. Tik apie Marijampolę (Kapsuką[2]), Liudvinavą buvo ir savotiškų stalų, pavyzdžiui, Katiliškių kaimo Bliūdžių, gyvenančių paplentėj, gryčios stalas buvo toks: padarytas iš vienos plačios ąžuolinės lentos, turinčios apie 70-80 cm pločio ir apie 2-2,5 metro ilgio. Lenta – nuimama, abi pusės vienodos ir abi naudojamos valgyti. Lenta stovėdavo ant dviejų žirgių su stalynomis. Be stalčių. Kas šeštadienį lentą nušveisdavo iš abiejų pusių. Iki trečiadienio valgydavo ant vienos pusės. Paskui lentą apversdavo ir valgydavo ant kitos. Ir taip visą laiką.

Prie durų kairėje visą mūsų stubos kampą užėmė didžiulis *pečius* – krosnis duonai kepti. Krosnis buvo sumūrinta iš degtų plytų. Pamatas – plytinis, aukštas, apie 80 cm aukščio. Visa aptinkuota moliu, suminkytu su spaliais. Krosnies padas išklotas lygiomis plytomis. Krosnis uždaroma skardiniu dangčiu – *pečdangte*. Pryšakyje krosnies padas pereina į plytomis išklotą aikštelę. Ta vieta vadinosi *pryžeda*. Kairiame *pryžedos* šone, mūrelyje, buvo tuštuma. Tai – pelenė. Ten iš krosnies sušluodavo pelenus ir žarijas. Užkūrus krosnį dūmai per krosnies kaktą eidavo į kaminą. Apie krosnį palei sienas buvo palikta tuščia vieta – *užpečkis*. Ten galėjo ir suaugęs žmogus prasimalinti. Vaikai tai eidavo skiniuku. *Užpečkio* grindys – plytinės. Po krosnimi iš prišakio įtaisyta *pečka*, dzūkiškai *papečelė*, vištoms *žiemavoti*.

Vištas *pečkoje* laikydavo per žiemą. Jas išleisdavo į aslą pasivaikščioti ir palesti. Jei šaltis nestiprus, išleisdavo į kiemą. Vakare vėl sugrįždavo į *pečką*.

Kai aš buvau visai maža, pamenu, jog vieną žiemą per šalčius atvedė į gryčią avį su aviuku ir netoli krosnies padarė jai užtvarėlį. Mat avis nemylėjo aviuko ir nedavė jam žįsti. Aviai pylė į gerklę degtinės, kad ji apsvaigtų ir pamiltų savo vaiką.

Šalia krosnies buvo pastatyta mašina (virykla) viralui virti. Ji – plytinė, aptinkuota kaip ir krosnis. Geležyje

2. Atsiminimų rašymo laiku Marijampolė buvo vadinama Kapsuku.

su *rinkėmis* – dvi skylės puodams kaisti: pryšakyje didesnė, užpakalyje mažesnė. Orkaitės nebuvo. Užkuriama iš pryšakio, žemiau – *pūsterys*. Nuo mašinos pro krosnies šoną iki šiaurinės sienos tęsiasi plytinis, tuščiu viduriu mašinsuolis, *zeliku*, *pryckiu* vadinamas. Užkūrus mašiną, karšti dūmai eidavo į mašinsuolio vidų, jį įšildydavo, net įkaitindavo. Žiemą ant mašinsuolio gera būdavo pasišildyti ir pagulėti. Taigi, mašinsuolis – vasarą molis, žiemą brolis. Ant krosnies, kaip pas mus, taip ir kitur, niekas negulėdavo.

Krosnies pryšakyje, palei sieną, buvo keturkampis įdubimas – *pečiurkė*. Antra pečiurkė buvo iš kito krosnies šono, palei viryklą. Jos abi buvo atviros, be durelių. Nuo kamino *liuftų pečiurkės* įšildavo. Jose išsidžiovindavo kojines, pirštines.

Prie viryklos pryšakio buvo prisišliejęs ir išsikišęs krosnies kampas. Ant to iškyšulio – plokštuma, lengvai pasiekiama ranka. Ji vadinosi *koktūru*. Ant *koktūro* stovėdavo lemputė pasižibinti, degtukai. Senais laikais, kai žibindavo balanomis, ten statydavo „diedą“ balanoms laikyti. Be to, ant koktūro laikydavo šepetį ilgiems moterų plaukams šukuoti. Tas šepetys savotiškas. Kotas – pailgas, kietai supintas iš virvučių ir sulipytas sakais. Iš koto vėduokle skėtėsi šeriai. Gaila, kad tas šepetys pradingo. Jis tiktų etnografiniam muziejui. Tai buvo mūsų meistrų darbas.

Prie šiaurinės gryčios sienos, netoli mašinsuolio, kur nebuvo jokio lango, stovėdavo plati medinė lova. Joje miegodavo kaip kam *išpuldavo*, kartais pakeleivingi.

Kai vaikai buvo maži, šioje vietoje ant lanksčios karties, pritvirtintos palubėje, kabodavo lopšys. Rudeniais, kai pjaudavo avis, palubėje virš krosnies ir mašinsuolio džiovindavo ištemptus avių kailius.

Prie durų, iš dešinės pusės, prie sienos buvo pritvirtinta šaukšdėtė; ji išraižyta ornamentais, pagražinimais. Ten sudėdavo molinius dubenius, medinius samčius, menturį bulvių košei grūsti ir kita. Šaukšdėtės pryšaky buvo išpjaustytos vietos pakabinti kiekvieną šaukštą atskirai. Šaukštai – tik mediniai, su pailgomis galvutėmis. Dažniausiai juos darydavo iš klevo. Rusiškos formos šaukštų neimdavo į rankas. Ruošiant stalą mergina išimdavo šaukštus iš šaukšdėtės, visą jų krūvą padėdavo ant stalo. Kiekvienas šeimynykštis pažindavo savo šaukštą ir pasiimdavo. Virš šaukšdėtės buvo lentyna indams dėti. Po lentyna – prietaisas peiliams sukišti. Vasarą, kai atsiranda musių, šaukštus, dubenius laikydavo tamsioje kamaroje.

Prie krosnies, pasieny, šalia durų stovėdavo suolelis, o ant jo – mediniai kibirai su vandeniu ir molinis puodukas atsigerti. Dar stovėdavo statinaitė pamazgoms. Kampe prie pat krosnies laikydavo beržinę šluotą, dar kokį rąžą aslai šluoti; ten būdavo kastuvas, kirvis ar kaplys malkoms susmulkinti. Ten būdavo ir *kačergaitė* viryklos žarijoms pamaišyti. Kai kepdavo duoną ar pyragus, kampe pastatydavo pušinę šluotą ant ilgo pagaikščio krosnies padui iššluostyti, taip pat didelę medinę *kačergą* žarijoms išskirstyti ir kepalams iš krosnies ištraukti.

Prie durų po suolu visada būdavo medinė kaladė. Kai reikėdavo susmulkinti kurą, kaladę išsitraukdavo. Žiemą ant tos kaladės tašydavo klumpes.

Prie gryčios šiaurinės sienos, palubėje, kabojo ilga kartis. Ant jos užmesdavo sermėgas, skrandas, švarkus, vilnų ar linų sruogas.

Gryčioje buvo šiokių tokių pagražinimų. Kerčioje ant sienos kabojo keletas šventųjų paveikslų. Palubėje, ties stalu, kabojo iš šiaudelių padarytas rekendis su dirbtiniais paukščiukais. Paukščiukų kūnai – iš tuščių kiaušinių lukštų. Sparnai, uodega, snapas – iš spalvotų popieriukų. Ties stalo viduriu kabojo žibalinė lempa, įstatyta į metalinius rėmus.

Kitoje gryčios kerčioje ar kitame kampe ant trikampės lentynėlės stovėdavo kryžius, šalimais – vaškinės žvakės medinėse žvakidėse (*liktoriuose*) ir gėlių puokštės. Žiemą – dirbtinės gėlės, vasarą – gyvos.

Priemenėje šalia gryčios buvo antros durys į *kuknią* (kaminą). Tai 5–6 kvadratinių metrų keturkampė patalpa, išmūryta iš plytų, sujungtų moliu. Į viršų ji smailėja, smailėja ir užsibaigia kaminu ant stogo. Į šį kaminą įvesti *liuftai* – dūmtraukiai iš viryklos ir drauge iš krosnies. Ten iš dešinės palei sieną, lygiagrečiai su gryčios krosnimi, iš molio ir akmenų sulipdyta ugniavietė. Vasarą ant trikojų ten galima buvo gaminti maistą, kad gryčia neprišiltų. Daugiausia *kuknioje* ant ilgo geležinio trikojo ar keturkojo statydavo varinį, išbaltintą katilą, kai reikėdavo lininius audeklus žluginti, penimėms kiaulėms bulvaites šutinti ar Kūčioje kisielių virti. Kai būdavo nešalta, ten silkinėje statinėje žieminėms kiaulėms mirkydavo pelus, stovėdavo kubilas su jovalu penimėms, gelda bulvaitėms kapoti ir kiti rakandai. Bulves kapodavo *čiečka*. *Čiečkos* kotas – medinis, galvutė geležinė, paaštrinta.

Kuknioje, aukštai ant *balkių*, buvo kartys lašiniams, skilandžiams, dešroms rūkyti. Pasiekiama su kopėčiomis.

Šitokia *kuknia* nebuvo būdinga visos apylinkės ūkininkams. Ji buvo tik Šunskų klebonijoje ir dar kai kur. Matyt, perimta iš Žemaitijos. Šiaip kaminai mėsai rūkyti buvo pamūrinti ant aukšto, praplėtus pagrindinį krosnies ir viryklos kaminą.

Iš priemenės kitos durys – į kamarą. Kamaros kairėje buvo aruodas – didelė duobė su mediniu rentiniu bulvėms pilti. Ten pildavo valgomąsias bulves. Kiaulines, mažiukes bulvaites pildavo kitoje vietoje. Prie šiaurinės sienos tam tikroje pailgoje dėžėje įtaisytos dvejos rankinės girnos. Gale girnadėžių, užkampy, pildavo kiaulines bulves, burokus, morkas. Ten buvo mažas,

išilgai pailgas stiklintas langutis. Kamaroje stovėdavo raugintų barščių ir raugintų kopūstų statinės, o taipgi *šėpa* – spinta pieno gaminiams laikyti. Laikydavo ir duonos kepalus. Kamaroje niekad niekas nemiegodavo.

Į *seklyčią* buvo durys iš priemenės. *Seklyčia* buvo nedažytomis senomis grindimis. Šitas gryčios galas lentomis buvo perdarytas į dvi patalpas: didesnė – tai *seklyčia*, mažesnė – kamaraitė tėvams miegoti. Pastaroji irgi su grindimis. Tik ten jos žymiai šviesesnės. Šiame gale langai keturi: trys *seklyčioj* ir vienas kamaraitėje, be užlangių. Dažo nei gryčioje, nei *seklyčioje* niekur nebuvo. Žiemą galima pasikūrenti statmeniškai stovintį *pečiuką* (krosnelę). Ši krosnelė ant stogo turėjo atskirą kaminą. Ji visa buvo nubaltinta kalkėmis, skersai ir išilgai pravesti mėlyni brūkšniai, kad būtų panašu į atskiras plytas. Krosnelę žiemą pakūrendavo tik tada, kai kunigas kalėdodavo arba tėvai pasikviesdavo svečių.

Baldai ten buvo geresni negu gryčioje. Bet nepuikūs. Tarp krosnelės ir sienos buvo įtaisyta sieninė spintelė knygoms ar kam kitam susidėti. Kresės – kietos kėdės, padarytos namų meisterio iš drūtmedžio su atlašomis, geltonai nupoliruotos. Stalas tamsiai nudažytas. Valiniams (fajansiniams) indams sudėti spinta – irgi tamsios spalvos, blizganti. Toje *šėpoje*-spintoje laikydavo cukrų, uogienes, kokią *bonkelę* gėralo svečiui ir kitus smulkius gerus daiktus. Ji visada būdavo užrakinta, kad vaikai nešeimininkautų.

Apie 1895 m. mano tėvas pagražino *seklyčią*. Iš priemenės siena atitvėrė prieklyčį, iškirto nemažą langą ir sudėjo grindis. *Seklyčios* langus padidino ir padarė atidaromus. Krosnelę perbaltino ir jau mėlynų brūkšnių nebuvo matyti. Į namus parsigabeno gerą stalių, ir tas iš drūtmedžio padarė didelę, gražią, masyvią sofą. Ją geltonai nupoliravo. Sofos sėdynę ir atlošą iškimšo pakulomis ir aptraukė gražiu, stipriu gobelenu – dugnas geltonas, raštai raudoni. Šios sofos atlošo viršuje išpjaustė gražias gėles. Iš drūtmedžio padarė gražų stalą, keturkojį, be stalynų. Kojos aptekintos, su persmaugomis. Stalą taip pat geltonai nupoliravo. Kitas stalius padarė lengvesnę sofą, geltonai nudažytą, su juodais aprėminimais. Abi sofos kerčioje susirėmė galais.

Seklyčioje stovėjo ir geltonai poliruota komoda, užtiesta gražia staltiese.

Prie krosnelės ant sienos kabėjo labai senas laikrodis, užtraukiamas svarsčiais. Jo „ciferblatas“ buvo išpaišytas nepuikaus darbo gėlėmis. Šiam laikrodžiui antrasis meisteris taip pat padarė aukštą geltoną spintelę su juodais apvadais. Nors laikrodis galbūt buvo nuo *pavietrės* (maro) laikų, bet ėjo neblogai, skardžiai mušė valandas. Rodos, niekada jo nereikėjo taisyti. Užtrauki svarsčius – ir taksi, nei skubina, nei vėlina.

Seklyčia buvo išpuošta paveikslais, bet tik šventais. Palubėje visos sienos iš pietų ir vakarų pusės buvo nukabinėtos paveikslais su namų meisterių padirbtais rėmais. Visi – po stiklais. Ten buvo Jėzus Nazarietis, Sopulingoji

Suvalkiečių sodyba Lietuvos liaudies buities muziejuje.

Dievo Motina, Rozalija, Izidorius aria su jaučiais, Alijošius, su raudonais pakinktais pasikinkęs baltus arklius, gražioje karietėlėje liepsnojančiais ratais važiuoja per debesis ir kelia griaustinius. Na, ir kiti paveikslai. Pačioje kerčioje, ant trikampės lentynos, buvo visada *parėdytas* gegužinis Dievo Motinos paveikslas („Švč. Mergelė Marija Angeliškoji"). Ji buvo aptaisyta šydais ir dirbtinėmis gėlėmis. Vasarą statydavo tikras gėles. Ant sienos kabodavo didelė stiklinių spalvotų karolių gėlė (rekendis), suvarstyta ant vielukių.

Seklyčioje virš stalo kabojo lempa, panaši kaip ir gryčioje.

Mano seserys išaudė ant grindų takus iš šiaudų. Metmenys – raudonų pakulinių siūlų, ataudai – kūlio šiaudelių. *Seklyčios* grindis tais takais išklojo. Tai ir visas *seklyčios* pagražinimas.

Šitokios stubos buvo bemaž visų ūkininkų. Stogai – šiaudiniai. Kai stogai pasendavo, samanomis apaugdavo, jie gražiai žaliuodavo. Net sena daina buvo:

Stogas žalias, samanotas,
Lyg kad būtų pieva klotas.
Butas negrįstas, bet šiltas,
Aūkštas spaliais apipiltas.

Stubos – *dikčiai* senos, mūsų gyvenimui jau nebetiko. Mes net keturi ėjome mokslus. Būtų tėvas, būtų pastatęs naujas stubas. Bet jis šioje vietoje buvo patėvis. Taigi gyvenimas neužtikrintas. Dėl to ir gyvenome senose stubose.

Iš vakarų pusės, netoli nuo gryčios stovėjo klėtis, dzūkiškai svirnas. Tai gražiausias ir, atrodo, naujausias pastatas visoje sodyboje. Apskaičiavus šeimos genealoginius duomenis, tenka manyti, kad klėtis buvo statyta ne vėliau, kaip apie 1860 m. Ji buvo gražiai suręsta iš nutašytų medžių, perklotų samanomis. Klėtis – pailgos formos, sąsparos gražiai suleistos, neišsikišę. Sienos aukštos; sienojais dar virš lubų pakeltos į viršų, apie pusmetrį. Stogas šiaudinis, apžargstytas *gėveliais* (oželiais). Taigi, stogas atrodo nesunkus, linksmas. Klėtis pastatyta ant didokų, retai išdėstytų akmenų. Klėties apačia – laisva, gali vėjai gaudytis. Po klėčia primėtyta stiklagalių, landžiodavo vištos, šunys, katės ir vaikai. Kartais ir aš su šuniuku paljsdavau paieškoti vištų dedamų kiaušinių. Pryšakyje klėties buvo patogus priklėčius, turįs apie 130 cm pločio. Į jį atsirėmę keturi mediniai stulpai, prilaikantieji stogo pryšakį. Vasaros metu ant priklėčiaus krašto mėgdavo pasėdėti žmonės ir pailsėti nuo darbų. Klėties pastogėje, ties priklėčiu, buvo daugybė kregždžių lizdų. Vasarą kregždės ten siuva, tik siuva, ir šnekučiuojasi kregždukai, ypač rytais, bešvintant.

Reikia pažymėti, kad klėties *čytai* buvo ne lentiniai, o suręsti iš tų pačių rąstų, kaip ir sienos. Kildami į viršų, rąstai siaurėja ir užsibaigia *čyto* smailumu. Šiaurinis stogo galas – pailgintas ir antrame aukšte ant prailgų *balkių* iš lentų buvo padarytas apie 1,5 m pločio prieklėtis. Į šį prieklėtį iš klėties aukšto buvo durys. Prieklėtis buvo apšviečiamas langeliu, uždaromu durelėmis. Ten kraudavo įvairius daiktus: senas drapanas, vilnų, linų ir kanapių karštuvus; ten mėtėsi skardinė forma žvakėms lieti, kabojo senas, *misingiu* apkaustytas balnas, galbūt iš Napoleono laikų. Kitame klėties pastogės gale – irgi toks pat langelis, uždaromas durelėmis. Ten kabindavo *klėtką* (narvą) su džiovinamais sūriais.

Klėtis rąstų siena buvo perdalinta į du skyrius: pirmas, žymiai didesnis – tai klėtis, antras siauresnis – tai klėtelė. Abu tie skyriai išgrįsti. Grindų lentos – glaudžiai suleistos. Lubų *balkiai* išsikišę į vidų. Klėtis – nežema. Abiejų patalpų durys tvirtos, *dubeltų* lentų. Atsidaro į vidų. Išorinės durų lentelės buvo gražiai išdėstytos, jų pakraščiai išraižyti *reveliais*. Iš lauko į duris prikalta daug kaltinių vinių su stambiomis galvutėmis. Galvučių skersmuo – apie 2,5 cm. Visa tai durims duoda savotiško gražumo ir stiprumo. Durų rankenos ir spynos – kaltinės, raktai stambūs. Iš vidaus užstumiama geležine stūma. Ir klėtyje, ir klėtelėje buvo po vieną įstiklintą langelį.

Klėtyje iš dešinės – lentinis aruodas miltams pilti su skyriais: duonmilčiams, kiauliniams miltams, kruopoms. Pikliuotus ir dvieilius miltus laikydavo ar maišuose, ar liepinėse. Klėties pasieniuose stovėjo tamsiai dažytos ar geltonai poliruotos kraitinės skrynios, apkaustytos geležimi, su užraktais. Prie užpakalinės sienos buvo ilga kartis. Ant jos užmesdavo *tolkas* (sruogas), milus ir kitus audinius. Dar pasienyje iš kairės stovėjo lova, ir ten kai kas miegodavo. Sienose prikalta medinių vagių drabužiams kabinti.

Kitas skyrius – klėtelė, ten buvo mergų miegamasis ir jų padėjimas. Joje stovėdavo dvi plačios lovos, didelis kubilas žirniams pilti ir kiti reikmenys. Klėtelėje merginos miegodavo ir žiemą, ir vasarą. Su trečiąja seseria Elena, kai buvau piemenaitės amžiaus, ir aš ten miegodavau. Vasarą gerai. Bet žiemą per šalčius būdavo nekas. Nešdavomės pasitiesti po patalais ant mašinsuolio įkaitintą dvikartę. Ryte atsikėlus reikėdavo staigiai šokti iš lovos ir tekinai bėgti į gryčią.

Klėtyje iš dešinės, už durų, buvo patogūs *trepai* (laiptai) lipti į klėties aukštą. Po laiptais ant vagių kabodavo išeiginiai pakinktai: *šorai*, kamanos, vadelės.

Visas klėties aukštas buvo sandariai išgrįstas nuobliuotomis lentomis, glaudžiai suleistomis viena prie kitos. Pastogės iš abiejų šonų apmuštos lentine sienele, ji buvo kokių 70 cm aukščio, kad būtų patogu grūdus pilti. Šitame aukšte ant grindų ir pildavo grūdus. Iš kluono vyrai nešdavo grūdus maišais ant pečių ir pildavo. Ten buvo krūvos rugių, kviečių, avižų, miežių, maišienės (avižos, borvikiai, žirniai, miežiai). Dobilų

sėklą ir linų sėmenis pildavo į kubilus. Šviežiai supiltus grūdus kelis kartus permaišydavo su *šiūpele* (plačiu, pasvirusiu kastuvu), kad javai nedegtų, geriau išdžiūtų. Kad vienos krūvos grūdai nesusimaišytų su kitais, tarp jų patiesdavo *blankeles*.

Panašios buvo ir kitų ūkininkų klėtys. Tik vienų menkesnės, o kitų net puikesnės. Smulkieji ūkininkai atskirų neturėdavo. Javus pasipildavo ant gryčios aukšto ar kur kitur. Stambūs ūkininkai net turėdavo po dvi klėtis, vieną – grūdams, kitą šiaip kam nors pasidėti.

Trečioji troba, galu į klėtį – tai daržinė. Šiame pastate buvo keli skyriai. Pryšakiniame gale, arčiau prie gryčios, buvo platokos durys į malkinę. Ten kraudavo durpes, dervas prakurui ir šakalius. Pryšakyje malkinės buvo skiedrynas. Skiedryne mano tėvas taisydavo grėblius, dalgius, žagres ir pataisydavo kitus medinius padargus. Tuoj už malkinės buvo kamaraitė, kokių 2,5 metrų pločio. Durys į kiemą. Kamaraitė buvo išgrįsta lentomis, anksčiau ten miegodavo vienas ar du vyrai. Dabar ten visu pasieniu stovėjo ląstos su dvylika lizdų žąsims perėti. Ląsta – tai keturkampė, iš lentų sukalta ilga dėžė. Pertvaros tarp lizdų – aklinos, taip žąsys perėdamos viena su kita nesusisiekia. Žąsims į savo lizdą įlįsti iš pryšakio buvo dvylika apvalių skylių, uždaromų apvaliais dangčiais, besikraipančiais į šonus. Kai būdavo reikalas, žąsis iškeldavo ir per ląstos viršų. Tada atkeldavo viršutines lentas, žąsis paimdavo už sparnų ir iškeldavo.

Lizdus žąsims pataisydavo taip. Į ląstos apačią pildavo spalių, o ant viršaus padėdavo avižinių šiaudų. Perėjimo laiku žąsys tokiu lizdu būdavo patenkintos, meiliai šnekučiuodavo, snapu pasitaisydavo lizdą.

Šioje kamaraitėje buvo sena medinė piesta ir piesčiokas kruštienei grūsti. Piesta apdulkėjusi, voratinkliais apregzta, trandžių ėdama. Tai masyvi, didelė taurė išskaptuotu viduriu. Dabar joje peri vištos ir turbūt greit pavirs pjaulais. O buvo anais laikais labai naudingas prietaisas. Žiemomis vakaraudami vyrai ilgus metus grūdo kruštienę, kad geriau grūstųsi į miežius įberdavo susmulkintų ledo gabaliukų. Taip darėsi kruštienę žmonės. Pagaliau piesta atitarnavo. Apylinkėje atsirado kruštienei grūsti grūstuvų, varomų arklio jėga. Tai piestas užmetė.

Arklinį grūstuvą buvo sugalvojęs daktarų Bliūdžių tėvas Jonas Bliūdžius iš Katiliškių kaimo. Girioje susirado didžiulį, paplokščią akmenį, jį aptašė, apskaldė, padarė paplokščią rutulį, pritaisė kruštienei grūsti įtaisą. Varinėjant arklį aplinkui, akmeninis rutulys ritosi ir grūdo kruštienę.

Mano tėviškėje kruštienę grūsti rankiniu būdu užbaigė apie 1890 m. Apie piestą pasiliko tik pasaka, kad Joninių naktį raganos raitos ant piestų jodavo į Kijevą, į raganų pasilinksminimą.

A. Steponaitienė. Tėviškės kampelis. Vaizduojamas Žvigždaičių kaimo (Gižų valsčius) malūnas. Paveikslas išsiuvinėtas šilkiniais siūlais, kai autorė buvo išėjusi į pensiją. LBM, 33x27 cm.

Kamaraitės kampe buvo prikrauta senų ratų ir kitokių griozdų.

Greta šios kamaraitės – *ruimingas* kiaulių tvartas. Už šio tvarto – grendymas su plačiomis suveriamomis durimis. Šalia grendymo – viena šalinė dobilams ar javams krauti. Šone šalinės – peludė, prikrauta darbinių ir išeiginių rogių.

Atokiau nuo gryčios, kairėje – ilgoki tvartai su šešiomis durimis į kiemą, į pridaržę. Zanavykai tvartus vadina *staldais*. Ten tvartai arkliams, karvėms, avims. Vidury šio pastato – pritvartė suveriamomis plačiomis durimis. Iš pritvartės nešdavo šiaudus ant tvartų. Pritvartės užtvare laikydavo žąsis, veršius. Tvartai pastatyti iš aptašytų medžių, perklotų samanomis. Pamatas – akmeninis, sulindęs į žemę. Langelių nebuvo. Tvartų lubos uždengtos *pačvartėmis* – menkesnėmis lentomis ir kartimis. Žiemai tvartų lubas apkraudavo šiaudais, dobilais ar šienu. Kai išmėždavo mėšlą, tvartai pasidarydavo gilūs. Gal kai statė tvartus, kiekviename skyriuje darė pagilinimus į žemę. O gal išsimėžė. Tvartų stogas toks, kaip kitų trobų, sienų sąsparos išsikišę.

Už varsnų, lygiagrečiai su gryčia, stūksojo senas kluonas, zanavykiškai *skūnia*. Pastatytas iš apvalių ir samanomis neperklotų rąstų. Sąsparos išsikišę, skers-

pjūvės nenupjautos. Ten buvo du grendymai, trys šalinės ir peludės. Durys – tik į kiemą, plačios, suveriamos. Peludės buvo visų trijų šalinių užpakalyje. Į peludes sustumdavo pelus, kraudavo šiaudų kūlius. Ten stovėjo arpas, kabodavo spragilai.

Kai apie 1885 m. mano tėvas įsigijo kuliamąją mašiną, grendymo pryšakyje stovėdavo kuliamoji mašina, o lauke prieš duris – maniežas. Kuliamąją mašiną perkeldavo tai į vieną, tai į kitą grendymą, žiūrint, kurią šalinę kuldavo. Perstumdavo ir maniežą.

Kai mano tėvai prasigyveno, kieme greta senųjų pastatė antrus tvartus. Ten buvo du skyriai kiaulėms ir pašiūrė vežimams. Prie senųjų tvartų galo iš žiemių pusės iš rąstų pristatė trisienį paršams, antims.

Taigi visų trobų stogai buvo linksmi – dvišlaičiai, šiaudiniai, ne per daug užgulę sienas. Senų stogų samanos žiemą žaliuodavo kaip rūtos.

Prie kelio į mūsų pirmąją sodybą, sodo kampe buvo *kužnia* (kalvė) lentiniu stogu. Kalvėje buvo didelės odinės dumplės. Prie jų čiaupo – akmeninis žaizdras, ant kurio įkurdavo dzindras geležiai kaitinti. Vidury kalvės stovėdavo medinė kaladė su geležiniu priekalu. Kalvė pajuodusi, aprūkusi. Mano tėvas paprastus kalvio darbus, reikalingus ūkiui, pats atlikdavo: pasikaustydavo arklius, pasismailindavo noragus ir nusikaldavo reikalingus geležgalius.

Kalvė ūkininkų sodyboms nebūdinga. Kiti ūkininkai kalvių neturėdavo. Kalvių kaimuose, tik ne visuose, būdavo. Kalvyste versdavosi mažažemiai, mūsų krašte – daugiausia prūsai. Jie turėdavo *kužnias* ir, atitrūkę nuo ūkelio darbų, kalviaudavo.

Kieme, netoli gryčios, buvo ypatingai geras šulinys. Jis buvo gilus ir didelis. Gylio galėjo būti apie 7–8 metrus, skersmuo – apie 2,5 metro. Jo sienos buvo išklotos stambiais akmenimis, plyšiai prikaišioti akmenų skeveldrų ir šiaip akmenukų. Šulinio dugne – ąžuolinė skrynia vandeniui susitelkti. Rentinys – iš rąstų, šešiakampis, stogelis – lentinis. Vandenį ištraukdavo svirčia. Prie vieno svirties galo buvo prirakintas medinis kibiras, prie kito pririštas atliekamų girnų akmuo. Vanduo niekada neišsibaigdavo, buvo šaltas, švarus, gardus. Bet kietas. Žirniai nesuvirdavo. Pavasarį žirniams brankyti ir virti vandens parsinešdavo iš Žvirgždės upelio.

Kada tas šulinys buvo iškastas, nežinia. Gal XVIII a. pabaigoje, gal XIX a. pradžioje. Tokį šulinį be jokių techninių prietaisų iškasti anais laikais ir išgrįsti sienas akmenimis ne bet kas galėjo.

Visi gyventojai turėjo savo šulinius, tik mažesnius, ne tokius monumentalius. Sienos daugiausia buvo medžiu išklotos, kai kurių – ir akmenimis. Tik jų šuliniai buvo menkesni. Kodėl mano tėviškėje buvo toks didelis šulinys ir taip gražiai, stipriai sumūrytas akmenimis, – neaišku.

Prie šulinio, iš tos pusės, kur semdavo vandenį, buvo akmenimis išgrįsta nedidelė aikštelė. Ten visada stovėdavo lovys gyvuliams girdyti, turįs apie pustrečio metro ilgio. Lovys kaltu iškaltas ir išskaptuotas storo medžio kamienas. Vasarą prie šulinio prausdavosi vyrai.

Mūsų sodyboje už klėties, po didžiuliu klevu, tarp krūmų, apie 1895 m. atsirado naujas, lentinis pastatas. Jį praminė bitininku. Tai naujovė! O skirtas paprastiems žmogiškiems reikalams. Šitokių pastatėlių, išskyrus klebonijas, labai retai kur buvo kapsų, zanavykų ir dzūkų kraštuose. Reikia stebėtis, kad net Paprūsėje gyvenantieji šimtamargiai, tarp kurių buvo inteligentų žmonių, tokias būdeles pradėjo „būdavoti“ tik pradžioje XX šimtmečio ir dar kiek vėliau. Visi „pavėsiaudavo“ užklonėse, už tvartų, kur nors užkaboriuose. Kai paleisdavo iš tvartų kiaules, tos lenktyniaudamos bėgdavo į užkaborius ir apšvarindavo.

Per Pirmąjį pasaulinį karą okupacinė civilinė vokiečių valdžia įsakė visiems Lietuvos gyventojams pasistatyti būdeles. Kas per paskirtą laiką to paliepimo neišpildė, tuos baudė piniginėmis pabaudomis. Kokia gėda! Tai vis tamsumas.

Sodyboje buvo du sodai. Jie glaudėsi prie stubų, prie klėties. Sodai buvo aptverti straipsniais statiniais (*barkonais*), straipsniais – pinučiais, *štakietais*. Seniau ten vyravo pinučių aptvėrimas. Pinučiams supuvus, jau tverdavo statiniais. Visas kiemas buvo aptvertas, uždaras; į kiemą vedė ketveri vartai, sukalti iš išilgintų lentų su tuščiais protarpiais. Visų gyventojų kiemai ir kiemeliai, sodai ir sodeliai buvo tvarkingai aptverti, kur tik reikia, ten vartai. Vien nusigyvenusieji ūkiai buvo be tvorų ar sugriuvusiomis tvoromis. Netvarkingos trobos, netvarkingi kiemai, suirę tvoros – tai nusigyvenimo ir suirutės požymis.

Kiemas buvo pailgas, lygus, be pertvarų. Kai palydavo, pavasarį ir rudenį būdavo pilko purvo, nelabai klampaus. Po gryčios langais – gėlių darželis. Jame žaliuodavo rūtos, žydėdavo katilėliai, paprasti raudoni bijūnai, tulpės ir *tuliponai*, lelijos, markizetukai, karoliukai, saulytės, jurginės, brangažolės ir kitos senoviškos gėlės. Visada būdavo mėtų, plačmėčių, *pinavijų* ir augdavo diemedis.

Už kluono iš pietų pusės buvo senų beržų beržynas, o tuoj pat už jo – didelė dirbtinė *šioželka* (kūdra), apaugusi karklais. Jos pietinis šonas dar buvo apsuptas senais, išsikerojusiais gluosniais. Kūdroje skalbdavo, vasarą ir pasimaudydavo. Ten buvo karosų, dar kokia lydeka.

Sodai nebuvo dideli. Anais laikais į sodus ūkininkai per mažai kreipdavo dėmesio. Niekas nepaskatindavo, niekas nepamokė. Mūsų soduose buvo obelų, kriaušių, slyvų nedaugiausia. Buvo slyvų kryklių, *vengerkų* ir viena slyva nepadoriai vadinama – mižnė. Slyvas *ven-*

A. Steponaitienė. Į rugiapjūtės talką. Paveikslas išsiuvinėtas šilkiniais siūlais, kai autorė buvo išėjusi į pensiją. LBM, 24x19,5 cm.

gerkas zanavykai vadindavo *bliūmais*. Obelys: alyvinė, rūgštinė, saldinė, *bonkinė* ir cukrinė. Cukrinė obelis buvo labai didelė, obuoliai balti, saldūs, nepaprastai gardūs. Labai puldavo širšės. Iš obuolių likdavo tik makštys. Buvo vaiskrūmių: agrastų, juodųjų serbentų, raudonųjų ir baltųjų žvirbliauogių (serbentų). Zanavykai raudonąsias serbentas vadino švoklėmis. Aviečių daugiausia eidavo rinkti į girią.

O vyšnių, vyšnių medžių mano tėviškėje buvo daug! Jomis buvo apsodinti visi patvoriai. Ir viduryje sodo augo vyšnios. Vyšniomis nusodinta pradžia varyklų į plynes. Kai žydėdavo sodai, ypač vyšnios, būdavo rojus!

Kartais mano tėvai parduodavo vyšnias. Užmezgus vyšnioms, atvažiuodavo žydas ir vyšnių uogas urmu užpirkdavo. Kai uogos nunokdavo, šeimyna nuskindavo vyšnias su koteliais, ir žydas išsivežda vo. Vyšnias parduodavo ir kiti ūkininkai. Visi jų daug turėdavo. Vesdavo gana gerai. Niekada vyšnių jokios ligos nebuvo užpuolę.

Sode būdavo 2–3 kelmai (bičių aviliai). Aviliai – tai išskaptuoti rąstai, paguldyti ant žirgių. Iš viršaus pridengti iš lentų sukaltomis, pritaikytomis dėžėmis. Bites prižiūrėdavo tėvas primityviu būdu.

Visos mūsų trobos iš laukų pusės ir sodų pakraščiai buvo apaugę gluosniais, klevais, uosiais, liepomis, drebulėmis. Medžiai didžiuliai. Buvo du seni *mondžai*, *mudrai* (maumedžiai). Dzūkiškai – *modžalai*. Zanavykai tuos medžius vadina *lerkėmis*. Taip pat buvo du jau persenę siauravainikiai (ukrainietiški) topoliai. Dzūkai tokius topolius vadina jovarais. Vasarą esant kieme, atrodo, kad visos trobos apsuptos milžinišku žaliu vainiku. Taip gražu!

Suvalkijoje visose sodybose buvo daug medžių – tiek vaismedžių, tiek dekoratyvinių – ypač Zanavykijoje ir Kapsijoje. Lietuviai mėgo ir mėgsta medžius. O kaip gražiai atrodo ūkiai apie Griškabūdį! Ten įvairūs medžiai supo trobas ir puošė įvairiomis žalumo juostomis. Taip miela akiai. Mūsų krašte ir mažažemiai, ir margininkai (*plecininkai*) savo sodybėles puošė vaismedžiais ir ne vaismedžiais. Prie menkiausios trobelės rasi vyšnaičių, net beržą, klevą ar gluosnį. Be gėlių darželio irgi nė viena grytelė neapsiėjo. Lietuviai, ypač moterys, mėgo gėlės. Gėles vaizduodavo rankdarbiuose.

Kapsų ir zanavykų krašte ežerų retai kur pasitaiko. Upės – ne visiems pasiekiamos. Todėl gyventojams tekdavo apsirūpinti savu vandeniu. Be šulinių, didesni ir smulkesni ūkininkai turėjo išsikasę *šioželkas* – kūdras. Zanavykai sakydavo – *prūdus*. *Šioželkose* skalbdavo, vasarą išsimaudydavo. Dzūkijoje dirbtinių *šioželkų* veik nėra. Ten daugybė ežerų ežerėlių. Ir sraunių upelių ten nemažai. Tad kasti *šioželkas* nėra reikalo.

Mano tėviškėje laukuose buvo iškasta antra *šioželka* žąsims. Šią vadino laukine *šioželka*. Ten žemė – palšas molis, vanduo balzganas. Ir karosai ten buvo šviesūs – blondinai.

1892 m. mano tėvas pastatė vėjinį malūną. Nelabai didelį, bet ir ne mažą. *Pipirnyčia* jo nevadinsi. Darbams vadovavo meisteris Preisas, prūsas iš Mikulių kaimo. Iki šio laiko malūnų šioje apylinkėje dar nebuvo. O užbaigti malimą rankinėmis girnomis jau

atėjo laikas. Mūsų malūnas buvo paprastas, ne *olenderis*, jis – keturkampis, stovįs ant stiprios „bobos“. Iš anapus Marijampolės, iš Kalniškių girios partempė labai storą, aukštą pušį. Ją nugenėjo, nulupo žievę, nuobliavo, storgalį, kišamą į žemę, apsvilino ir aptepė *smala* (derva). Iškasė gilią duobę, į ją pastatė „bobą“, užvertė akmenimis, žemėmis, iš visų pusių parėmė spyriais, stipriai sujungtais.

Ant tos „bobos“ surentė trijų aukščių malūną su visais prietaisais. Jo aukštis galėjo būti apie 12 metrų. Keturkampė patalpa – apie 4,5x4,5 m.

Į antro aukšto pakraigę įkėlė *volą*, žinoma, medinį, sparnams pritaisyti. Prie iškišto į lauką *volo* galo prikalė stiprius sukryžiuotus *blankus*, *bruštikiais* vadinamus. Prie *bruštikių* pritvirtino keturis sparnus. Besisukantys sparnai suko malūno viduryje įtaisytą didžiulį medinį ratą su keturiais krumpliais. Tie krumpliai suko medinę *šekštarnę*, o šekštarnė suko viršutines girnas. Virš girnų buvo kasčius – lentinė dėžė, nusmailinta į apačią – malamiems grūdams pilti. Į kasčių supildavo visą maišą grūdų. Maišą prie kasčiaus stalo pakeldavo tam tikru kriju. Iš kasčiaus grūdai birdavo į prapiestę. Bet tik tada, kai sukdavosi girnos. Kasčiaus čiaupe buvo mechanizmas, reguliuojantis grūdų birimo greitį. Kai girnos smarkiai sukasi, grūdai gausiau byra, kai lėtai, mažiau byra. Iš girnų miltai *ryna* birdavo į apatinį malūno aukštą, jau į prikabintus maišus.

Grūdų maišus iš vežimo į antrą malūno aukštą užtraukdavo retežiu su kriju, pritaisytu malūno pakraigėje iš lauko. Miltų maišus iš pirmo aukšto irgi nuleisdavo su tuo pačiu kriju.

Kadangi maldavo ne tik sau, bet ir kitiems žmonėms už atlyginimą, tad prie maišų rišdavo medines lenčiukes (*cegelius*) ir užrašydavo, kieno maišas.

Varomoji malūno jėga buvo vėjas. Vėjas sukdavo sparnus. Kad geriau pagautų vėją ir pajungtų į darbą, sparnai buvo aptaisomi pakuliniais, namie austais audeklais. Kai vėjas nestiprus, audeklus ištiesdavo per visą sparnų ilgį ir plotį. Jei vėjas stiprus, audeklų žemutinius galus susukdavo, kad vėjas mažiau užsikabintų. Užstojus šventadieniui, visus sparnų audeklus susukdavo, ir malūnas ilsėdavosi. Sparnams sustabdyti pirmame malūno aukšte buvo presas – didžiulis rąstas. Buvo toks įtaisymas, kad presą nuleidus virve, susistabdydavo didysis ratas, sukantis sparnus. Presą pakėlus, jei yra vėjas, sparnai sukdavosi.

Kai vėjas pasisukdavo iš kito šono, malūno sparnus reikdavo pasukti vėl prieš vėją. O tai galima buvo padaryti tik visą malūną pasukus apie malūno „bobą“. Pasukdavo už malūno uodegos. Įstatė malūnui uodegą – eglės liemenį. Storgalį pritvirtindavo po malūnu, smailgalį uždėdavo ant žirgio. Į uodegą sukibdavo 2–3 žmonės ir pasukdavo, kiek reikia.

Girnas malūnui parvežė iš Kauno. Jos buvo šviesiai pilkos, lietinės. Atrodo lyg tikras akmuo, apkaustytas geležiniais ar gal plieniniais lankais. Girnas iškaldavo tas, kas maldavo.

Kai kildavo audros, mūsų žmonės neramiai dirsčiodavo į malūną. Nors presas užleistas, sparnų audeklai susukti, bet kas žino... Kartais nulauždavo vieną, kitą sparną. Įstatydavo naują ir vėl maldavo. Bet malūno „boba“ nebraškėjo. Ji sudejavo tik tada, kai mirė mano tėvas ir ūkį tvarkyti vėl paėmė Žolynai.

Reikia pasakyti, kad anais laikais labai didelių audrų, uraganų Lietuvoje nebūdavo. Todėl vėjiniai malūnai išstovėdavo. Audros giriose nulauždavo ar išversdavo vieną kitą medį, apdraskydavo stogus, pašiurpdavo kūlelius.

Malūne pradžioje malė mano tėvas, o kai paaugo posūnis Jonas, malė tasai. Malė rugius duonai, kviečius dviem eilėm bandelėms ir kukuliams. Po girnų iškalimo malė kiaulėms. Pirmame aukšte buvo piklius ir pripikliuodavo miltų. Valcų nebūdavo. Bet pyragus iškepdavo gerus.

Vėliau kai kur ėmė statyti patobulintus malūnus – *olenderius* (turbūt olandų tipo). *Olenderis* buvo pastatytas Šunskų kaime, Oželiuose. Puskepuriuose rengė vandeninį malūną, užtvenkė Šešupę. Kai kas įsigijo motorinius malūnus.

1966 m.
Kaunas–Revai–Dzirmiškis

Parengė Janina SAMULIONYTĖ, Inga LEVICKAITĖ-VAŠKEVIČIENĖ, Sigita ŽUKAUSKAITĖ

In those days

Agnietė AMBRAZIEJŪTĖ-STEPONAITIENĖ
(Žvirgždė)

Doctor, press worker, public figure A. Steponaitienė-Žvirgždė (1891–1980), born in the village of Žvirgždaičiai (Gižų parish, Vilkaviškis d.), reveals in her stories the lives of the rural people in Suvalkija at the end of the 19th–20th c. She describes in detail the kapsų homestead, its traditional cottages and other objects for agricultural purposes. Described is the life of the people in this region, their moral values, farming style, which are compared to the material culture and customs of their neighbours, the zanavykai and dzūkai. Written in 1966.

Pirma grūšos medzai dangų rėmė...

Miškuose Varnėnuos, Kelmuonuos visokių turtų buvo. Po rugiapjūtės eidavom riešutaut terbas pasikabinį, uogaut. Riešutų turėjom peržiem. Spaustukus tetia padaro iš obelies, tai vakarais sėdim ir gliaudom. Vakaruškos, tai bernų kišenės pilnos riešutų – mergiotė patiko, kibina, tai riešutų in saujų inspaužia, palto kišeniun inpila... Jaunimo smotras per kermošius, tai ir čia be riešutų neapseina... Kitą kartą berniokas ir nuperka mergai skleinyčių riešutų... Uogų miške net juoda. Daugiausia buvo girtuoklės mėlynės ir tikrosios mėlynės. Girtuoklės tai negenda ir be cukraus. Sunkos prisunkia ir prabūna puodynėn, tai naudojo kaip rūgštelį kisieliaus. Juodus serbentus džiovino, vyšnias, avietes su visom šakelėm. Blėkutėse labai gražiai išdžiūna. Visko pridžiovina, drobines terbas pripila ir pakabina ant pečiaus. Vaikai sėdim ant pečiaus ir krapštom. Verda saldžias sriubas iš vaisių uogų su krakmolu... Viskas iš miško.

Kelmuonos šermukšnių, putinų kur pažvelgsi – paukščiai, vaikai ir anuos nulasioja ik uogelai. Kartelius tokius padarom ant aukšto su šakom šermukšnius, putinus sukabinam sukabinam – ir maistas, ir vaistas. Šaltpusnis nuo kosulio ir putinas nuo kosulio, šermukšnis kraujų gerina. Žiemos vakarais suvalgom, iki pavasario švaru būna. Miško turtas pagrindas abuoliai buvo. Laukinių abuoliukų prisinešam pilnų aukštų. Pasitiesiam kokių senų drobinį paklodį, pripilam laukinių abuoliukų ir laukiam šalčių... Sušalį abuoliukai labai gardūs, tai bliūdų prisidedam ir valgom. A kad ir nesušalį tiko – kopūstam nepakeičiamas pagerinimas. Būdavo tokios bačkelės, šiečkavoji kopūstus rankom. Sietą pasiimi, sietą pridėjai, saują druskos – tokia miera ir rėtelį miškinių abuolių. Juos perpus perpjauni, perpjauni, morkų įdėdavo. Peiliu šiečkavoja ir obolius eilioja... Miški ir ąžuolo gilės. Kavą darė. Į gilių kavą įdėdavo ir kmynų. Kavai viską girnom sumaldavo, užsiteršdavo tos girnos... Su sviestu, sūriu tą kavą daugiausiai jei svečias ar šventė. Iš rudenio pridaro, pridžiovina ir kabo terbos visokio gero ir vis iš miško...

Pasakojo Genovaitė Bogužienė, g. 1925 m.
Čebatoriškės k. Ukmergės r.

Uogos, grybai – Dzievo rasa. Nei tau sodzyc, nei sėc, nei ravėc ar laiscyc. Mumi visas pragyvenimas buvo iš miško. Medzis – mūs budinkai, malka – šiluma, samanos, šyčkos – gyvuliam tvarti pakloc, paskiau laukam mėšlas. Jei nerinkom grybų ir uogų pardavimu, tai rinkom pušalių bubukus, ėglių uogas, vaistažolas pardavimu – vis kokių kapeikų gauni. Pucinas – visa vaistinė, jis ir peršalis nelabai gardus, bet valgėm užsigerdami žolynais. Arškėco uogas vaikai dar žalias nulupam, o dzykų tų grūšų obolaicų buvo pylnos pamiškės... Viena Kačiškėn palei Rasteikos arus, tai buvo ciek aukšta, ciek placi. Dzykė obelis, o isišakojus kap bažnyčia. Po juoj visas sodzus susėst. Kap kasam būlbes, tai po šitu obelim kavojomės nog lietaus. Rudenį po juoj pilna žamė obolių. Ot karstera, bet ir saldumo kiek turėjo. Nei vieno neliekci obolaico – visus surenka ir sunaudoja. Pirma grūšos medzai dangų rėmė – dar jau tokių nėra. Grūšas šieni pūdė. Papila šalinėn kelis kašikus ir dar užverca šienu. Kap kas, tai papūdzytas, neša ir dzovina pečiun an šaudų ruginių... O kaukalynas! Su šakom nuneša. Vienas valgė, nu jei kiek dėl vaistų padzovina. Buvo mada jaunimo – plaukiam kaukalynauc. Bernai, mergos susėda čaikon ir plaukia, prysų pasėmį Merkiu kaukolynauc. Bernai mergom su šakom prilaužo, inteikia buketų, o tos skina uogas, valgo ir kaulalius Merkin spjaudo – katra toliau nuspjaus... Pirma kaukalyno uogos tep kap dar nepamacysi – visas nuskina, nei paukštuku nepaliekci. O vėl būdavo pilni Paskrobliai riešucynų, tai jau po Žolinės ar per Žolinį bernai, pusberniai liepia motkom suieškoc tarbas riešutam. Šventų dzienų riešutauna. Ne ciek riešutai kap pasbuvimas visiem rozu – jaunimo zobova. Bernai lankia šakas tai mergai, katroj jam pacinka, o jau toj skina riešutus... Kur ty tau išlaikis riešutus iki Kalėdų – tamroz daužo terpu akmenų ir burnon... Mūs moma virė gilių kovų, ale anyta Marcalia tep pyragus gardzus kepė, tep kovų gardzų virė... Pienan tas gilas pamerkia...

Pasakojo Marijona Bingelienė, g. 1931 m. Puvočių k. Varėnos r.

Užrašė Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2016 Nr. 4 (168)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. linute.arch@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2016 08 23

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 800 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras,
Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
http://www.llkc.lt/liaudieskultura

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“,
Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Darius KUOLYS.
Apie laisvę senojoje Lietuvoje ..... 1 •

Kam laisvės pasakojimas įpareigoja? Diskusija ..... 9 •

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS.
Lietuviškosios *šventumo* sąvokos kilmė ..... 13 •

SKAITYMAI

Viktorija DAUJOTYTĖ.
Šventumas; aukštųjų būsenų sauga ..... 19 •

MOKSLO DARBAI

Vykintas VAITKEVIČIUS.
Baltų šventviečių atodangos ..... 33 •

Miglė LEBEDNYKAITĖ.
Iš lietuvių etnografijos muziejinių rinkinių istorijos.
Kazio GRINIAUS (1866–1950) kolekcija. II d. ..... 44 •

SKAITYMAI

Aronas GUREVIČIUS.
Ragana kaime ir teisme
(kaip magiją suprato liaudis ir mokytieji). II d. ..... 60 •

PARODOS

Darija ČIUŽELYTĖ.
Tradicijos ir nauji vėjai: „Sidabro vainikėlių“ konkursas ..... 68 •

KNYGOS

Pirmasis etnografijos enciklopedinis žodynas.
Mintimis dalijasi žodyno rengėjos muziejininkės Elvyda LAZAUSKAITĖ, Ona Danutė ALEKNIENĖ, Laima LAPĖNAITĖ, dailininkė Edita PRELGAUSKIENĖ, kalbininkai Marytė SLUŠINSKAITĖ, Jonas KLIMAVIČIUS ir etnologė Vida SAVONIAKAITĖ ..... 73 •

ŽMONĖS PASAKOJA

Agnietė AMBRAZIEJŪTĖ-STEPONAITIENĖ–ŽVIRGŽDĖ.
Anais laikais ..... 85 •

Pirma grūšos medzai dangų rėmė... ..... 95 •

VIRŠELIUOSE: Mingėlos ąžuolas. Auga Mingėlos kieme, Vieštovėnų k. Plungės r., prie Plungės–Vėžaičių kelio. *Vykinto VAITKEVIČIAUS nuotrauka*. 2015 m.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 11 000 eurų.
Šiame žurnale remiamos rubrikos: „Prigimtinės kultūros seminaras“, „Konkursai“, „Žmonės pasakoja“.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos“.
Skirta 10 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.